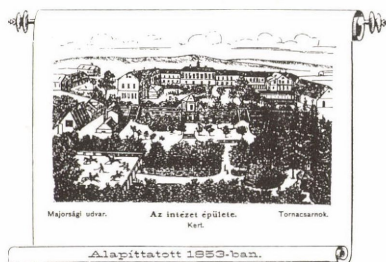
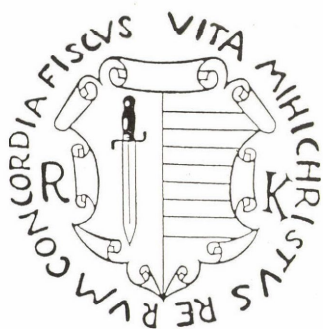
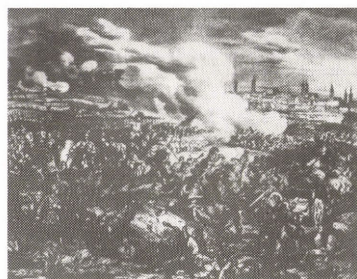

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

IV. évfolyam

1997. 2. szám

E számunk szerzői

Hermann Róbert (Hadtörténeti Intézet, tudományos főmunkatárs)

Kenyeres István (BFL, levéltáros)

Piti Ferenc (JATE BTK, PhD ösztöndíjas)

Reisz T. Csaba (MTA TTI, tudományos segédmunkatárs)

Soós István (MTA TTI, tudományos munkatárs)

Sunkó Attila (MOL, levéltáros)

BFL = Budapest Főváros Levéltára; BTK = Bölcsészettudományi Kar

JATE = József Attila Tudományegyetem, Szeged; MOL = Magyar Országos Levéltár

MTA TTI = Magyar Tudományos Akadémia, Történettudományi Intézet

*

Lapunkat támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégium

Budapest Főváros Levéltára

Győr–Moson–Sopron Megyei Levéltár

Székesfehérvár Város Levéltára

*

A címlapon:

A második négy (1995/2–1996/2.) szám címlapképe

*

Felelős kiadó: FONS Alapítvány

Szedte és nyomta a Budapest Főváros Levéltára Nyomdája

Felelős vezető: Pesti Márta

ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

IV. évfolyam

1997. 2. szám

„Tizedik szám”

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szent-pétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente három alkalommal (számonként 7,5-9 ív), külön füzetben éves összesített tartalomjegyzékkel, hely- és névmutatóval.

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Fons Alapítvány, 1026 Budapest, Szilágyi Erzsébet fasor 25.

Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: PÁLFFY GÉZA, titkára: PETRIK IVÁN.

Szerkesztőség: REISZ T. CSABA főszerkesztő, KENYERES ISTVÁN (felelős) szerkesztő.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1052 Budapest, Piarista köz 1. Tel.: 267-0966/5127.

Szerkesztőségi fogadóórák: minden hónap első csütörtök, 10⁰⁰–12⁰⁰.

E-mail: retix@isis.elte.hu és **honlap:** <http://isis.elte.hu/~retix/fons.htm>

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címen várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat 3,5"-es lemezen kérjük benyújtani. A szerkesztőség szívesen veszi, ha a kéziratok Word for Windows 2.0 vagy 6.0 verzióban készülnek, de más konvertálható szövegszerkesztő is használható (MS-DOS Word, WordPerfect, WordStar). A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 30 különlenyomatot kapnak, további példányok a szerzői díj terhére kérhetők, legkésőbb az első korrektúra visszaküldésével egyidőben.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a szerkesztőség címen.

Hirdetések: Érdeklődni a Fons szerkesztőség címen lehet; kizárólag szakterületi hirdetések számára.

KENYERES ISTVÁN

A TEMESVÁRI UDVARBÍRÓ UTASÍTÁSA

(1552)

Adalékok az 1551/52. évi temesvári és temesközi eseményekhez

A kora újkori várbirtokok, uradalmak igazgatásának és gazdálkodásának legfontosabb tisztviselője az udvarbíró, latinul *provisor* volt. Az udvarbíró feladatait a számukra kiadott utasítások tartalmazzák, ezek közül — elsősorban a múlt század végén, illetve a XX. század elején — többet is publikáltak történészeink, különösen a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, a Magyar Történelmi Társ, illetve Történelmi Társaságjain. A kiadott utasítások jelentős része magánföldesúri udvarbíráknak szól, és főképp XVII. századbeli. Ezeket a forrásokat elsősorban gazdaságtörténeti kutatásokban használták fel, hiszen az udvarbíró ténylegesen a váruadalom gazdasági vezetését látta el, azonban, különösen a kamarai birtokok provizorainak szóló utasítások, több kormányzat- és hadtörténeti vonatkozású adatot is szolgáltatnak. Különösen vonatkozik ez a végváraakra, melyek ellátásában kiemelkedő szerepet játszottak az udvarbírák, mégis a szakirodalomban meglehetősen kevés hangsúlyt kap az általuk betöltött funkció, illetve az ahhoz kapcsolódó tevékenység: a végvárak birtokainak igazgatása és gazdálkodása.¹ A provizori utasítások tehát nem csupán a gazdaságtörténet számára jelentenek elsőrendű forrásokat, hanem a had- és kormányzattörténet számára is fontos adatokat szolgáltatnak. Itt kívánom megjegyezni, hogy manapság is a fent említett, közel száz éve

1 A végvárak gazdálkodására általában I. Szegő Pál: Végváraink szervezete a török betelepítésétől a tizenöt éves háború kezdetéig (1541–1593). Bp., 1911. 211–246. p.; Szántó Imre: A végvári rendszer és fénykora Magyarországon 1541–1593. Bp., 1980. 73–91. p. A várbirtokok igazgatására I. Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp., 1946. (a továbbiakban *Ember*, 1946.) 261–267. p. Az egyes végvárak gazdálkodásával kapcsolatban gyakorlatilag csak Eger várát illetően rendelkezünk behatóbb ismeretekkel, elsősorban Rúzsás Lajos és Sugár István munkái révén. Vö.: *Rúzsás Lajos*: Az egri vár gazdálkodása a XVI. században. Bp., 1939. (a továbbiakban *Rúzsás*, 1939.); *Sugár István*: Az egri vár 1594/95. évi számadása. In: *Archivum*, 5. sz. Eger, 1975. 5–39. p., 6. sz. Eger, 1977. 5–49. p.; *Uő.*: Az egri vár gazdálkodása a XVI. század végén. In: *Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században*. Szerk.: Bodó Sándor és Szabó Jolán. Eger, 1983. (*Studia Agriensia* 3.) 147–153. p.; *Uő.*: Az egri vár gazdasági, adminisztrációs és katonai szervezete. In: *Agria (Annales Musci Agriensis)* XXIX–XXX. (1993–1994) köt. Eger, 1994. 67–101. p.

publikált forrásokat használják fel, holott nagy számban maradtak fenn publikálatlan kapitányi², udvarbíró utasítások a XVI–XVII. századból³, ezen források összegyűjtése és szisztematikus megjelentetése nagy szolgálatot tehet a hazai történettudománynak.

A temesvári udvarbíró alább közlésre kerülő utasítása több szempontból is érdeklődésre tarthat számot. A forrás keletkezésének körülményei és annak tartalma is számos, eddig megválaszolatlan kérdésre ad választ, elsősorban az 1551/52. évi temesközi eseményekkel, valamint az Erdélyt átvevő Habsburg-adminisztráció szándékaival kapcsolatban, ugyanakkor gazdaságtörténészeink számára is figyelemre méltó adatokat szolgáltat.

Temesvár szerepe a XVI. század közepén

A Temesköznek és központjának, Temesvárnak már a XV. század második felétől kezdve kiemelt jelentősége volt Magyarország déli határainak védelmében. Temesvár volt a székhelye az I. Mátyás által 1479-ben megszervezett déli védelmi rendszer egyik főparancsnokának, az alsó részek főkapitányának (*supremus capitaneus partium regni Hungariae inferiorum*), aki egyben a temesi ispáni címet is viselte. A főkapitány és ispán kettős funkciót töltött be, egyrészt ő volt a temesközi hat vármegye (Temes, Keve, Torontál, Krassó, Arad és Csanád), valamint több szomszédos vármegye (Bodrog, Bács, Csongrád, Békés, Zaránd és Bihar), illetve időnként még a Dráva–Száva közti Pozsega, Szerém és Valkó megyék vezetője, ugyanakkor mint főkapitány (tekintélyes létszámú bandériumán kívül) ő rendelkezett ezen megyék nemesi felkelésével, valamint az itteni királyi várak katonaságával. Mohács után hol I. János, hol I. Ferdinánd pártján álló főurak töltötték be a fenti tisztségeket, majd 1533-tól a Szapolyai-párti Petrovics Péter lett a temesi ispán. 1551 nyarán Báthori András Petrovictól vette át Temesvárt (valamint Lippát, Becsét, Becskereket) Ferdinánd király számára. Az utolsó temesi ispán, Losonczi István 1551 augusztusában érkezett Temesvárra, és még ugyanezen év őszén sikeresen meg is védte Szokollu Mehmed beglerbég csapataival szemben.

2 A korszakban több kamarai birtokon is összevonták a kapitányi és udvarbírói tisztségeket, ilyenkor a várkapitány töltötte be mindkét funkciót, tehát ő állt az uradalom gazdaságirányításának élén. Ebből következik, hogy a gazdaságtörténészek nem hagyhatják figyelmen kívül a kapitányi utasításokat sem.

3 Különösen: Magyar Országos Levéltár (= MOL.) E 136 Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma (= MKA) Diversae instructiones.

Losonczi a temesi ispánság mellé megkapta az alsó részek főkapitányi címét is. Az 1552. évi török ostrom már sikerrel járt, és a várat hősiessen védő, majd feladni kényszerülő Losonczi és katonáit Ahmed pasa hitszegő módon felkoncoltatta. Ezzel Temesvár és a Temesköz több mint 150 évre török fennhatóság alá került.⁴

A forrás keletkezésének időpontja és körülményei

Temesvár Ferdinánd részére való átadása után kinevezendő udvarbírónak ebben a katonailag, politikailag kényes időszakban kellett volna feladatait ellátni, a kulcsfontosságú vár katonaságának szükségleteiről gondoskodni. A feladatkörét tartalmazó utasítást vizsgálva első pillantásra is több probléma merül fel, ugyanis a forrás nincs datálva, és a provizor, valamint a temesi ispán nevének helyét egyaránt üresen hagyták. Maga az irat tulajdonképpen egy utasítás tisztázata, a nevek helyét úgy hagyták üresen, hogy oda bármikor be lehessen írni a kinevezendő provizor, illetve ispán nevét.

Különösen ez utóbbi szembeötlő, hiszen közismerten Losonczi István töltötte be ezt a tisztelet. Így első pillantásra adott lenne a forrás keletkezésének *ante quem*-je, azonban itt rögtön szembe találkozzunk egy másik problémával: Losonczi temesi ispáni és az alsó részek főkapitányi kinevezésének időpontjával. A szakirodalom eddig még nem tisztázta annak okát, hogy Losonczi tulajdonképpen miért nevezték ki kétszer egymás után is temesi ispának, először 1551. nyár végén, majd 1552 áprilisában? Az első dátum tulajdonképpen egy, Horváth Mihály által a Brüsszeli Okmánytárban publikált iraton alapul, mely szerint Losonczi 1551. ok-

4 Temesvár szerepére és az alsó részek főkapitányságára l.: *Fenyvesi László: A temesközi-szörénységi végvárvidék funkcióváltozásai (1365–1718)*. (a továbbiakban *Fenyvesi*, 1993.) In: *Végvárak és régiók a XVI–XVII. században*. Szerk.: Petercsák Tivadar és Szabó Jolán. Eger, 1993. (Studia Agriensia 14.) 235–287. p.; *Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig*. In: *Történelmi Szemle*, 33. (1996) 2–3. sz. 170–171. p. 185. p.; *Uő: Védelmi övezetek a Tiszától keletre a XVI. században*. (a továbbiakban *Pálffy*, 1996.) In: *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*. Szerk.: Lengvári István. Pécs, 1996. (a továbbiakban *Barta emlékkönyv*) 209–227. p. Temesvár 1551. és 1552. évi ostromára l. *Czímer Károly: Temesvár megvétele. 1551–1552*. Bp., 1893. (a továbbiakban *Czímer*, 1893.); *Szántó Imre: A török 1551. évi őszi hadjárata a Temes-vidék és a Maros-völgy meghódítására*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, Új foly. 19. (1972) 1. sz. 73–98. p.; *Uő: A Temes-vidék és a Maros-völgy várainak török uralom alá jutása 1552-ben*. In: *Századok*, 105. (1971) 1. sz. 16–56. p. (a továbbiakban *Szántó*, 1971.); *Uő: Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk*. Bp., 1985. (a továbbiakban *Szántó*, 1985.).

tóber 18-án kelt, Szokollu Mehmedhez intézett levelében „*Span und Graff zu Tamanschwar, auch der Niderlanden jn Hungern Obrister Haubtman*”-nak titulálta magát.⁵ Tény, hogy Losonczy ekkor már valóban maga állt Temesvár élén. A Bernardo Aldana magyarországi működéséről szóló emlékirat⁶ szerint Báthori András országos főkapitány 1551. augusztus végén bízta a várat Losonczira. Forgách Ferenc szerint pedig Losonczy csak október közepén vette gondjaiba Temesvárt, mégpedig I. Ferdinánd döntéséig ideiglenes jelleggel.⁷ Minden bizonnyal arról lehetett szó, hogy Losonczyt — a hadi helyzetre való tekintettel — csak ideiglenesen bízták meg a temesi ispánsággal és az alsó részek főkapitányságával, mivel a védelem ellátásához ezen funkciók betöltésére feltétlenül szükség volt. És ezzel magyarázatot kaphatunk arra is, hogy miért indított harcot Aldana a fenti címek megszerzésére.⁸ A két fél vetélkedéséből — Temesvárt 1551 őszén sikerrel megvédő és ezzel már a rátermettségét bizonyított — Losonczy került ki győztesen. 1552. március végén az uralkodó — immár véglegesen — Losonczy Istvánt nevezte ki temesi ispánnak és az alsó részek főkapitányának.⁹ A Temesköz védelmének

- 5 Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. II. köt. 1538–1553. Összeszedte és lemásolta: Horváth (Hatvani) Mihály. Pest, 1858. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Első Osztály.) (a továbbiakban BO) 280. p. Erre az adatra hivatkozik — többek között — *Pesty Frigyes*: Temes vármegye főispánjai, a temesi pasák és tartományi elnökök. In: Magyar Történelmi Tár. 12. köt. Pest, 1863. 237. p. Losonczy idézett levele Szokollu Mehmed előző nap hozzá intézett levelére volt válasz. A török által küldött levél címzése szerint Losonczy „... Supremusque Capitaneus, Gubernator Locumtenens et Vicem Imperatoris gerens” volt. BO. 279. p. Úgy tűnik azonban, hogy egyik levél sem maradt fenn eredetiben, hiszen mindkettő egy ismeretlen — többek között Temesvár 1551. évi ostromában résztvevő — szemtanú német nyelvű emlékiratában szerepel. (Az emlékirat: Uo. N° 220. 275–294. p.)
- 6 Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata. [1548–1552]. Közreadja: Szakály Ferenc, ford.: Scholz László. Bp., 1986. (a továbbiakban Aldana emlékirat) 147–148. p.
- 7 „At Temesvarum jam oppugnabatur et circa Idus Octobris erat, quod Stephanus Losoncy, illustri eademque vetusta familia, et militia clarus a Petrovicio traditum *in temporalem modo curam, donec Ferdinandus decerneret* [kiemelés tőlem — K. I.], initio receperat mox tamen inundante velut bello oppressus militem, commeatum, armaque ... paravit.” Ghymesí Forgách Ferenc nagyváradi püspök magyar historiája 1540–1572. Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzéseikkel együtt. Közli: Majer Fidél. Pest, 1866. (Magyar Történelmi Emlékek. Monumenta Hungariae Historia. Második Osztály. Írók. 16. köt.) 18. p.
- 8 Aldana és Losonczy közötti küzdelemre I. *Szakály Ferenc*: Egy zsoldosvezér emlékiratai a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról. In: Aldana emlékirat, 42–43. p.
- 9 Losonczyt az uralkodó március 30-án nevezte ki, majd ezen a napon letette az esküt is. Ki-nevezéséről Ferdinánd 1552. április 9-én értesítette Gianbattista Castaldót, az erdélyi királyi

megszervezését érintő egyik legfontosabb kérdésben tehát viszonylag hosszú idő alatt született végleges döntés. (Ha figyelembe vesszük, hogy Temesvárt Báthori András 1551. július végén vette át, a végleges kinevezésig közel nyolc hónap telt el!)

Visszatérve a temesvári udvarbíróra, megállapíthatjuk, hogy — amennyiben Losonczy két kinevezése közül az utóbbit tekintjük kiindulási pontnak, mivel erre vonatkozóan több egymást kiegészítő adatunk is van, akkor — a közlemény tárgyát képező utasítás mindenképpen 1552. április eleje *előtt* keletkezhetett. Azonban rendelkezésünkre áll egy másik forráscsoport, a központi pénzügyi hatóság, a Magyar Kamara kiadványainak fogalmazványai. A Magyar Kamara 1552. március 3-án, az Udvari Kamarához írt memoriáléjában szerepel egy utalás a temesvári udvarbíró utasítására: „*Egyébíránt mellékelten csatoljuk az általunk fogalmazott és felvázolt temesvári udvarbíró utasítását, melyet majd kegyeskedjék felséged kegyesen megtekinteni és döntése szerint megváltoztatni és kiegészíteni, ahogy leginkább majd kiadni parancsolja.*”¹⁰ Eszerint már 1552. március elején létezett egy utasítás-fogalmazvány, melyet a Magyar Kamara az uralkodóhoz nyújtott be jóváhagyásra. Elképzelhető tehát, hogy ez a példány áll rendelkezésünkre, amit alátámaszthat az a fentebb már ismertetett tény, hogy mind a provizor, mind az ispán neve üresen maradt, mivel Losonczyt csak március hó végén nevezte ki az uralkodó.

hadak főparancsnokát. Losonczy kinevezésére l.: *Czimer*, 1893. 84. p.; *Szántó*, 1985. 113. p.; Magyar Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comitalia Regni Hungariae. III. köt. 1546–1556. Szerk.: Fraknói Vilmos. Bp., 1876. (Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek. Harmadik Osztály.) 345. p.; *Barabás Samu*: Erdély történetére vonatkozó regeszták 1551–1553. In: Történelmi Tár, 1891–1892. (a továbbiakban *Barabás*, Erdély) 1892. N° 139. 143. p. Losonczy 1552. március 30-án Pozsonyban kelt esküszövegét közli: *Pálffy*, 1996. 224. p. Szántó Imre szerint Losonczy „kinevezési okmánya” 1552. április 11-én kelt Bécsben. *Szántó*, 1985. 113. p. 282. jz.

- 10 „Ceterum adiunximus huc conceptam per nos et delineatam instructionem provisoris The-mesiensis, quam maiestas vestra sacra clementer videre atque pro suo arbitrio mutare et complere dignabitur, prout magis expedire iudicabit.” MOL E 15 Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamarai Levéltár (= MKL), Expeditiones Camerales (= E 15 Exp. Cam.) 1552. Mart. N° 1. fol. 52^v. A Magyar Kamara tanácsosai hozzáfűzték, hogy Karánsebesre — miként az Szörényvár eleste óta szokott lenni — külön kapitányt vagy praefectust, azaz bánt nevezzen ki az uralkodó, aki nem függ a temesi ispántól, csak ezen területek védelmében kell együttműködnie: „Hoc tamen subiungere humiliter volumus, quod reges Hungariae seorsum semper habuerunt post amissum Severinum praefectos seu capitaneos suos in civitate Karan-sebes, qui quidem capitaneus bani nomen obtinuit, nec a comite The-mesiensi dependebat, nisi quatenus ratio defensionis illarum partium postularet, ut vocatus illi se coniungeret.” Uo. fol. 54^r. A karánsebesi és lugosi bánságra l. *Fenyvesi*, 1993. 258–259. p., 263. p.

A fentiek alapján az irat keletkezését nagy bizonyossággal 1552. február végére, március letelejére tehetjük.

A datáció problémájának megoldása után felvetődik a kérdés, vajon kit szándékoztak az udvarbíró tisztre kinevezni? A források alapján úgy tűnik, hogy ez a személy a későbbiek során Erdély Habsburg-adminisztrációjában jelentős szerepet játszó Vas László lehetett. Gyalui Vas Lászlóról annyi tudható, hogy korábban Fráter György szolgálatában állt,¹¹ majd a nagy hatalmú Barát halála után 1552 januárjától a váradi püspökség jövedelmeit kezelte.¹² 1552 júliusától pedig már a frissen átvett gyulai vár udvarbírója lett¹³, tehát volt tapasztalata a birtokigazgatásban. A Magyar Kamara 1552. május 26-án meglehetősen éles hangú levélben kért tájékoztatást az Udvari Kamarától: tudomásukra jutott ugyanis, hogy az uralkodó utasítást adott Báthori András — ekkor már erdélyi vajda — és Kendy Ferenc, Báthori tanácsosa számára, hogy tárgyalásokat folytassanak Vas Lászlóval („*vagy más alkalmas személlyel*”) a temesvári udvarbíróságról, és egyezzenek meg vele, valamint az előre kiadott utasítást adják át neki.¹⁴ Ugyanczen napon hasonló értelemben írtak Oláh Miklós kancellárnak,¹⁵ azt tudakolván, vajon ténylegesen kapott-e Báthori utasítást az uralkodótól arra, hogy tárgyaljon Vas Lászlóval a temesvári provizorátus betöltéséről? Két nap múlva, 1552. május 28-án a Magyar Kamara közvetlenül az erdélyi vajdához, Báthori Andrásához fordult az ügyben:¹⁶ azt kérdezték, hogy Báthorinak valóban volt-e utasítása az uralkodótól a Vas Lászlóval való tárgyalásra, és amennyiben volt, akkor meg tudott-e egyezni vele? A Magyar Kamara joggal sérelmezhetette, hogy az uralkodó „átnyúlt” felette, és az elvileg a magyar pénzügyi hatóságot illető ügyben az erdélyi vajdát bízta meg intézkedéssel. Ám mint a továbbiakból kiderül, Báthorinak sem sikerült egyezsége jutni.

11 Vas László mint Fráter György egykori szolgálója l. *Barabás*, Erdély. 1891. N° 54. 447. p.

12 Uo. N° 46. 443. p., N° 53. 446. p.

13 *Veress Endre*: Gyula város oklevéltára (1313–1800). Bp., 1938. (a továbbiakban *Veress*, 1938.) N° 255. 189–191. p., N° 257–260. 191–193. p., N° 264. 195. p. N° 266. 195–196. p.; *Barabás*, Erdély. 1892. N° 215. 273. p.

14 A Magyar Kamara levele az Udvari Kamarához, Pozsony, 1552. május 26. MOL E 15 Exp. Cam. 1552. Maii. N° 6. fol. 72^r.

15 A Magyar Kamara levele Oláh Miklós kancellárnak, Pozsony, 1552. május 26. Uo. fol. 72^v.

16 A Magyar Kamara levele Báthori András erdélyi vajdának, Pozsony, 1552. május 28. Uo. fol. 71^v.

Nem csupán a temesvári udvarbírótság betöltése jelentett azonban gondot, hiszen a közelgő török hadjárat miatt több vár is veszélyeztetve volt, mindegyik megfelelő ellátását meg kellett szervezni, és ebben kulcsszerep jutott a várak provizorainak. Az uralkodó 1552. június 20-án — mintegy elismerve annak illetőségét — utasította a Magyar Kamarát, hogy gondoskodjék a temesvári, váradi, lippai, gyulai és más várakbeli provizori tisztek betöltéséről.¹⁷ Az utasításra június 22-én válaszképpen kelt kamarai beszámolóból¹⁸ megtudható, hogy hogyan állt az ügy közvetlenül a török támadás előtt. Várad várába Varkocs Tamás kapitány mellé Thury Ferencet javasolták provizornak. Thuryról annyit jegyeztek meg, hogy korábban, amikor a kamara még Budán működött (vagyis 1528–1529-ben), kamarai titkár volt.¹⁹ Gyula várába pedig az Egerben szolgáló Pestyéni Jánost javasolták udvarbírónak.²⁰ Lippa és Solymos várába nem akadt még alkalmas jelölt, csak annyit jegyeztek meg a kamara tanácsosai, hogy a két helyre elég összesen egy provizor, aki mind a két várra egyaránt gondot fog viselni. Temesvár kapcsán annyi derül ki, amennyit a fentebb említettekől megtudhattunk, miszerint az uralkodó utasította Báthorit és Kendyt, hogy tárgyaljanak Vas Lászlóval, vagy visszalépése esetén más alkalmas személlyel. Valószínűleg még nem egyeztek meg, hiszen a kamara megjegyezte, hogy — mivel nem ismerik az azon a területen élőket — nehéz olyan személyt találni erre a posztra, aki otthagyná birtokait, családját, és elvállalná ezt a tisztséget, úgyhogy annyit kértek az uralkodótól, hogy szólítsa fel Báthorit, hogy minél gyorsabban jusson egyezsége Vas Lászlóval.²¹ A kamara jelentéséből kiderül, hogy

17 MOL E 21 MKI. Benignae resolutiones 538. köt. fol. 65^v.

18 A Magyar Kamara jelentése Miksa főhercegnek, Pozsony, 1552. június 22. MOL E 15 Exp. Cam. 1552. Junii. fol. 92.

19 „Quod igitur attinet ad Varadinum, scimus esse illic egregium Franciscum Thwry nullius serviciis addictum, is olim cum Budae camera per sacram regiam maiestatem institueretur, secretarii officio functus est, idoneus et sufficiens, dignusque qui etiam ad maiora curanda assumatur.” Uo. Thury Ferenc a kamara 1528. évi utasításában valóban titkárként szerepelt. *Ember*, 1946. 122–123. p.

20 „Ceterum est quidam Joannes Pesthieny, qui in stipendio regio Agriae servit, hunc iudicamus idoneum qui officio provisoratus arcis Gywla praeficeretur, qui item esset graciosus litteris vestrae maiestatis requirendus.” MOL E 15 Exp. Cam. 1552. Junii. fol. 92. Pestyéni János Egerben szolgált, Tinódi szerint főlegény volt az 1552. évi ostrom során. *Tinódi Sebestyén: Eger vár viadaláról való ének*. (História). 450. sor. In: *Uő: Krónika*. S. a. r. Sugár István. Bp., 1984. (a továbbiakban *Tinódi*) 243. p.

21 „De provisoro Themensiensi, multa sunt sacrae regiae maiestati proposita, et videbatur res ita difficilis, ut maiestas sua committere dignaretur magnifico domino Andrae de Bathor et domino Francisco Kende Transsilvano, ut cum Ladislao Was, vel si is recusaturus esset, cum alio

nemigen voltak tisztában az erdélyi és temesközi helyzettel, valamint az Alföld keleti peremének viszonyaival. Mivel június 22-ig — mint a kamarai jelentésből is kiderül — nem jutottak egyezségre a kiszemelt személlyel, Vas Lászlóval, úgy tűnik, hogy a temesvári udvarbírói tisztet nem töltötték be, így a számára készített utasítás soha nem került kiadásra. Tekintve, hogy Temesvár ostromát már június végén megkezdték a törökök,²² így Báthori tárgyalásai nem is hozhattak eredményt. Az ostrom eseményeiből, illetve előzményeiből úgy tűnik, hogy Losonczy maga látta el mind a kapitányi, mind a provizori tiszttel járó teendőket, ő gondoskodott Temesvár élelemmel való ellátásáról.²³

Vas László későbbi szerepléséről annyi tudható, hogy 1553 februárjában még Gyulán szolgált, később a dési sókamara vezetője lett, majd Haller Péter erdélyi kincstartó lemondása után őt kérte fel az uralkodó az erdélyi pénzügyigazgatás vezetésére.²⁴ Vas László 1553 végétől „a királyi felség erdélyi jövedelmeinek főigazgatója”-ként (*supremus proventus Regiae Maiestatis in Transsilvania ad-*

idoneo quopiam tractarent de suscipiendo hoc officio, obstabat enim nobis, primum quod constabat neminem idoneum virum in his partibus reperiri posse qui domo, bonis aut familia neglecta ad remota illa loca per septuaginta circiter milliaria Hungarica distancia, deinde quod ignoti nobis essent homines illarum regionum, quae multis annis in obediencia regia non fuerant, quare videretur denuo admonere quod esse dominus Bathori et Franciscus Kende ad quos eciam proxime maiestas vestra litteras suas dedit, ut maturent negocium concludere.” MOL E 15 Exp. Cam. 1552. Junii. fol. 92.

22 Temesvár alatt 1552. június 24-én jelent meg a török előhad, a főszereg pedig június 28-án ért a vár alá. *Címer*, 1893. 105–106. p.; *Szántó*, 1971. 31–32. p.

23 „Quemadmodum enim et antea maiestati vestrae sacratissimae perscripsi *victualia* [kiemelés tőlem — K. I.] et colonos ab adventu hostium auferre, locaque habitata desolvere, et in nihilum redigere possemus.” Losonczy jelentése Miksa főhercegnek, Temesvár, 1552. június 11. *Barabás*, Erdély. 1892. N° 186. 155. p. Temesvár feladásának egyik oka — többek között — az ostrom vége felé bekövetkezett élelemhiány volt. Vö.: *Szántó*, 1971. 39. p., *Szántó*, 1985. 121. p.

24 Vas László gyulai működésére l. *Veress*, 1938. N° 273. p., N° 275. 199. p. Vas erdélyi tevékenységére l. *Oborni Teréz*: Habsburg kísérlet Erdély pénzügyigazgatásának megszervezésére (1552–1553). In: Barta emlékkönyv, 176. p. Egy datálatlan — valószínűleg 1553. december utolsó napjaiban, vagy 1554 januárjában keletkezett — irat címe szerint Vas László erdélyi kincstartó: „Articuli qui in literis Ladislai Wass Thezaurarii Transylvaniensis ad dominum Wernerum datis continentur”. MOL E 15 Exp. Cam. 4. cs. fol. 565–566. Itt köszönöm Oborni Teréz kedvességét, hogy rendelkezésemre bocsájtotta a Vas László erdélyi pénzügyigazgatási szereplésére vonatkozó iratokat.

ministrator) tevékenykedett. 1554 októberében ugyan lemondott állásáról,²⁵ de úgy tűnik, hogy 1555 végéig még ellátta hivatalát.²⁶

A temesvári udvarbíró feladatai

Annak ellenére, hogy az alább közlésre kerülő utasítást soha nem bocsátották ki, mégis érdemes áttekintenünk a benne foglaltakat, mivel megismerkedhetünk a Habsburg-adminisztráció szándékaival, képet kaphatunk arról, hogy a temesvári provizornak mit *kellett volna tennie*, ugyanakkor arról is tudomást szerezhetünk, hogy milyen ismeretekkel rendelkeztek Bécsben (illetve Pozsonyban) Temesvár várát, illetve a Temesközt illetően.

A temesvári udvarbíró számára készített igen terjedelmes utasítás ötven pontot foglal magában. Ezek a rendelkezések részben általános érvényűek, rendszerint a legtöbb utasításban szerepelnek, részben pedig a temesvári uradalom és a Temesköz speciális helyzetére vonatkoznak. A feladatkörök elsősorban a várbirtok igazgatására, a vár élelemmel való ellátására, valamint bizonyos közigazgatási funkciókra és katonai kérdésekre terjedtek ki.

Az utasítás [1.]–[4.] pontja a provizor státuszáról rendelkezik, eszerint közvetlenül az uralkodótól függ, amennyiben bármilyen ügyben gondja támad, hozzá vagy a Magyar Kamarához kell fordulnia. A temesi ispánnak pedig az uralkodó meghagyta, hogy semmiképpen sem avakozhat bele a provizort illető dolgokba, sőt mindenben támogatnia kell őt. Ugyanígy az udvarbírónak is jó viszonyban, egyetértésben, correspondenciában kell lennie a temesi ispánnal, és tiszteletet kell tanusítania iránta.

A következő pontok már a provizor megérkeztét követő elsődleges tennivalókról rendelkeznek: az ispán és az uralkodó által küldött (királyi biztos) emberek segítségével írja össze a vár fegyver- és élelmekészleteit, erről három példányt készítsen, egyet a Magyar Kamarának küldjön el, a másikat adja át a temesi ispánnak, a harmadikat pedig tartsa magánál. Az utasítás külön kiemeli, hogy a provizorra csak az élelem kezelése tartozik, a temesi ispán ügyeibe (tehát katonai kérdésekbe) nincs beleszólása [5.]. Ezután írja össze a várban szolgálókat, a kulcsárt,

25 Werner György jelentése többek között Vas László hivataláról való lemondásáról. Eperjes, 1554. október 6. MOL E 41 MKA Litterae ad cameram exaratae (a továbbiakban E 41 Litt. Cam.), 1554. N° 67. Vö. még: Uo. 1554. N° 87.

26 Vas László jelentése Miksa főhercegnek, Gyulafehérvár, 1555. július 19. MOL E 149 MKA Acta Transylvanica, Fasc. 5. N° 77. Vö. MOL E 41 Litt. Cam. 1555. N° 4., N° 96.

sáfárt, szakácsot, öröket stb., illetve ezen személyek ellátmányát, azonban semmiféleképpen sem veheti fel ezen összeírásba a várban szolgáló katonákat vagy az ispán, illetve más tisztek által eltartottakat [6.].

A várban elvégzett összeírások után a várbirtokot kellett bejárnia, előbb Temesvár városát, majd a többi, a várhoz tartozó települést.²⁷ Össze kellett írnia az itt élőket, mind a mentességet élvezőket, mind az adózó személyeket. Azon helyekről, ahová nem tud személyesen kimenni, hívassa be a bírakat és esküdteket, és kérdezze ki őket eskü alatt szolgáltatásaikról. Az utasítás részletesen megszabta, hogy milyen összeírásokat kell készítenie: a cenzusról, ajándékról és robotról, a népes és pusztá jobbágytelkekről, vámokról, malmokról, halászhelyekről, méhkasokról, makktermő erdőkről, elejtett vadakról, borbevételekről [7.]-[19.].

A következő pontok [20.]-[22.] a temesvári polgárok kiváltságainak megőrzéséről, illetve a provizor bíráskodási jogairól szólnak: eszerint csak azok az ügyek kerülnek elé, amelyeket régtől fogva a provizorhoz fellebbeznek, egyébként a többi pert a polgárok a jobbágyok a maguk bírói fórumain folytatják. Az udvarbírónak azon peres ügyekbe sincs beleszólása, amelyek szintén régi jogszokás szerint a temesi ispán elé tartoznak (nyilvánvalóan a főbenjáró vétségekről van szó). Az utasítás ezen szakasza is rávilágít arra a tényre, hogy a XVI. században az udvarbírák — magyar megnevezésük ellenére — nem elsődlegesen jogszolgáltatási feladatokat láttak el, ezt a funkciót többnyire a helyi bírói fórumok (falusi, mezővárosi bíróságok), illetve a várkapitányok (jelen esetben a temesi ispán) gyakorolták.²⁸

27 Nem ismerjük a Temesvár várához tartozó birtokokat, csak néhány szórványadattal rendelkezünk. Úgy tűnik, hogy igen jelentős nagyságú birtoka volt, mert ahhoz — miként azt egy 1456. évi oklevél is említi — minden bizonnyal több vár és város is tartozott. *Csánki Dezso*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. köt. Bp., 1894. 21–22. p. Ismert tartozékai: Réti, Rapd (1266); Óke (1401 előtt); Tóti, Csanád vármegye (XV. század első fele); Szentelt, Csanád vármegye (XV. század második fele); Majsa, Páznád (1483); Majsa, Csira, Kis-Gyarmat, Berlő, Németi, Győröd, Csóka (1539); Teremi, Monostor (1552); Kétfél, Királymonostor, Csanád megye (1561!). Vö.: Uo. 22., 55. p.; *Milleker Bódog*: Dél-magyarország középkori földrajza. Temesvár, 1915. 151. p.; *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I. köt. Bp., 1990. 294. p. Czímer szerint az egri püspökség Zaránd vármegyei birtokait 1551-ben nem csatolták vissza, hanem Losonczi rendelkezésére bocsátották. *Czímer*, 1893. 37. p. Valószínűleg a Magyar Kamara sem volt tisztában azzal, mely birtokok tartozhattak a várhoz, hiszen az utasításban is úgy fogalmaztak, hogy azon településeket kell bejárni, melyek „régtől fogva” Temesvárhoz tartoztak, illetve legújabbán Petrovics Péter idején oda tartoztak. Ennek többek között az lehetett az oka, hogy Petrovics jónéhány temesközi várat és uradalmat birtokolt, így nehéz lehetett eldönteni, mely települések mely uradalomba tartoztak, annál is inkább, mert a temesvári uradalomhoz az utasítás szerint Petrovics idejében is több vár és birtok is tartozott. Vö. Függelék [31.] pont.

Az utasítás következő szakaszában a várban elvégzendő teendőkről tájékoztat: a [23.] pont szerint a provizornak gondoskodnia kell, hogy a várban megfelelő épületeket emeljenek az élelem tárolására, valamint arról, hogy legalább egy évre elegendő készlet legyen mindig felhalmozva. Az élelmiszereket pedig évente rendszeresen ki kell cserélnie újakra. Az ezt követő három pont már kifejezetten katonai jellegű teendőket érint: a provizornak gondoskodnia kellett azon helységekről, melyekben az ágyúkat, a hozzávaló golyókat, puskaport tároltak (különösen a nedvességtől kellett megóvnia), valamint a lőfegyverek kijavíttatásáról és karbantartásáról. Erre a célra ágyú mestereket (*bombardarius*), asztalosokat és kovácsokat kellett felfogadnia [24.]–[25.]. A következő pont szerint a vár falainak és erődítményeinek kijavításában kell közreműködni és ebben az ispán által rábízottakat maradéktalanul teljesítenie [26.].

A [27.] pont utasítja a provizort, hogy folytasson majorsági gazdálkodást, gondoskodjon a földművelésről és az állattartásról.

Az utasítás következő része az udvarbíró „személyzeti” feladatait tárgyalja [28.]–[30.]: eszerint csak olyan személyeket tartson szolgálatában és lásson el, akik valóban hasznos munkát végeznek, az érdemteleneket pedig zárja ki. Érdekes, hogy a provizornak a saját emberein kívül a várbeli katonaságról is megfelelő információkkal kellett rendelkeznie, ügyelnie kellett arra, hogy a katonaság mindig megfelelő létszámban legyen jelen, ha tudomást szerez a zsoldosok megfogyatkozásáról, illetve arról, hogy nincsenek folyamatosan jelen (csak *mustra* idején), akkor azt tartozik jelenteni az uralkodónak, illetve a *mustramester*nek [29.].

Az udvarbírónak — mint máshol is — fontos teendője volt, hogy ügyeljen arra, hogy a várhoz tartozó birtokok közül egyet se birtokoljon el senki, ha erről értesül, akkor tudatnia kell az uralkodóval. Ugyanígy, ha értesülést szerez arról, hogy a környéken valamely birtok elhalálozás vagy más ok miatt a királyra háramlik, tudassa a Magyar Kamarával [31.]–[32.].

Az utasítás következő két pontja az egyik legérdekesebb kérdést tárgyalja: a temesközi szerbek helyzetét. A [33.] pont szerint a provizornak különös gondot kellett fordítania a Petrovics idejében szerbek által lakott falvakra, meg kellett vizsgálnia, hogy azok lázadók és hűtlenek-e, és amennyiben ez bebizonyosodik és szükségesnek látszik, akkor a temesi ispán segítségével el kellett űznie a szerbeket lakóhelyükről. Még azt is meghagyták, hogy megfelelő keménységgel és szigorral lépjen fel. A következő pont [34.] pedig már kész tényként kezeli a szerbek árulását,

28 Vö.: *Holub József*: Egy dunántúli egyházi nagybirtok élete a középkor végén. Pécs, 1943. 18. p.; *Kubinyi András*: A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541). In: *Levéltári Közlemények*, 35. (1964) I. sz. 69. p. 15. jz.

hiszen felhatalmazták a provizort arra, hogy azokról a helyekről, amelyeket a törökhöz átállt szerbek hátrahagytak, gyűjtsön be minden élelmet, bárhova rejtették is. Ez a két pont is rávilágít arra, hogy miképpen gondolkodtak az udvarban (illetve a Magyar Kamaránál) a temesközi szerb lakosságról. Ugyanakkor megmagyarázza azt is, hogy miért lépett fel Losonczi olyan keményen az 1551. évi ostrom után az itteni szerbséggel szemben.²⁹ Egyébként több adatunk is van arról, hogy a szerbek által hátrahagyott településekből valóban begyűjtötték az otthagytott vagy elrejtett élelmiszert.³⁰ Ezek alapján csak egyetérthetünk Szakály Ferenc megállapításával,

- 29 A szerbek temesközi betelepülésére, illetve a Mohács utáni szerbséggel kapcsolatosan I. Szakály Ferenc: Szerbek Magyarországon — szerbek a magyar történelemben. (Vázlat). I. (a továbbiakban Szakály, 1991.) In: A szerbek Magyarországon. Szerk.: Zombori István. Szeged, 1991. 11–55. p.; Bodor Antal: Dél-magyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra. Bp., 1914. 5–6. p.; Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. Bp., 1995. 190–202. p.; Böhm Lénárt: Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme 1718-ig. I. köt. Pest, 1867. 198–226. p. A temesközi szerbek ingadozó magatartására, majd átállítására, illetve Losonczi megtorló akciójára I. Aldana emlékirat, 153–155. p., 160. p.; Dudás Gyula: A bácskai és bánsági szerbek szereplésének története 1526–1711. Zombor, 1896. 11. p. Aldana 1552 áprilisában bevádolta Losonczi, hogy az a helyi lakosokkal (szerbekkel) igen keményen lép fel, erre Miksa főherceg utasította a temesi ispánt, hogy se ő, se mások ne háborgassák a szerbeket. Losonczi tisztázta magát a vádak alól. Barabás, Erdély. 1892. N° 150. 146. p., N° 157. 148. p., N° 168. 150. p., N° 179. 153. p.
- 30 Czímer szerint Losonczi 1551. december 15-én gyűlést hívott össze, ahol a környező megyébeli nemesség és a szerbek vezetői jelentek meg. Losonczi a szerbeket a király hűségére térítette, majd megajánlatta velük az őrség eltartására szükséges élelmiszert, a termények beszállíttatására pedig Cserepovics Miklós szerb nemest rendelte ki. Czímer, 1893. 74. p. Cserepovics korábban Petrovics Péter szolgálatában állt, majd a török oldalára állt. 1551 végétől már a király pártján állt, csapatával ott volt Lippán Aldana parancsnoksága alatt. Tinódi Sebestyén: Erdeli história. 484., 506., 1386. sor. In: Tinódi. 113., 114., 147. p. és az ezen sorokra vonatkozó jz.: 517. p.; Barabás, Erdély. 1892. N° 219. 275. p. Nyilván ugyanerről a Cserepovics — itt Mihály — nevű szerb főúrról tesz említést az Aldana-féle emlékirat szerzője is, igaz már más kontextusban tárgyalva az eseményeket: „... Miközben Aldana az imént említett váreptéssel volt elfoglalva [1552. március végén, április elején — K. I.], egy rác főúr, jelesül Cserepovich Mihály, Gian Battista [ti. Castaldo — K. I.] megbízásából épp azon iparkodott, hogy élelmet gyűjtsön azokból a kihalt falvakból, melyeket a törökhöz átálló rákok hagytak el, s onnan kellő készlettel lássa el a várost ...” Aldana emlékirat, 203–204. p. Ez utóbbi leírás gyakorlatilag megegyezik az utasításban foglaltakkal. Ferdinánd király pedig utasította Castaldót, hogy mivel a Temesközben sok élelmiszer található, ezért ezeket gyűjtsék be Temesvár és Lippa váraiba. Barabás, Erdély. 1892. N° 83. 643. p. Hogy a törökhöz átállt (vagy elűzött) szerbek által elhagyott falvakból az élelem begyűjtése gyakorlattá vált a Temesközben, bizonyítja — Losonczi már idézett jelentésén kívül (vö. 23. jz.) —, hogy 1552 júniusa körül, az akkor már Lippán szolgáló Aldana, amikor Castaldótól erősítést kért, meg-

miszerint: „Azon nemesi vármegyék, amelyeknek területén súlyuk [ti. a szerbeknek – K. I.] jelentős volt, ellenségesen álltak szemben velük, s a környékbeli nemességgel szemben a felügyeletükkel megbízott katonai parancsnokok sem tudtak megfelelő védelemet nyújtani nekik. A szerb katonaság és az utánpótlását adó parasztság illetéknéppen gyakorlatilag kívülrekedt a magyar társadalmon. Mivel lépten-nyomon éreztették vele, hogy nemkívánatos idegen saját lakóhelyén, fokozottan fogékonnyá vált a török csábításai iránt. A következmény: az 1551/1552. évi temesközi várháborúk idején az itteni szerbek inkább a török támadókkal, mint a magyar védelemmel tartottak.”³¹ Ezt a képet forrásunk alapján csak annyival egészíthetjük ki, hogy 1551 végén, 1552 elején nemcsak a helyi, hanem a központi kormányzati szervek is előítélettel bírtak a szerbekkel szemben, és azok utasítására „a felügyeletükkel megbízott katonai parancsnokok” és más hivatalnokok nem-hogy megvédelmezték volna őket, hanem épp ellenkezőleg: nekik kellett „leszámolniuk” a nemkívánatosnak tűnő szerbekkel. Természetesen túlságosan leegyszerűsített kép lenne az, hogy a szerbek eleve a törökkel tartottak, amit bizonyít az is, hogy mind Temesvár védelmében, mind Lippa építésénél és élelemmel való ellátásánál közreműködtek szerbek, csak Temesvár eleste után — más választásuk nem lévén — álltak át tömegesen a hódítók oldalára.³²

Az utasítás következő pontja — mintegy ellentételezésül — meghagyja a provizornak, hogy jól bánjon a polgárokkal és a jobbágyokkal, vetés és aratás idején pedig ne zaklassa őket robottal [35.]. (Ez a rendelkezés szinte valamennyi udvarbírói utasításban megtalálható.)

Az utasítás következő pontjai részletezik a további gyakorlati teendőket [36.]. Mivel a várnak nem csekély élelemre van szüksége, ezért a provizor mérje fel, hogy mennyi búzára, rozsra, árpára, borra és más hasonló terményre van szükség. Nézze át az elmúlt időszak számadásait, és becsülje fel, hogy mennyi bevételre lehet szert tenni, és ha ezen felül szüksége van ellátásra, jelezze az uralkodónak, aki gondoskodni fog mindezekről. A végvárak fenntartásában alapvető szerepe volt a tizedeknek. Ezeket többnyire az uralkodó (de több magánfőldesúr is) bérelte a Magyar Kamara által, és az azokból befolyt bevételeket a vár fenntartására rendelték. Voltak olyan várak, ahol a legnagyobb jövedelmek a dézsmából származtak.³³ Temes-

jegyzi, hogy: „.... búzából meg lisztből ugyan van elegendő tartaléka, hiszen kellő mennyiséget gyűjtött össze az elnéptelenedett rác vidékekről ...” Aldana emlékirat, 212. p.

31 Szakály, 1991. 21. p.

32 Czímer, 1893. 102. p.; Aldana emlékirat, 216–217., 235. p. Szántó, 1985. 135–136. p.

33 A Magyar Kamara az alábbi várakhoz bérelt tizedeket 1555 és 1559 között: Csábrág, Léva,

vár esetében az utasítás szerint a csanádi püspökség néhány tizedkerületét rendelték a várhoz. Tekintettel azonban a háborús helyzetre — szemben más helyeken dívó gyakorlattal, miszerint a dézsmát (illetve annak egy részét) a helyszínen eladták —, kötelezték a provizort arra, hogy maga szedje be a vár szükségleteire a tizedeket.

A továbbiakban arról történik rendelkezés, hogy a provizor igyekezzék növelni a borból és méhserből (*medo*) származó bevételeket, a szükségletek feletti mennyiséget pedig mérje ki (*educillatio*), azonban utasították arra, hogy nem megfelelő minőségű, romlott bort ne mérjen ki, és az eladásnál ne kényszerítse a jobbágyokat. Meghagyták azt is, hogy gondoskodjon megfelelő mennyiségű húsról és vágóállatról is [37.].

A következő pontok a provizor beosztottjainak működéséről rendelkeznek [38.]–[40.]. Eszerint az udvarbíró emberei hűségesen és szorgalmasan, tékozlás nélkül működjenek, valamint a hús és bor, illetve egyéb élelmiszer kiosztását a megfelelő mértékek szerint végezzék, és ne legyen semmilyen hiány. A borok gondnokának (*curator vinorum*) meghagyták, hogy legyen elegendő mennyiségű ecet. Az udvarbírónak pedig elegendő szekere és igavonó állata legyen, és a szállítással ne az alattvalókat terhelje. Ezt követően pedig a különböző vendégekkel, azaz nyilván a szerbek helyére betelepülendőkkel (*hospes*) és munkásokkal (*laborator*) kapcsolatosan történik rendelkezés [41.]–[42.].

A [43.] és [44.] pontok újabb lényeges rendelkezést tartalmaznak, melyek a provizor pénzügyigazgatásban való közreműködésére vonatkoznak. Az uralkodó ugyanis úgy rendelkezett, hogy a Temesvárra és Karánsebesre kinevezett harmincadosok a saját fizetségükön felüli pénzbevételeket a temesvári udvarbírónak fizessék ki, aki erről nyugtát ad számukra. Ezekről az összegekről számadást vezet, amit a Magyar Kamarának tartozik bemutatni. A harmincadosok számadásaikat szintén a provizornak kell benyújtaniuk, aki továbbítja azokat a kamarához.

Az utasítás ezen rendelkezései két szempontból is érdekesnek tűnnek. Az egyik az, hogy I. Ferdinánd az ország nyugati részsein végrhajtott közigazgatási reformjai szellemében megkísérelte a temesvári főharmincad újjászervezését is.³⁴ A temes-

Sziget, Tihany, Sáros, Kassa, Trencsén. MOL E 554 MKA Városi és kamarai iratok. Szalay gyűjtemény 1728. tsz. passim. Jellemző a dézsmabevételek fontosságára, hogy a kevésbé veszélyeztetett trencsényi várbirtokon 1549 és 1553 között a tizedjövedelmekből származott a bor 100%-a, a búza 72%-a, a rozs 85%-a, a zab 55%-a és készpénzbevételek 27%-a. *Kenyeres István*: A trencsényi várbirtok igazgatása és gazdálkodása a XVI. század közepén. Szakdolgozat. Bp., 1997. (a továbbiakban *Kenyeres*, 1997.) Zeleméry László egri provizor szerint pedig: „a várnak dézsma nélkül csak pusztá kőfala volna”. *Rúzsás*, 1939. 37. p.

34 A harmincadigazgatás I. Ferdinánd alatti újjászervezésére l. *Ember*, 1946. 205–216., 447. p.

vári főharmincadot és fiókját, Karánsebest az 1498. évi 34. tc. sorolja fel³⁵, azonban a hivatal működésére Mohács után nincs adat, Ember Győző szerint 1542-re biztosan meg is szűnt.³⁶ Az utasítás szerint a temesvári és karánsebesi harmincadosok kinevezéséről már intézkedés történt, tehát Ferdinánd ezen a vidéken is a korábbi állapotokból kiindulva igyekezett újjászervezni és új tartalommal megtölteni a korábban fennálló intézményeket.³⁷ A másik említésre méltó vonatkozás kormányzat-történeti szempontból érdekes: a temesvári provizor harmincadfelügyelői funkciója. Erre a lépésre valószínűleg azért került sor, mert a temesvári udvarbíró volt lényegében ezen a vidéken a legtekintélyesebb kamarai tisztviselő, akit felhasználhattak az egyik legfontosabb uralkodói bevételi forrás adminisztrációjára és ellenőrzésére. A provizor pedig azonkívül, hogy ellátta a harmincadok felügyeletét, még jelentős — a védelem megszervezéséhez nélkülözhetetlen — készpénzbevételekhez is juthatott. (Az utasítás következő pontja külön rendelkezik a provizor pénzkezeléséről is.) A kormányzattörténetileg figyelemre méltó intézkedés azonban nem volt egyedülálló a korszakban, hiszen tudjuk például, hogy az egyik legjelentősebb — a Magyar Kamara kezelésében lévő — harmincadesoportnak, a trencséninek a harmincadfelügyeletét 1549 és 1557 között a trencsényi udvarbíró látta el.³⁸ Az 1560-as évek végén pedig a tokaji udvarbíró is ellátott harmincadigazgatási feladatokat.³⁹

Az utasítás záró részében az általános megfogalmazásokon kívül — miszerint az udvarbíró pontosan vezesse számadásait és azokat időben mutassa be, illetve hivatalában hűségesen és az uralkodó hasznára működjön — még két rendelkezés tarthat számot érdeklődésre. Az egyik az, hogy ha bármilyen gondja támad a jövedelmek kezelésében, az udvarbírónak először a temesi ispánhoz kell fordulnia és csak utána a Magyar Kamarához [46.], ami mindenképpen azt jelenti, hogy az utasítás elején megszabott, az ispántól függetlennek tűnő státusz sem a gyakorlatban, sem a célkitűzésekben (utasítás) nem volt megvalósítható. A másik pedig az, hogy az

35 Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici). 1000–1526. évi törvények cikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri: Márkus Dezső. Bp., 1899. 612–613. p.

36 *Ember Győző*: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Bp., 1988. 19–20. p.

37 Vö. a temesvári ispáni és az alsó részek kapitányi címének felújításával: *Pálffy*, 1996. 212–215. p.

38 *Kenyeres István*: A trencsényi vár a XVI. században. In: *Fons*, 2. (1995) 1. sz. 38–39. p. A harmincadügy 1549. évi rendezése kapcsán a trencsényi udvarbíró harmincadfelügyeletére részletesen l. *Kenyeres*, 1997.

39 Kőrössi Mihály tokaji udvarbíró 1567. évi utasítását idézi: *Ember*, 1946. 264–265. p.

uralkodó, ahogy más uradalmakban is előfordult, szükség esetén ellenőrt (*contra-scriba*) küld ki a provizor mellé annak munkájának megsegítésére [47.].

A fenti ismertetésből is látszik, hogy egy elméleti állapotot, a célkitűzéseket tükröző forrás is számos érdemleges információval tud hozzájárulni a kérdéskör vizsgálatához, és sok tanulsággal szolgálhat az eseményeket vizsgáló utókor számára.

Függelék

A forráskiadás során a humanista helyesírás szabályai szerint jártam el, csupán a nevek és a magyar szavak szerepelnek betű szerinti átirásban, a rövidítések feloldását nem jelöltem. Az iratban eredetileg nem számozták be az utasítás egyes pontjait, hanem azok elkülönítésére kihagytak egy-egy sort, azonban a hivatkozás megkönnyítése végett minden esetben []-ben megadom a megfelelő sorszámot.⁴⁰

A temesvári udvarbíró utasítása 1552-ből

(*Magyar Országos Levéltár E 136 Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Diversae instructiones, Irregestrata 71. t. Uradalmi gazdasági utasítások (Tagányi Károly gyűjtése). fol. 204–213.*)

Instructio provisoris Themesiensis

Ferdinandus divina favente clementia. Romanorum Hungariae Boemiae etc.
Rex. Semper augustus. Infans Hispaniarum etc.

Instructio iuxta quam fidelis noster Egregius [N. N.] provisor Arcis nostrae Themesiensis, circa administrationem, perceptionem et erogationem proventuum nostrorum ex pertinentiis dictae Arcis nostrae de jure aut consuetudine provenire debencium agere et procedere debet.

40 Itt szeretnék köszönetet mondani Németh István barátomnak, a Magyar Országos Levéltár levéltárosának a forrás összeolvasásában nyújtott segítségéért.

[1.] Imprimis cum de fide diligencia, et integritate praedicti [N. N.] nihil dubitantes, curam et administrationem universorum proventuum dictae Arcis nostrae Themesiensis eidem commiserimus, debebit idem diligentiam et fidelitatem suam ita nobis in hac administratione testatam facere, ut possimus eius fidei imposterum maioris momenti quoque negotia committere. Et quia partes illae inferiores regni huius nostri Hungariae seu munimenta et portae sunt, debentque summa vigilantia simul et diligentia curari, quod non nisi ex proventibus istius regni nostri (quoad eius fieri poterit) curari posse videatur. Cogitandum est dicto provisorio nostro se in hoc officio sicuti maiestati nostrae, ita patriae suae, quae unicuique chara esse merito debet, atque adeo reipublicae christianae inservire, ut tanto diligentius fidelisque sciat sibi esse ad ea quae officii sui sunt, curanda incumbendum.

[2.] Sciat praeterea conditionem et statum suum a nemine alio, quam a sola maiestate nostra pendere et ideo (sic!) in omnibus occurrentibus difficultatibus aut rebus illis, de quibus certiori informatione sibi opus esse existimabit, ad solam maiestatem nostram erit sibi confugiendum aut nobis forsitan paulo remotius agentibus, cameram nostram Hungaricam.

[3.] Neque hoc eum latere debet, quod fidei nostro magnifico [L. I.]⁴¹ comite nostro Themesiensi in instructione per nos sibi data expresse commissum est, ut non solum non impediat, aut molestet provisorum nostrum in his quae eius administrationem concernunt, verum etiam omni ope, consilio, auxilio, et defensione illi adsit, eosque et suos contra omnem vim et molestationem aliorum tueatur. Propterea idem provisor noster sicuti id alioqui dignum est, debebit comitem ipsum omni honori et reverentia prosequi, et habere cum eo bonam et correspondentem intelligentiam, et ita se accommodare ne ulli dissensionem per ipsum provisorum octasio (sic!) praebeatur, unde proventibus nostris, aut rebus illarum partium quicumque incommodi sequi possit.

[4.] Ut autem nostrae de se expectationi idem provisor magis satisfacere studeat, debebit praesentem instructionem nostram crebro perlegere, diligenterque advertere, ut non solum aliquid inde non negligatur, aut praetermittatur, verumetiam si qua alia essent ad commodum et utilitatem nostram spectantia de se ipso excogitare, et efficere sine tamen cuiuscumque iniuria debeat, et omne studium suum huc conferat, ut provetus quo fieri possit uberiores percipiantur ad curandas praedicti loci necessitates, et tot fidelium nostrorum salutem conservandam.

[5.] Imprimis autem unacum nostro, vel comite hominibus, aut vicegerentibus eiusdem comitis nostri perlustret singula loca arcis, et in modum inventarii con-

41 Losonczi István.

scribenda curet omnia et singula quae ad munitionem et usum, necessitatesque arcis praedictae pertinere videbuntur, videlicet bombardas maiores, mediocres et minores, pixides manuales, aut quae Praganses vocantur, pulveres item ac globos, plumbum, ferrum, sulphur, salnitri et utensilia circa haec necessaria. Praeterea triticum, ordeum, avenam, siliginem, farinam, sales larida, vina, et universa genera victualium, quae ad necessitatem arcis parata, intra et extra arcem inveniri possunt. Super quibus tria correspondentia regesta conficienda erunt sigillis et subscriptionibus tam ipsius provisoris nostri, quam comitis, ac eius vel eorum, qui ex hominibus comitis nostri praesentes fuerint communita, quorum unum idem provisor ad cameram nostram Hungaricam mittat, alium penes se conservet, terciam vero assignet manibus dicti comitis nostri, in cuius etiam potestate, et cura esse volumus huiusmodi bombardas et munitiones omnis generis huc spectantes quae facta conscriptione eidem assignari debebunt, ut provisor noster solum proventibus exigendis, conservandis, aut erogandis, providendisve se adhibitum sciat, neque se ingerat ad ea, quae comitis sunt.

[6.] Describere etiam debebit familiam omnem arcis, quae aut ex vetusta consuetudine interteneri solet, aut alioqui ex necessitate debebit nunc interteneri, videlicet vigiles, clavigerum seu curatores, ac dispensatores victualium, pistores, et cocum, unacum consueta illorum solutione, et modo intertentionis usitato, ut seorsum signati sint familia arcis, aut provisoris, et seorsum comitis nostri, in cuius cura et conservatione esse debebunt vicecastellani, pedites et portarii, qui solius comitis nostri auctoritati erunt subiecti, qui per comitem ipsum, vel alios capitaneos nostros alentur, in familiam arcis nequaquam computari debeant.

[7.] His perfectis provisor unacum hominibus comitis procedat ad perlustranda bona universa, quae ad arcem nostram Themesinesem ab antiquo, et maxime tempore officii magnifici Petri Petrowýth pertinuerunt, aut nunc eo addita sunt, vel imposterum addentur. Et imprimis civitatem ipsam Themeswar curet describendam ut nominatim et expressae domus et curiae singulae notentur quae integrae, quaeve mediae sint, quae nobilitariae aut libertaticiae. Et quantum de veteri consuetudine solitum sit per annum ab unaquaque nomine census ordinarii conferri et contribui. Deinde ad oppida possessiones, et villas (quatenus commodè adiri poterunt) procedatur, in quarum singulis, singulorum civium, vel incolarum nomina conscribantur, secundum ordinem domorum, et quantum singuli solvere ordinario modo per annum tenentur et quot vicibus, quibusve temporibus, quae ordinaria munera? Qui labores praestari per eos debeant? Qui item et quot exempti, aut libertate donati, et quid liberti huiusmodi praestare tenentur? Si quae etiam sunt bona, quae veteres provisoires servitoribus suis pro officio concedere soliti fuerunt, et quis modus in mulctis seu Býrsagiis exigendis observatus olim sit, vel nunc observetur. Sciat

tamen provisor noster hanc esse expressam voluntatem nostram ut qua moderatissime agatur in mulctarum exactione, quas arbitrio cuiuscumquae non permittimus, sed iuste deliberationi iudicum ex veteri consuetudine, ne ut plerique solent, miseri coloni, vel cives opprimatur, indigne confictis levibus causis, aut iniustis criminationibus, non solum autem haec praescripta, sed etiam alia quae circa haec scitu digna aut necessaria esse idem provisor intelligit, omnia et singula bono ordine conscribenda curet, cuius quidem descriptionis exemplum sigillo ac subscriptione tam sua quam comitis vel eorum qui in his cognoscendis sibi aderunt, munitum, ad praedictam cameram nostram Hungaricam sine ampliori dilatione mittere debebit.

[8.] In casu autem quo ad villas certas arcis venire tuto provisor non posset, curet convocandos iudices et juratos talium locorum, atque ab eis praescripta omnia sub iuramento interrogare, inquirere, et cognoscere ut instar aliarum describi simul possint eorum nomina, numerus domorum.

[9.] Census ordinarii, munera et labores consueti ac omnia in unum corpus descripta, sicuti praemissum est ad cameram nostram Hungaricam mitti possint.

[10.] Quodsi aliqua prata sunt, quae colonorum opera pro nobis defalcari consueverunt, item praedia deserta unde aliquid emolumenti obvenire consuevit, ea quoque describi volumus.

[11.] Est etiam magna parte regni nostri Hungariae consuetudo, ut sessionum in serie domorum positarum, desertarum, tamen terras et prata colant incolae, et notabiles proventus eo nomine dominis pendant, si quid huiusmodi esse videbitur, idquoque provisor noster annotare curabit.

[12.] Describenda etiam sunt thelonea aut vada, et in quibus locis, quisve modus exactionis in eis servetur, et verisimiliter ad quantam summam singula per annum si extendant.

[13.] Molendina similiter et eorum fructus.

[14.] Piscinae, aut piscationum loca quot? Qui proventus? Quidve emolumenti inde? Vel in pecunia? Vel piscibus quotannis percipiatur.

[15.] Quis modus proventuum exigendorum de apibus, aut melle, et quanta inde per annum utilitas.

[16.] De utilitate item silvarum glandiferarum, qualis ea et quanta per annum?

[17.] Similiter de ferinis, aut venationibus.

[18.] Quales item vinorum proventus? Ex quibus locis et quanti?

[19.] Haec inque et siqua sunt alia quae impraesentiarum hic specificata non essent, et tamen ad corpus proventuum dictae arcis nostrae Themesinsis de jure pertinerent, per eundem provisorum ordine debito et expresse describi, atque descripta ad cameram nostram praedictam mitti volumus.

[20.] Sciat autem specialem nostram voluntatem hanc esse ut cuique sua libertas

ex veteri consuetudine, et temporibus divorum regum Hungariae praecessorum nostrorum observata, nunquo salva maneat et inconcussa. Iccirco (sic!) cives dictae civitatis nostrae nominatim servandi sunt in suis iuribus et libertatibus, neque contra eos ad aliqua onera inusitata et intolerabilia per provisorum cogantur, nisi forte publica necessitas, et ratio salutis illorum compelleret, comitem nostrum eorum opera in rebus ad omnium salutem conservandam uti.

[21.] Imprimis autem salvam esse volumus iudicibus singulorum locorum consuetam iurisdictionem (sic!) in cognitione causarum inter cives aut colonos susciptandarum ita, ut primum coram eis controversiae cognosci debeant, et si quis litigantium per appellationem provocare volverit, ad provisorum nostrum, quatenus hoc ei de veteri consuetudine congruere videbitur, id libere fieri liceat, et extra hoc causas inter colonum et colonum provisor ad se trahere non debebit. In illas vero causas, quae ad comitem nostrum de more veteri spectant, provisor ipse nullo modo se intromittere debeat.

[22.] Nihilominus quatenus ex recepta iam olim consuetudine cives ipsi soliti fuerunt audire provisorum, eique in licitis et de iure consuetis obtemperare, ita et modo volumus eos provisorum nostro dicto audientes esse.

[23.] Debebit provisor noster singulari studio huc incumbere cum consilio comitis nostri, ut intra arcem construat atque erigat domos necessarias, ad conservationem omnis generis victualium, et dare operam ut tantum commeatus ordinetur, reponaturque quantum usus unius anni poscere videatur ad necessitatem conservationis arcis, neque attingat victualia huiusmodi conservanda, nisi quatenus causa vitandae corruptionis certa pars in usum praebeatur, quod ita fieri iubemus, ut subito res recentes in talium locum reponantur, et sic successive vetera novis permutentur servata ea moderatione ut commeatus ad usum anni semper integer intra arcem maneat, nihilominus tamen suppedientur reliqua victualia, quae usus quotidianus arcis requirit.

[24.] Instituatur etiam quatenus et quomodo id comiti nostro consultum et necessarium videbitur, domus et tecta necessaria intra arcem, in quibus bombardae, globi, pulveres et alia munitionum genera servantur, defendanturque ab omni iniuria aeris et humiditate corrumpere, quae omnia ut praemissum est in potestate comitis nostri posita esse volumus.

[25.] Quodsi quae tormenta seu bombardae sedes et paramenta sua vel non habent, vel reformatione rotarum ac pontium⁴² sedium indigerent, curabit provisor ad requisitionem comitis nostri iuxta eiusdem informationem et praescriptum,

42 Utólagos betoldás.

ut reficiantur omnia, atque ita in promptu et ad manum singula habeantur, ut ad omnem occurrentem occasionem parata, usibusque apta esse possint. Et ad huiusmodi ministeria necessaria debebit idem intertenere bombardarios, fabros lignarios, et ferrarios, quorum solutionem et victum necessarium provisor ipse curare debebit.

[26.] Etsi non dubitemus comitem nostrum abunde nos informaturum de necessaria reparatione moeniorum⁴³ antemuralium turrium, et fortalitorum arcis, debebit tamen provisor quoque noster de his ad nos scribere, et in reparatione, quae ei per comitem nostrum iniungetur imprimis id aggredi et perficere, quod omnium maxime necessarium fuerit, et quod non nisi periculose negligi videbitur, id quod comitem ipsum quoque iussurum confidimus.

[27.] Volumus etiam, ut provisor noster instituat agriculturam, ad quam famulis et iumentis pro more eius regionis opus est. Erigi etiam allodium, et ali diversa ac necessaria animalia, unde reliqui proventus nostri augeantur iuветurque usus necessarius arcis. Debebit tamen provisor frequenter suis oculis videre, quid fiat circa agriculturam et allodium, et non solum famulis ea committere.

[28.] Et licet ad obeundam curam administrationis proventuum, aedificationes, erogationesque, ac reliqua, quae sui sunt, carere provisor ipse non possit, vicegerentis, et certorum famulorum ministerio, cavere tamen debet, ut nec pro se, nec pro arce ullos habeat inutiles aut superfluos, minusque necessarios, et signanter hoc caveri per eum volumus, ne quis eorum equitum vel peditum, qui ad eum, aut familiam arcis pertinent, operam suam locet illis, qui stipendio nostro aluntur et certis temporibus lustrationum magistro se recensendos exhibere debent. Quodsi intelligat aliquos ex sua, aut arcis familia in huiusmodi fraude cuiquam inservivisse in tales gravissime animadvertat, et a servitio suo atque arcis excludat.

[29.] Advertat etiam diligenter, an peditum eorum, et etiam equitum, qui nostro stipendio istic intertenebuntur, integer sit numerus et continuus. Etsi cognoverit eos non continuos, nec esse praesentes, aut integro numero, sed tempore saltem lustrationis praetio conduci, hos tales diligenter notare, atque lustrationumstrarum magistro semper significare teneatur nec ullius favorem pluris faciat, quae mandata nostra, et fidelitatem suam.

[30.] Quemadmodum autem inutiles et non necessarios, ut praemissum est, ali et conservari nolumus, ita iustum et acquum videtur, ut famulis et servitoribus arcis necessaria sua solutio et victus, prout conventio exigit, non desit, ut maiore fide, et diligentia servire possint.

[31.] Significare idem debebit cum certa et clara descriptione, quae fuerint bona

43 Moenium-ról javítva.

vel arces, quas Petrus Pethrwýth tamque ad istam arcem nostram Themesiensem spectantem possedit, an aliquid illo discedente sit per quempiam fidelium nostrorum octupatum (sic!)? Aut usurpatum, qui et quanti creduntur esse talium bonorum proventus, quibus item modis corpus proventuum dictae arcis possint reduci.

[32.] Hoc etiam curari per eum diligenter volumus, ut quandocumque et quociescunque intelliget bona aliqua per decessum aliquorum ad cameram nostram Hungaricam, nostramque collationem bono jure devolvi. De huiusmodi bonis nos semper tempestive admoneat, deque bonorum huiusmodi quantitate ac valore edoceat, ut statuere liceat an possint pro temporis ratione applicari iamdictae arcis nostrae, vel aliter sit de eis statuendum.

[33.] Neque negligat proventus nostros consuetos, exigere et administrare de possessionibus illis, in quas tempore officii praedicti Petrowýth, Rasciani coloni habitantes, consederunt, etsi aliquos ex eis rebelles aut inobedientes cognoverit, in tales puniendos si necessere sit, opem comitis nostri imploret, et etiam per saeveritatem (sic!) ea quae debentur, exigit.

[34.] Quodsi aliquarum possessionum incolas Rascianos desertis sedibus ad Thurcas migrasse constabit, talium victualia universa, sive in domibus, sive in foveis subterraneis recondita, provisor ipse inquirere, et auferenda, in arcemque nostram pro maiestate nostra importanda curare debebit.

[35.] Cives autem et colonos universos volumus humaniter et benigne tractari, atque ad ea quae per eos praestanda sunt, bonis et humanitate plenis verbis induci, quos alioqui, quae in salutem et conservationem sui poterunt, facturos non dubitamus, ideo nec cogendos ad intolerabilia et insolita, ad ordinarios etiam labores nollemus eos cogi tempore messis aut sementis, quatenus id temporis ratio pacietur.

[36.] Quia vero credibile est eam arcem nostram non parva quantitate frugum et annonae indigere, debebit provisor noster subducta ratione diligenter pervestigare, quanta summa tritici, siliginis, ordeï, ac vini, et caeterarum rerum in dies singulos opus est ad quotidianum usum familiae arcis et laboratorum. Et e diverso respectu quantitatis perceptorum per hos annos praeteritos, quantum existimet hoc anno ordinarie proventurum in praedictis victualibus, ut ex his simul collatis pateat, an expectatio reddituum praesentis anni respondeat necessitati usus arcis, vel autem aliunde sit prospiciendum, quodsi ita necessitas poscere videatur, gracie per nos curabitur. Ut aliqua pars decimarum episcopatus Chanadiensis eo concedatur aut ematur, quodsi fiet debebit provisor super his, quae in manus assignabuntur, officialibus aut curatoribus illis dare litteras recognitionis. Districtus autem et loca huiusmodi sibi concessa vel attributa, provisor ipse nequaquam pecunia aliis vendat, sed per suos administrare, percipereque debet, ut scilicet rerum ad victum perti-

nentium copia fiat magna, de quibus etiam cum comite nostro consultare poterit.

[37.] Si tanta fuerit copia vini proventuum, ut aliqua pars in locis consuetis educillari possit, non negligere provisor debet, sed et ex vino et medone atque aliis rebus utilitatem nostram querere et augmentare studeat, sicuti etiam alioqui videatur aequum esse, ut accurrentium hominum necessitati, consulatur, et ad hoc in casu, quo lanii hominum necessitate non possent aut nollent respondere etiam pecora mactanda, et carnes, caeteraque usus necessaria vendenda curare debebit, adhibita cautela bona, ne contra libertatem subditorum nostrorum, quae hucusque firma fuisset, aliquid fiat, sed in casu negligentiae aliorum aut necessitatis. Expresse autem prohibemus, ne coloni, aut cives graventur educillatione vini, ne scilicet ea, quae usui hominum non competerent, propter corruptionem educillantur, neve etiam bonorum vinorum pretia iusto amplius statuuntur, et imprimis violentam illam in domos singulas distributionem prohibemus.

[38.] Habeat autem fidos ac diligentes famulos, quorum opera rite, et cum bono ordine res dispensentur, quique omnem dilapidationem caveant, et diligenter ac crebro videant, et curent eas res, quae diucius servandae sunt, ne iniuria aut negligentia corrumpantur, ac pessimum eant. Atque carnes, et id genus alia, quae libram poscunt, per libras semper dispensentur, vina per suas mensuras, et reliqua similiter, ut perceptio huiusmodi rerum, in rationes referri, atque tempore dandae rationis dispensationi correspondere sine omni defectu possit.

[39.] Providendum eitam est, ut per curatorem vinorum disponatur aceti copia, quanto maior fieri possit. Et omnino res ad usum necessariae ita curentur, ut quae opera et ministerio famulorum arcis aut provisoris fieri possunt, ea pecunia emi non debeant.

[40.] Ordiniet autem pro vectura rerum omnium arcis necessariarum currus, equos aut iumenta, pro eius loci consuetudine, ne cum gravamine insolito subditorum arcis singula fiant.

[41.] Servabit idem provisor diligentem ac sobriam moderationem in hospitibus, praesertim, si qui honoratiores supervenerint, tractandis, ne profusus sit nimium aut expositus omnium votis, et petitionibus, et ita se gerat, ut liberalitas sua nobis non damnosa videatur.

[42.] Sicuti autem de his, quae in hospites casu venientes necessario erogantur, ita etiam de illis, quae laboratoribus in pane, vino, vel aliis rebus dabuntur, seorsum et distincte rationem servari volumus, ut alia sit ordinaria ratio arcis et familiae, et alia huiusmodi accidentium.

[43.] Porro cum pro veteri consuetudine debeant esse istae in Themesswar, item in civitate Karansebes tricesimatores vectigalium nostrorum exactores, quos primo quo tempore designare ac nominare decrevimus, habebunt iidem commissionem

nostram, ut quicquid ultra eorum salarium percipient, id omne manibus provisoris nostri Themessiensis assignent. Itaque debebit idem super pecunia ab illis percepta dare quietantiam, quam tempore dandae rationis, ad cameram nostram Hungaricam praesentare tenebuntur.

[44.] Quotiescunque autem praedicti tricesimatores nostri, rationes suas, vel earum extractum iuxta instructionem illis dandam, manibus dicti provisoris assignaverint, idem eas per primam et bonam securamque occasionem, ad praedictam cameram nostram dirigendas curabit.

[45.] Idem provisor quicquid pecuniarum ex redditibus nostris vel aliunde ultra necessarium sumptum, quem usus et labores arcis requirunt, habebit, tenebitur id totum eo dare et administrare, quo per nos aut cameram nostram Hungaricam dare videbitur, accepta semper quietantia, seu recognitione necessaria, quam tempore dandae rationis exhibeat.

[46.] Quodsi in ipsa administratione proventuum nostrorum a quopiam molestiam aut notabile impedimentum provisor ipse sentiret, imprimis requirat comitem nostrum, cuiusque imploret defensionem, deinde si necesse fuerit, camerae nostrae Hungaricae per literas significare debebit, ut de adhibendo remedio prospicere possimus, per Cameram admoniti.

[47.] Casu vero si ita res postulare videretur, ut necesse esset provisorii ipsi circa proventuum administrationem, contrascribam aliquem adiungere, sicuti in omnibus regnis et provinciis nostris fieri solet, tenebitur provisor cum, quem ad hoc delegerimus, contrascribam admittere, et acceptare ad mutuam intelligentiam totius administrationis suae.

[48.] Tenebit idem provisor rationes seu regesta bono ordine et sine errore conscripta super omnium et singulorum proventuum nostrorum perceptione, et dispensatione, quas aut quovis semestri tempore, aut anno completo, ubi per nos, aut cameram nostram Hungaricam requisitus fuerit, per se, vel homines suos praesentare debebit, unacum quietantiis eorum quibus vel pecuniam numeravit, vel res alias in specie ex nostra commissione assignaverit.

[49.] Generaliter autem, quicquid provisor noster tam circa praemissa quam alia etiam quae hic expressa non sunt, commodum et utilitatem nostram spectantia, promovenda damnaque et incommoda vitanda facere poterit, id omni fide studio, et diligentia praestare et exequi studeat quod ipsum pro fidelitate sua, quam etiam iuramento praestito promisit, factarum clementer confidimus.

[50.] Et ut ea, quae ad hanc proventuum nostrorum administrationem perceptionem et erogationem pertinent, commodius et maiori sufficientia exercere possit, concedimus ei ordinem infrascriptum.

HERMANN RÓBERT

DUKA TIVADAR VISSZAEMLEKEZÉSE¹

Az 1849. évi vereség után a magyar emigráció — akárcsak a győztes cs. kir. hatalom — szükségét érezte annak, hogy a korabeli Európa az ő szempontjaiból ismerje meg a forradalom és szabadságharc történetét. Hiszen 1850-ben már megjelent a nyári, 1851-ben pedig a téli hadjáratot osztrák szempontból tárgyaló munka, illetve a hivatalos orosz összeállítás francia és német nyelven. A szabadságharc történetét megíró munkaközösség megszervezését Klapka György tábornok vállalta magára. Erre több tényező is predesztinálta. Egyrészt a szabadságharcot egy olyan katonai és politikai teljesítménnyel, Komárom sikeres védelmével és a várórség szabad elvonulásának biztosításával fejezte be, amelyhez hasonlóval egyetlen, külföldre menekült magyar tábornok, Bem, Dembiński, Mészáros, Kmety vagy Guyon sem dicsekedhetett. Másrészt Komárom sikeres védelmének köszönhetően már 1849 őszén Nyugat-Európába került, s nem kellett több mint két évig a török hatóságok kényszerű vendégszeretetét élveznie, mint a legtöbb magyar emigránsnak, köztük olyan kiemelkedő politikusoknak, mint Kossuth vagy Batthyány Kázmér. Végül pedig, Klapka az elsők között írta meg emlékiratát a függetlenségi háborúban játszott szerepéről, s ez nemcsak Angliában, de Németországban is komoly és kedvező visszhangot keltett.²

Klapka előbb egy, a magyar érdekeket képviselő folyóirat indítására gondolt, amelyben külön rovat foglalkozott volna „legutóbbi szabadságharcunk történetével”, majd egy nagy összefoglaló munkát tervezett. A katonai részeket Klapka és Csetz János, a magyarországi események történetét Teleki László írta volna. Teleki azzal utasította vissza a felkérést, hogy legfeljebb Magyarország diplomáciai viszonyait írhatná meg, hiszen éppen a legfontosabb hazai eseményeknél nem volt jelen.

1 A forrásközlemény az OTKA F 013416. kódszámú, Görgei Artúr 1848–49. évi iratainak összegyűjtését célzó pályázati támogatásával készült. A forrásközlemény elkészítéséhez szükséges bécsi kutatásaimat a Magyar Ösztöndíj Bizottság által 1995–1996-ban adott Collegium Hungaricum ösztöndíj tette lehetővé.

2 Klapka emigrációs ténykedésére és emlékirataira l. *Lengyel Tamás*: Klapka György emlékiratai és emigrációs működése. Bp., 1936. Az első változat: *Memoiren von Georg Klapka April bis Oktober 1849*. Leipzig, 1850., illetve *Memoirs of the War of Independence in Hungary*. Bd. I–II. London, 1850.

Ugyanakkor felhívta Klapka figyelmét Horváth Mihályra és Vukovics Sebőre, akik egy olyan történeti munkán dolgoznak, „mely a legutóbbi magyarországi eseményeket tárgyalni fogja; előre láthatólag jeles mű lesz a maga nemében”. Klapka valószínűleg mindkettőjükkel értekezett e tárgyról, s így elállt eredeti szándékától; helyette Czetzcel közösen megírták a magyar szabadságharc katonai történetét 1848 májusától 1849 áprilisáig; Czetz az erdélyi, Klapka pedig a magyarországi hadszíntér eseményeit dolgozta fel. (*Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849*).³

Klapkának ehhez a munkához már komoly anyaggyűjtésre volt szüksége. A szükséges háttérrel részben az addig megjelent emlékiratok, részben az 1848–1849. évi Közlöny számai, végül pedig a többi emigránsok visszaemlékezései jelentették. Ez utóbbi anyaggyűjtés egyik legérdekesebb darabja Duka Tivadar emlékirata, amely a feldunai hadsereg, majd hadtest 1848. november–1849. február közötti történetéről számol be, s amelyet néhány éve Kosáry Domokos külön közleményben ismertetett.⁴

Duka Tivadar 1825. június 25-én született Dukafalván, egy Sáros megyei birtokos család sarjaként. Eperjesen jogakadémiát végzett, s 1833–1836 között az Eperjesi Magyar Társaságnak is tagja volt.⁵ 1845-ben jurátusként Pestre került, s 1846-ban itt tett ügyvédi vizsgát. Itt, Zsivora György irodájában ismerkedett meg Görgey Istvánnal, Artúr öccsével.⁶ 1848. július 5-től a független felelős magyar minisztériumban a Kossuth vezette pénzügyminisztérium bányászati osztályán Trangous Lajos osztályvezető főnöki íroka volt.⁷ 1848 őszén önkéntes nemzetőr-ként részt vett a Jellačić elleni harcokban, majd a schwechati vereség után Görgei főhadiszállására került. Görgei november 16-án küldte át Csány László kormánybiztosnak aláírásra Duka hadnagyi kinevezését, s a főkormánybiztos még aznap vissza is küldte azt.⁸ Duka ezt követően a szabadságharc végéig Görgei közvetlen

3 Az emigrációs folyóirat, illetve összefoglaló munka tervezetéről l. *Klapka*, 1986. 288–290. és 460–462. p. — Klapka újabb tervére l. *Márki Sándor*: Horváth Mihály. Bp., 1917. 167. p.

4 *Kosáry*, 319–322. p.

5 *Bodolay Géza*: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp., 1963. 343. és 722. p. Ekkor volt a társaság tagja Görgey Kornél, Görgei Artúr unokatestvére és Rochlitz Kálmán, 1848–49-ben szintén Görgei segédlisztje. Uo. 722–723. p.

6 *Görgey István*, 1916. 192. p.

7 Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. S. a. r. Sinkovics István. Bp., 1957. (Kossuth Lajos összes munkái. XII. köt.) 384–385. p. Trangous Lajos valószínűleg rokona volt annak a Trangous kapitánynak, aki Duka pályakezdését anyagilag támogatta. *Görgey István*, 1916. 311. p.

környezetében, a tábornok egyik segédtisztjeként szolgált. 1848 novembere és 1849 januárja között Görgei iratainak jelentős része az ő fogalmazványában, illetve tisztázatában maradt fenn. Görgei 1849. január 9-én főhadnaggyá léptette elő.⁹ 1849. április 29-én a komáromi csatában tanúsított bátorságáért megkapta a Magyar Katonai Érdemrend 3. osztályát.¹⁰ 1849. június 24-én pedig a 124. (a korábbi 2. beszercei) honvédszászlóalj állományában századossá léptették elő. 1849. augusztus 11-én ő kísérte Görgeit az aradi várba, amikor az Kossuthal utoljára találkozott.¹¹

Világosnál ő is fogságba esett, de egy, a cs. kir. hatóságok által kiállított útlevelemmel sikerült gyógykezeletés címén Graefenbergbe, majd onnan Drezdán és Párizson át Londonba mennie.¹² Pulszky Ferenc egy levele szerint az emigráns tisztek egy része került Duka társaságát.¹³ Szemere Bertalan és Batthyány Kázmér miniszterek Kossuth elleni hírlapi támadása után 1852. február 19-én ő is aláírta azt a nyilatkozatot, amelyben 65 honvédtiszt hűségéről biztosította Kossuthot.¹⁴ Különösebb részt nem vehetett az emigráció életében, mert egy londoni osztrák jelentéshez mellékelte emigráns-névsorban „jelentéktelen egyénként” jellemzik.¹⁵ Londonban orvosi diplomát szerzett, s 1853-tól kezdve a kelet-indiai brit hadseregben, Bengáliában szolgált mint katonaeorvos. 1877-ben nyugalmazott orvos-ezredeként tért vissza Angliába. Híradhatatlan érdemeket szerzett Kőrösi Csoma Sándor életművének közzétételében és népszerűsítésében. Emigránsként is kapcsolatban maradt a hazai tudományos élettel, s 1863-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Haláláig tagja volt a budapesti honvédegyletnek. 1908. május 5-én Bournemouthban hunyt el.¹⁶

8 MOL H 103 Csány-ir. Fogalmazványok iktatókönyve No. 204., Beadványok iktatókönyve No. 590.

9 MOL HM Ált. 1849:3553.

10 *Görgey István* II. 232. és 243–244. p.

11 L. erre Bayer ezredes Duka számára 1849. aug. 11-én kiállított nyílt rendeletét. MOL Görgey-lt. b/44. fasc.

12 *Görgey István*, 1918. 16. p.

13 *Jánossy I.* 64. p.

14 *Jánossy II.* (Bp., 1948.) 564–566. p.

15 *Jánossy II.* 959. p.

16 Duka életére I. *Szimyei József*: Magyar írók élete és munkái. II. köt. Bp., 1893. 1123–1125. hasáb; *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. VI. köt. Bp., 1944. 346–348. hasáb; *Bona*, 1988. 184–185. p.; *Pelyach István*: Egy korszakzáró és áruló-mítoszt teremtő

Görgeihez fűződő kapcsolatát a fegyverletétel sem árnyékolta be. Sőt, már 1850. március 31-én levélben kereste meg volt tábornokát Párizsból.¹⁷ 1864-ben Klagenfurtban személyesen is meglátogatta.¹⁸ 1881-ben a Görgei rehabilitációja körül ki-robbant vitában egy újságcikket tett közzé a Pesti Naplóban, amelyben igen érdekes részleteket jegyzett fel a trónfosztás fogadtatásával kapcsolatban.¹⁹ 1898-ban Hertfordban Búsbach Péter „Egy viharos emberöltő” című munkája alapján adott ki könyvet Görgei védelmében, „Kossuth and Görgey. Recollections of a »Stormy Period«” címmel. Élete végéig levelezett „szeretett tábornokával”, akit gyakran meggratulált a „világosi menekülés” évfordulóján is.²⁰

Klapka emlékiratai első változatának írásakor viszonylag kiegyensúlyozott módon foglalt állást a Görgei–Kossuth vitában, a második változatban már csatlakozott a Görgeit egyértelműen elítélő emigráns többséghez. Duka 1850. augusztus 13-án zárta le itt közölt kéziratát. Klapka a „Nationalkrieg...” I. kötetének írásakor Duka visszaemlékezésének *adatait* felhasználta, de *szellemétől* igyekezett távol tartani magát. A Görgeit kedvező színben feltüntető részek elmaradtak a szövegből, s inkább csak a kronológiai vázat hasznosította.²¹

Klapka folytatni szándékozott a szabadságharc hadtörténetét összefoglaló munka megírását. A legfőbb munkatárs szerepe ismét Czetznek jutott, aki — immáron a hivatalos osztrák, illetve az otthon megjelent munkák alapján — meg is írta az erdélyi hadjárat történetét.²² Ezenkívül az elkészült és a tervezett kötetek anyaggyűjtésének jó néhány becses darabja maradt fenn Klapka iratai között. Így Kiss Antalnak, a 10. honvédszászlóalj őrnagyának összeállítása az 1848. őszi és téli bán-sági hadműveletekről, Kmety közlései dandárának, majd -hadosztályának 1848.

fegyverletétel. (Duka Tivadar emlékirata a világosi fegyverletételről) In: *Aetas*, 1992. 1–2. sz. 158–172. p.; *Kosáry*, 319–322. p.

17 MOL P 626 Széchenyi-gyűjtemény. 14. csomó. 1850. márc. 31.

18 *Görgey István*, 1918. 300., 304. p. Valamikor ebben az időben Duka levélben tudatta Görgeivel Szalay Lászlónak Görgei emlékirataira vonatkozó nézeteit, de ezt a levelet nem ismerjük. L. erre Görgei 1864. jan. 26-i levelét öccséhez, Istvánhoz. Uo. 321. p.

19 *Duka Tivadar: Visszaemlékezés 1848 és 49-ből*. In: *Pesti Napló*, 1881. 83. sz.

20 Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Levelestár. Duka Tivadar levelei Görgei Artúrhoz, illetve Görgey Istvánhoz. (1890–1906)

21 L. erre *Kosáry*, 319–322. p.

22 MOL Klapka-ir. 2. cs. 5. tétel. Der Feldzug in Siebenbürgen. Zweiter Teil. 111 oldal. Ezután található Czetnek a Nationalkrieg korrektúrájára vonatkozó hosszú levele.

december–1849. augusztus közötti történetéről; egy névtelen kézirat Temesvár zárolásáról és ostromáról, illetve a temesvári csatáról, egy másik a déli hadsereg 1849. június–augusztusi történetéről.²³ Sem terjedelmében, sem színvonalában nem éri el ezeket az a három oldalas, magyar nyelvű, névtelen összefoglaló, amely Perczel 1848. december–1849. január közötti hadműveleteit foglalja össze.²⁴ Klapka a végnapok történetéhez adatokat kért Horváth Mihálytól is.²⁵ A „Nationalkrieg...” könyvpiaci sikertelensége, az emigráción belüli politikai viharok azonban arra késztették a derék tábornokot, hogy az összefoglaló munka megírását másokra hagyja.

Hagyatékának tanúsága szerint azonban egészen az 1860-as évekig nem adta fel azt a tervét, hogy megírja a magyar szabadságharc összefoglaló katonai történetét. Ezt bizonyítja az a közel kétszáz oldalas kézirat, amely az „Előadások az 1848-/1849-es magyarországi nemzeti háborúról” címet viseli.²⁶ A világosi fegyverletételről nemcsak Duka Tivadartól szerzett kéziratot, hanem már az 1860-as években Albert Leutschtól, a VII. hadtest tábornoki őrnagyától²⁷, illetve Görgei egyik parancsőtisztjétől, Arthur Seher-Thoss századostól is.²⁸

Duka visszaemlékezése megérdemli, hogy végre teljes terjedelmében megjelenjen. Duka egyike volt azoknak a fiatal tiszteknek, akik Görgei környezetében har-

23 MOL Klapka-ir. 1. cs. 4. tétel. Historische Mittheilungen von Major Kiss, K[omman]d[an]t des 10. Ba[t]allions. (Nagysándor's Angriff auf Kisbecskerek, Erstürmung von Alibunar, Überfall in Jarkováč); Blocade und Belagerung von Temesvár. Historische Randglossen mündlich mitgetheilt von G. Kmety. Der Südmaree und ihr Wirken in den Monaten Juni, Juli und halben August 1849 unter dem Ober Commando des FML Vetter.

24 MOL Klapka-ir. 2. cs. 5. tétel.

25 Horváth 1852. jan. 10-i választát közli: *Iványi Emma*: Klapka György iratai 1848–1892. In: *Levéltári Közlemények*, 40. (1969) 255–256. p.

26 MOL Klapka-ir. 2. cs. 5. tétel. Vorlesungen über den Nationalkrieg in Ungarn in den Jahren 1848/1849. Fogalmazvány.

27 MOL Klapka-ir. 2. cs. 5. tétel. Fragment aus dem ungarischen Kriege 1848–49 von Leutsch. [1849. júl. 12.–aug. 13.] Leutsch 1856-ban szabadult a várfogságból, emlékiratát tehát csak ezután juttathatta el Klapkához. *Bona*, 1987. 221–222. p.

28 MOL Klapka-ir. 2. cs. 5. tétel. Erinnerungen an den Rückzug Görgei's von Komorn nach Világos, und an die Zeit unserer Kriegsgefangenschaft in Großwardein. — Von Seherthoss Arthur gewidmet seinem Freunde General Klapka, Paris, August, 1862. Seher-Thoss később részletesen is megírta visszaemlékezéseit. *Gróf Seher Thoss Ártur*: Emlékezések múltamból. Ford.: Könyve Nándor. In: *Budapesti Szemle*, 1881. 27–28. köt. 27. köt. 281–300. 395–410. 28. köt. 36–61.

colták végig az önvédelmi, majd függetlenségi háborút. Közülük még hárman írtak hosszabb, összefüggő memoárt. Rochlitz Kálmán, Duka eperjesi iskolatársa Sydney-ben, Ausztráliában írta meg „Görgey’s Hauptquartier” című munkáját. Ez kéziratban maradt, s létezéséről is csupán a másik emlékiró, a tábornok öccse, Görgey István munkájából tudunk. Duka emlékiratának különös értékét az adja, hogy mindvégig elfogulatlanul, röviddel az események után, és lényegre törő módon írja le mindazt, amit átélt és látott. Munkája — másik, a világosi fegyverletételt tárgyaló, Pelyach István által kiadott memoárjával együtt — ezért értékesebb és hasznosabb a testvéri szeretet által sokszor elvakított Görgey István három kötetének vonatkozó részeinél. Tudunk még Birsy József őrnagy magántulajdonban lévő emlékiratáról is.²⁹

A szöveget a jelenlegi helyesírási és központoszási szabályok szerint, de a hangzások megtartásával közöljük. Valamennyi nevet az első előfordulás helyén kommentáljuk. A visszaemlékezés után közöljük még Dukának egy rövidebb, a feldunai hadtest történetéről szintén Klapka számára írott összeállítását.

29 Kedves Gyula és Bona Gábor szíves közlése. Birsyre I. *Bona*, 1987. 113–114. p.

DUKA TIVADAR

VISSZAEMLEKEZÉSEI

(Közzéteszi: Hermann Róbert)

Az idő sokkal rövidebb, mintsem hogy oly részletesen s kimerítőleg adhatnám s szedhetném össze az adatokat, melyeket Tábornok úr tőlem kívánt, megkísértem teljesíteni, amit lehet.

Először is ide melléklek egy kis töredékes jegyzetet az 1848. év november és december havi időszakból. Régebben íratott, s rögtönözve — lesz egyébiránt tán abban is valami használható.³⁰

Görgei átvévé az feldunai hadsereg parancsnokságát a schwechati csata után³¹. — Pozsonyban érkezvén a csatavesztett sereg, Simunich³² ellen kellett egy csapatot küldeni, melynek fejevé az *elnök*³³ által Guyon³⁴ nevezetett ki, mivel Kollmann ezredes³⁵ — kit Görgei óhajtott volna Guyon helyén látni — Guyon alatt, mint vezérkari főnök, elmenni nem akart, ezen helyet Pusztelnik őrnagy³⁶ tölté be.³⁷

30 Ezt az iratot nem ismerjük.

31 Kossuth 1848. nov. 1-jén nevezte ki Görgeit „a Lajta melletti sereg” főparancsnokává. A kinevezést közli: *Hermann Róbert*: Kiadatlan Kossuth- és OHB-iratok 1848-ból. In: HK, 102. (1989) 2. sz. 229. p. A kinevezés tényéről még aznap értesítette az OHB-t is, közli: KLÖM XIII. 321. p.

32 Simunich, Balthasar von, 1850-től báró (1785–1861), cs. kir. altábornagy, hadosztály-, majd hadtestparancsnok. — Simunich hadosztálya okt. 21-én tört be Morvaországból, és 28-án Kosztolnánál megverte az Ordódy Kálmán őrnagy vezette magyar népfelkelőket és nemzetőröket.

33 Kossuth Lajos, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke

34 Guyon, Richard (1813–1856), kilépett cs. kir. főhadnagy, ekkor honvéd ezredes, dandárparancsnok, legmagasabb rangja honvéd vezérőrnagy. Emigrál. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 164–165. p. és *Márkus László*: Guyon Richárd. Bp., 1955.

35 Kollmann (Kohlmann) József (1808–1889), cs. kir. főszázados, honvéd ezredes, vezérkari tiszt. Emigrál. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 204–205. p.

36 Pusztelnik, Heinrich (1817–1849), kilépett cs. kir. százados, legmagasabb rangja honvéd alezredes, 1849. jan. 22-én Hodrusbányánál halálos sebet kap, és 26-án meghal. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 274. p.

37 Ezt megerősíti *Görgey Artúr* I. 227–229. p. Kossuth nov. 1-jén az OHB-hoz intézett jelentésében még Kollmann szerepel vezérkari főnökként. KLÖM XIII. 321. p.

Kossuth és Görgei között oly szíves egyetértés volt akkor, hogy az elnök a tábornokot a magyar hadsereg fővezére címmel ruházta fel³⁸, jele s biznysága azon hivatalos pecsét is, melyet Görgei 49. február 1-ig használt, melynek körirata volt „*a magyar királyi hadsereg fővezérsege*”, s melyet Kossuth maga csináltatott Görgei számára.³⁹ Ezen körülmény a történetírónak s Görgei és Kossuth biográfusának tán nem lesz egészen fontosság nélküli. Én tudom, hogy ez főleg érelettet meg a seregben egy bizonyos önállóság utáni vágyódó érzetet, mely annyira feltűnt Vácon s különösen akkor, amidőn Kassán híre jött, hogy a feldunai önálló hadsereg egy osztályzati rangban helyzetetett apróbb hadtestekkel, s hogy fővezére önálló parancsnok lenni megszűnt.⁴⁰

Görgei a sereg s tábornokara organizálását ekképp vette eszközölsébe: A karszegédi hivatal feje Piller alezredes⁴¹ volt, később ez átvevén a Prinz von Preussen gyalogezred parancsnokságát⁴², Birsy százados⁴³; az operations cancellarie⁴⁴ elnöke Pusztelnik őrnagy, később alezredes, alatta Bayer kapitány⁴⁵, később őrnagy. Lázár

38 A kinevezési rendeletben a „Lajta melletti sereg” fővezérsege szerepel, l. a 31. jegyzetet. Az OHB-hoz intézett nov. 1-jei jelentésben Görgeit mint „az összes hadsereg” vezérét említi, ám ez csupán a Felső-Dunánál állomásozó csapatok összességét jelentette. KLÖM XIII. 321. p.

39 Duka tökéletesen emlékszik a feliratra. A koronás kiscímerrel ellátott pecsét egyik lenyomatát l. Schweidel József vezérőrnagy szabadságengedélyén. IIL Absz. Aradi htvszék. 113/24. csomó. Schweidel József periratai. fol. 236–237.

40 Mészáros Lázár hadügyminiszter 1849. febr. 12-én kelt rendeletében sorolta be a feldunai hadtestet VII. hadtestként, s azon belül egyetlen, 16. hadosztályként a többi hadtestek sorába. A rendeletet közli: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Szerk.: Nagy László–Rohonyi Gábor–Tóth Gyula. Bp., 1955. 142–143. p. (A vonatkozó részt összeállította Barta István.)

41 Piller János (1811–1879), cs. kir. alszázados a 33. (Gyulay) gyalogezredben, 1848. júl. 25-től nemzetőr őrnagy, okt. 30-tól honvéd alezredes, dec. 1-jétől ezredes, 1849. jan. 5-től hadosztályparancsnok a feldunai hadtestben. Febr. 19-én visszavonul a szolgálattól, Világosnál esik fogásba. Rangfosztásra ítélik. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 267. p.

42 A 34. (Vilmos porosz herceg) gyalogezred 1. és 2. zászlóaljja a feldunai, 3. zászlóaljja a bánsági hadtestben szolgált. — Pillert tudomásunk szerint nem nevezték ki a 34. gyalogezred parancsnokává.

43 Birsy József (1816–1888), cs. kir. főhadnagy a 33. (Gyulay) gyalogezred 3. zászlóaljában, okt. 15-től honvéd százados, nov. végétől Görgei segédtisztje, febr. 14-től őrnagy, márc. 7-től a 60. (Wasa) gyalogezred 1. zászlóaljának parancsnoka. Világosnál kapitulál. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 113–114. p.

44 hadműveleti iroda

45 Bayer József Ágost (1821–1864), kilépett cs. kir. hadnagy, legmagasabb rangja honvéd ezre-

tábornok⁴⁶ a sereg kiállításával s felszerelésével foglalkozott. — A sereg élelmezését eleinte kormánybiztosok Csány⁴⁷ felügyelete alatt látták el, december elején hadseregi intendántúra állíttatott fel, s főintendánsnak Danielis úr⁴⁸ ezredesi címmel neveztetett ki.⁴⁹

A sereg alparancsnokai ezek voltak, részint osztály-, részint dandárparancsnokok címével: Ordódy őrnagy⁵⁰ Nádasdon⁵¹, Kosztolányi alezredes⁵² Pozsonyban, Bárczay alezredes⁵³, Görgey Kornél őrnagy⁵⁴, Kypke alezredes (Vilmos-husár)⁵⁵,

des, Görgei vezérkari főnöke. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 100–101. p. és *Villányi András*: Bayer ezredes. Bp., 1937. — Görgei 1849. jan. 15-én nevezte ki Bayert alezredessé és a vezérkar főnökévé, de gyakorlatilag már jan. 5-től ő látta el a vezérkari főnöki teendőket.

- 46 Lázár György, gróf (1807–1861), cs. kir. százados, ekkor honvéd vezérőrnagy, a feldunai hadsereg tartalék hadosztályának parancsnoka. 1849. jan. elején kilép, várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 363. p. — Görgei nov. 6-án nevezte ki Lázár György vezérőrnagyot a feldunai hadtest gyalogsági főfelügyelőjévé.
- 47 Csány László (1790–1849), reformpolitikus, 1848. jún. 2-től a dél-dunántúli megyék királyi, majd a dunántúli magyar hadsereg kormánybiztosa, 1849. jan. 27-től erdélyi országos biztos, májustól a Szemere-kormány közlekedés- és közmunkaügyi minisztere. 1849. okt. 10-én Pesten kivégezik.
- 48 Danielisz János (1800–1861), a feldunai hadtest, majd a főszereg főhadbiztosa, honvéd ezredes. Emigrál, hazatérése után várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 131. p.
- 49 A feldunai hadtest ellátására l. *Hermann*: Csány, 161–166. és 169–176. p., és *Uő*: Hadsereg-ellátás és gazdasági tevékenység a feldunai hadtestnél az 1848–1849-es téli hadjárat időszakában. In: Unger Mátyás Émlékkönyv. Szerk.: E. Kovács Péter–Kalmár János–V. Molnár László. Bp., 1991. 241–256. p.
- 50 Ordódy Kálmán (1814–1871), cs. kir. főhadnagy, honvéd őrnagy, a feldunai hadsereg dandárparancsnoka, majd Lipótvár várparancsnoka. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 255. p. — Ordódy csak nov. 19. körül vette át a dandár parancsnokságát, előtte Guyon Richárd ezredes, majd Zsedényi Gyula alezredes töltötték be ezt a posztot.
- 51 helyesen: Nádason
- 52 Kosztolányi Móric (1806–1884), cs. kir. százados, 1848. aug. 27-től honvéd őrnagy, a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség parancsnoka, okt. 30-tól honvéd alezredes, 1849. jan. 28-tól ezredes. Komáromi kapituláns. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 208. p. — Kosztolányi dandárja a pozsonyi Kálvária- és Várhegyet tartotta megszállva.
- 53 Bárczay János (1812–1886), cs. kir. százados a 4. (Sándor) huszárezredben, legmagasabb rangja honvéd ezredes, dandárparancsnok, 1849. febr. 2-án kilép. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 353. p. — Bárczay dandárja a pozsonyi hídfőt védte.
- 54 Görgey Kornél (1819–1897), cs. kir. százados a 9. (Miklós) huszárezredben, ekkor őrnagy, dandárparancsnok, legmagasabb rangja honvéd alezredes. Várfogságot szenved. Életrajzát l.

g[ró]f Zichy őrnagy⁵⁶, Szegedy alezredes⁵⁷ és Sopronyban Sréter őrnagy⁵⁸ és Karger ezredes⁵⁹. — Guyon ezredes alkalmazás nélkül hagyatott, ámbár magam hallám, hogy többször kérte ezért a fővezért⁶⁰; úgy láttam, hogy a főtisztek nem viseltettek iránta, vagyis inkább tehetségei iránt elég bizalommal; amint azonban Simunich betörésével — a nádasdi passzuson⁶¹ — Ordódy Lipótvárára parancsoltatott; Guyon a nádasdi brigáda parancsnokságával bízott meg, amelynek következtében a szerencsétlen n[agy]szombati csatát vívta; Pusztelnik őrnagy adatott akkor hozzá.⁶²

A hadsereg többnyire nemzetőrből állott, számra mintegy 35-40 000-ből⁶³, kik-

Bona, 1987. 163. p. — Görgey Kornél dandárja Köpecsényt és Pámát tartotta megszállva.

- 55 Kypke, Alexander (1805–?), cs. kir. százados a 10. (Vilmos) huszárezredben, legmagasabb rangja honvéd alezredes, 1849. jan. elején kilép. Életrajzát l. *Bona, 1987. 362–363. p.* — Kypke nem volt dandárparancsnok, hanem a 10. (Vilmos) huszárezred általa vezetett 4 századával Alois Wiedersperg őrnagy, majd Zichy Lipót alezredes Parndorfban állomásozó dandárában szolgált.
- 56 Zichy Lipót, gróf (1805–1869), cs. kir. őrnagy a 10. (Vilmos) huszárezredben, legmagasabb rangja honvéd ezredes, 1849. jan. elején kilép. Életrajzát l. *Bona, 1987. 373. p.* — Zichy dec. elején vette át a parndorfi dandár parancsnokságát a továbbiakban a 60. gyalogezred 1. zászlóalját vezénylő Wiederspergtől.
- 57 Szegedy Imre (1812–1878), cs. kir. százados a 9. (Miklós) huszárezredben, legmagasabb rangja honvéd ezredes, dandárparancsnok, 1849. jan. közepén kilép. Életrajzát l. *Bona, 1987. 370. p.* — Szegedy dandára (Moson-)Újfalun, Gátafalván, Szentannán és Zúrányban állomásozott.
- 58 Sréter Lajos (1811–1875), cs. kir. százados a 12. (Nádor) huszárezredben, 1848 októberében századával hazaszövik Csehországból, okt. 16-tól őrnagy, a feldunai hadsereg soproni különítményének vezetője, legmagasabb rangja honvéd ezredes. Életrajzát l. *Bona, 1987. 296. p.*
- 59 Karger, Ferdinand (1803–?), cs. kir. őrnagy a 4. (Sándor) huszárezredben, legmagasabb rangja honvéd ezredes, dandárparancsnok, 1849. máj. 1-jén nyugalmazták. Életrajzát l. *Bona, 1987. 361. p.* — Karger dandára Nezsiderben, Vébenben és Gólán állomásozott.
- 60 Duka itt téved, Guyon nov. közepétől dec. 14-ig a Pozsonyban állomásozó tartalék dandár parancsnoka volt.
- 61 1848. dec. 14-én. Simunich megverte, és részben Nagyszombat, részben Lipótvár felé űzte az itt állomásozó magyar dandárt.
- 62 Guyon kinevezését magyar fordításban közli: *Hermann Róbert*: „Ez volt az év! Csudának éve!” 1848–49-es dokumentumok kiállítása az Eötvös József Gimnáziumban. Bp., 1994. 45–46. p.
- 63 Erős túlzás. A feldunai hadtest nov. 9-i, 15-i és 29-i harcerendjei szerint a sereg összlétszáma kb. 25 000 fő, s csupán dec. 15-én haladta meg a 30 000 főt. IIL 1848–49. 3/192. (nov. 9.), MOL Csány-ír. 14. d. Iktatatlan iratok. (nov. 15.), Görgey-lt. b/47. fasc. (nov. 29., dec. 15.)

nek szegődési idejük többnyire november végével s december elejével véget ért; ezek rimánkodva kérdeztek mielőbb haza, megunva az esős hidegben az előőrsözést. Az elnök őket erővel is marasztalni szerette volna, Görgei látta, hogy ily néppel nem boldogulhatni, hazaküldte mind, aki haza akart menni, s ideje eltelt.⁶⁴ Amíg így számban kevesbíté, intenzitásában avval nevelé erejét Görgei, hogy rendes bataillonokat⁶⁵ alakíttatott Komáromban, azokat ott taníttatta, felszereltette, s úgy csatoltatá táborához.⁶⁶

Ámbár a Honvédelmi Bizottmányt mindig kérte, hogy hagyna fel a határvédés eszméjével, mert így minden erőmegfeszítéssel sem foghat boldogulni, úgy, amint akarná, mert serege vész betegségben, részint az időjárás miatt, részint pedig különösen azért, hogy a szükséges ruhával ellátva nem volt.⁶⁷ A táborban máris *vérhas* és *tetűnyavalya* mutatkozott. Azonban a kormány parancsolatainál rendületlenül megmaradt, s december első napjaiban egy hajó ruhát, fehérneműt sat. küldött a sereg számára. S ekkor Kossuth ezeket írta a tábornoknak: „Itt küldöm, tábornok úr, a kívánt ruhát, jól belemarkoltam a montours commissio⁶⁸ készletébe. Csak békétűrés, lesz minden. Én nemigen hiszem, h[ogy] Windisch-Grätz tavasz előtt beüssön, s sergét addig 60 000 emberre s 200 álgyúra szaporítom; az én keblemben él azon remény, inkább most, mint valaha, hogy mi ketten megmentendjük e hazát, s jutalomképp én nem kívánok egyebet, csak hogy én paraszt, s Ön, Tábornok úr, chemie professzor lehessen”.⁶⁹ — A fővezérnek a kormány szabad kezet hagyott a hadsereg rendezésére; tiszteket nevezhetett kapitányig bezárólag, csakhogy a kinevezési oklevelet kihirdetés előtt a kormány nevében Csány írta alá. Törzstiszteket a kormány nevezett ugyan a fővezér ajánlatára, de a csatatéren nevezheté ki azokat

64 L. erre Hermann: Csány, 166–168. p.

65 zászlóaljakat

66 Ez legfeljebb Görgei szándéka volt, de semmi esetre sem tény. A Komáromban alakuló 15., 17. és 37. honvédszászlóaljak nem kerültek a feldunai hadtesthez, sőt, a decemberi visszavonulás során Lázár György vezérőrnagy több zászlóaljat adott át a komáromi várőrségnek. Csupán arról tudunk, hogy Görgei nov. 28-án a Bárczay-dandárt át akarta vezényelni Komáromba, ám ez nem történt meg; illetve hogy Görgei a bácskai táborból kapott 2. (Sándor) gyalogezerdi két zászlóaljat Győrben hagyta, s a pótlásukra szánt újoncokat is oda küldte.

67 Görgei nov. 11–21. között írott leveleiben kétségkívül érzékeltette a fenti nehézségeket, de általunk ismert leveleiben nem *kérte* az OIHB-t a határvédelem eszméjének feladására. A leveleket közli: Steier: Görgey, 151–177. p.

68 az óbudai Ruházati Bizottmány

69 A tartalmi idézet Kossuth nov. 18-i és dec. 2-i leveleiből származik. KLÖM XIII. 484. és 622–623. p.

Görgei szinte, korlátlan hatalommal.⁷⁰ — Ez időtájban Görgei szokott fáradhatlan munkásságát a legnagyobb mértékben fejleszté ki, nappal fróasztalánál dolgozott, este lóra ült, s végigjárta személyesen az előőröket, nem nézve ködre, hidegre, esőre, s ha visszajött fáradtan, egy-két óránál alig pihent tovább ágyában. — Egyszer annyira lenyomta volt már az álom, hogy egy dépêche-t⁷¹ vittem hozzá aláírás végett, a tollat megfogta ugyan, de nevét aláírni képes nem volt. — Én és az öccse, Pista felváltva töltöttük mellette az éjszakákat; egyszer eltávolíttatásommal fenyegetett, hogy fel nem költém őt, midőn egy — bár érdektelen — dépêche érkezett meg, s én csak akkor adám kezeibe, amint felébredett: „azért vagytok mellettem, úgymond, hogy midőn emberi gyöngéimnek adózni kénytetem, örködjete, mi-képp a közügy hiányt ne szenvedjen; engemet kímélnetek nem szabad”.

A Windisch-Grätz-féle proklamációk⁷² dacára kevés tiszt találkozott, aki elme-neteli szándékát kijelentette volna, a 2-dik gyalog serezedbeli 25 tisztet kivéve, akik szolgálni nem akarván, Pestre küldettek⁷³, valamint a többi gyanúsak is.⁷⁴ A közlegénység- s kivált a huszároknál a legjobb szellem uralkodott, — alig említhetni példát, hogy valaki az ellenséghez ment volna át; két Miklós-huszárra emlékszem, hogy előőr lévén, megszökött, pajtsái azt mondták rólok, „sejdtettük,

70 A tiszti kinevezések ügyét Kossuth nov. 18-án Görgeihez írott levelében a Duka által ismertetett módon rendezte. Közli KLÖM XIII. 481–485. p. A tiszti kinevezések ügyére l. még *Hermann*: Csány, 158–160. p.

71 sürgöny

72 Windisch-Grätz 1848. nov. 12-én szólította fel Móga János altábornagyot [!] és a parancsnoksága alatt lévő cs. kir. tiszteket, hogy legkésőbb nov. 26-ig térjenek vissza kötelességükhöz (azaz a cs. kir. hadsereghez), máskülönben lázadóknak tekinti, s ekképp fogja büntetni őket. Közli *Pap* II. 209–211. p.

73 A 2. (Sándor) gyalogezredet a bácskai táborból vezényelték a feldunai hadtesthez. A tisztikar 25 tagja kijelentette, hogy nem hajlandó a továbbiakban Magyarország ügye mellett harcolni. Görgei megígérte nekik, hogy két hónapi szabadságot kapnak, s ezt követően szabadon elhagyhatják az országot. Az ügyről beszámolt Kossuthnak is. Kossuth ugyan rosszalta a Görgei által tett, túlzottan nagyinak ítélt engedményeket, de végül is beleegyezett teljesítésükbe. Görgei levelét közli: *Hermann*, 1994. 956–957. p., Kossuth levelét közli: KLÖM XIII. 831. p. A 25 tiszt névsorának három másolati példányát l. MOL HM Ált. 1848:12 789. Görgei dec. 21-én terjesztette fel azt mind Kossuthnak, mind a hadügyminisztériumnak. A Kossuthhoz intézett kísérőiratot magyar fordításban közli: *Görgey István* I. 77. p. A HM-hez intézett kísérőiratot l. MOL HM Ált 1848:12 230.

74 Így Pálffy Lipót uradalmának vadászait, Windisch-Grätz egyik uradalmának két vadászát és Motesiczky István egyik uradalmi tisztjét. L. erre Csány László nov. 19-én Kossuthhoz intézett jelentését, közli: KLÖM XIII. 502. p.

hogy rossz járatban vannak azok az emberek, mert hisz' németek voltak, s aztán meg — több nyelven is beszéltek"; a szökevények csehek voltak.⁷⁵

December elején egy proklamáció adatott ki, aláírva a fővezér s Csány által a sereg nevében, melyben Ferenc József trónbitorlása ellen óvást tesznek, s kijelentik, hogy egyedül a magyar országgyűlésnek fognak engedelmességni.⁷⁶

Dec[ember] 15-én beütött Windisch-Grätz.⁷⁷ A sereg egy része Komáromba (Lázár), másika a győri sáncokba vonult Görgei vezérlete alatt. E visszavonulásban hősiiesen viselték magokat főleg a huszárok s az alvezérek minden erélyességet fejtettek ki. Poeltenberg Sándor-huszárnagy⁷⁸ divíziójával⁷⁹ keresztülvágta magát. A Karger-féle osztály a Fertőn gázolt keresztül. Schweidel tábornok⁸⁰ megbetegedvén, Pestre szabadságot kapott.⁸¹

Megérkeztünk Győrbe. Dec[ember] 17.⁸² huszáraink egy ellenséges támadást derekasan visszavertek, az ellen részéről Ottinger⁸³ vezérelte a csapatot. Kitüntették

75 A 9. (Miklós) huszárezred két katonája nov. 12-én szökött meg a Görgey Kornél őrnagy vezette köpésényi dandártól. L. erre Görgey Kornél nov. 13-i jelentését. III. 1848–49. 3/295. Egyikük Alexander Battik címzetes őrmester, másikuk egy osztálytrombitás volt. Battik jelentése szerint a többi huszárok is csak az alkalomra várnak, hogy a cs. kir. csapatokhoz átjöheszenek. L. erre Kempen altábornagy jelentését Jellačićhoz, 1848. nov. 12. KA AFA Kr. i. U. 48/49. Karton 1820. Hauptarmee unter Windisch-Grätz 1848–11-ad 3.

76 A dec. 10-én kelt, nagyjából Kossuth által fogalmazott nyilatkozatot közli: *Pap* II. 264–265. p. Kossuth dec. 5-én éjjelkor írott levelében kérte Csánytól e nyilatkozat kibocsátását. Közli KLÖM XIII. 649–651. p.

77 A cs. kir. főszereg támadására valójában 16-án került sor.

78 Poeltenberg, Ernst Poelt Ritter von, (1813?–1849), cs. kir. százados a 4. (Sándor) huszárezredben, legmagasabb rangja honvéd vezérőrnagy, hadtestparancsnok. Az aradi vértanúk egyike. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 268. p. és *Katona I.* 35–36. p.

79 Osztályával, azaz két századával. Poeltenberg ekkor az ezred 1. őrnagy osztályát vezényelte. Görgei ezzel kapcsolatos jelentését közli: *Hermann*, 1994. 958–959. p.

80 Schweidel József (1796–1849), cs. kir. őrnagy a 4. (Sándor) huszárezredben, 1848. okt. 16-tól honvéd ezredes, az ezred parancsnoka, nov. 1-jétől honvéd vezérőrnagy, a feldunai hadtest dandár-, majd hadosztály-parancsnoka, dec. végétől betegszabadságon van, 1849 májusától Pest, majd Szeged, végül Arad helyőrségparancsnoka, az aradi vértanúk egyike. Életrajzát l. *Katona I.* 36. p. és *Bona*, 1987. 290–291. p.

81 Schweidel dec. 19-én Győrben kapott négy heti szabadságot Görgeitől. III. Absz. Aradi htvszék. 113/24. csomó. Schweidel József periratai. fol. 236–237.

82 Valójában 18-án.

83 Ottinger, Franz (1793–1869), cs. kir. vezérőrnagy, 1848. ápr. 20.–máj. 10. között az Országos Nemzetőrségi Haditanács ideiglenes elnöke, ápr. 24.–máj. 23. között ideiglenes hadügy-

magokat Görgey, Zichy, Szegedy, akikről azt írta a fővezér jelentésében, hogy annál nyugodtabban megyen ezután a golyók elcibe, mert ha elesik, csak érdemeseknek fogja átengedni a helyet.⁸⁴ Zichyt a csatatéren avanciroztatta⁸⁵, mit a kormány helyben hagyott. — Görgei megírta az elnöknek, hogy Győrt, ha kell, utolsó emberig védendi; „itt, úgymond, ha kell, leonidászi harcot vívandok”.⁸⁶ Összes seregünk ugyanis alig állott 20-25 000 emberből⁸⁷, az összes osztrák sereg ellen, mely a legjobban felruházva s fegyelmezve volt. Az éjjelke kegyetlenek voltak, a hideg száraz, s napról-napra növekvő. Görgei mindenre kész volt, a kormány azt írta, hogy nem szükség Győr alatt mindent kockára tenni.⁸⁸ Decem[ber] 27-én reggel elindult a sereg Bábolna felé, másnap Gallán volt a főhadiszállás. Az ellenség folytonosan üldözte fáradt csapatainkat. Bábolnánál a Porosz herceg — féle zászlóaljjon kívül a zempléni is nagy kárt szenvedett, amaz egészen, ez részben elfogatott.⁸⁹ — Bics-

miniszter, jún. közepétől aug. közepéig a drávai hadtest parancsnoka, 1848. okt. közepétől Jellačić egyik lovasdandárának, majd 1849 tavaszától lovashadosztályának parancsnoka. — A cs. kir. csapatokat valójában nem Ottinger, hanem maga Jellačić vezette. L. erre Windisch-Grätzhez intézett jelentését. KA AFA Kr. i. U. 48–49. Karton 1897. Kroatisch-slovenische [!] Armee, resp. I. Armeekorps unter Jellachich, dessen Operation gegen Wien, 1848-12-68. No. 594/op.

- 84 Görgei jelentését magyar fordításban közli: *Görgey István* I. 71. p. Az említett szöveg így hangzott: „A név szerint említett törzstisztek mindnyájan kész hadvezérek, s én bizvást mehetek belé a legsűrűbb ágyútűzbe, meg lévén győződve, hogy ha elesem, csak ügyesebb kezekre száll a hadsereg vezénye”. A fent említetteken kívül még Friedrich Zellhoffert (1808–?), a 4. (Sándor) huszárezred őrnagyát emelte ki a jelentésben.
- 85 Előléptette. A Zichy kinevezéséről szóló előterjesztést l. MOL HM Ált. 1848:12 174. Zichyt nem a mosoni, hanem a dec. 16-i parndorfi ütközetben tanúsított vitézségéért léptette elő.
- 86 Görgei dec. 19-én Kossuthhoz írott levelét közli: *Görgey István* I. 76. p.
- 87 A feldunai hadtest a győri táborban 80 gyalog-, 29 lovasszázadból és 72 lövegből, összesen 11 810 főből és 3284 lóból állott. L. erre a Karger-, a Görgey-, a Szegedy- és a Zichy-dandárok harcrendjeit és a feldunai hadtest csapalkimutatását. MOL Görgey-lt. b/45/a. és b/46. fasc. Görgei dec. 25 előtt azt jelentette Kossuthnak, hogy 13 400 embere van. L. erre Kossuth dec. 25-i levelét, közli: KLÖM XIII. 877–879. p. A Lázár György vezérőrnagy vezetésével Komáromba vonult erők létszáma dec. 27-én 4216 fő, 406 ló és 12 löveg volt. MOL KPA 530.
- 88 Kossuth ezt dec. 26-án hajnalban írott levelében írta, de a levél további részében aktív védelemre biztatta Görgeit. Közli: KLÖM XIII. 894–896. p. Görgei ezt a levelet csak 27-én kapta meg, amikor már elhatározta Győr feladását. MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 369.
- 89 Bábolnánál dec. 28-án a 34. (Porusz) herceg gyalogezred 2., Széll József őrnagy vezette zászlóalja, valamint a zemplén–gömöri önkéntes mozgó nemzetőrszászlóalj néhány katonája, 7 tisztt és 700 fő esett fogságba. Az ütközetben 17 katona és két, a seregnél tartózkodó nő

kére érkezénk, hol Perczelnek⁹⁰ a sereg jobbszárnyát kelle képezni, s együttműködve, az ellenséggel megvívni; ő maga állt az ellenséggel szembe s szétveretett, anélkül, hogy Görgeit csatatervéről értesítette volna.⁹¹ — Bicskén kapta Görgei a kormányzó⁹² azon parancsát német nyelven, melyre ő magyarul válaszolt, hogy Buda alá vonuljon.⁹³ Vetter⁹⁴ a sereg parancsnokságával Kossuth által megkínáltatott, de ő azt e körülmények között elfogadni nem akarta.⁹⁵

Promontorba⁹⁶ tétetett át a főhadiszállás, másnap reggel (jan[uár] 1-n) Perczel néhány tiszttel lovagolt Promontoron keresztül s betért a főhadiszállásba. Görgei akkor a táborban volt. Perczel néhány óranegyednél tovább nem mulatott, Pestnek tartott.⁹⁷ Jan[uár] 1-n reggel érkezett meg Nyáry Pál honv[édelmi] biz[ottmányi] alelnök aláírásával költ levél, mely a fővezérnek tudtára adja, hogy az elnök már eltávozott Pestről, s az országgyűlés s kormány tagjai is nemsokára utána menendők lesznek; a 31-ki ülésben azonban elhatároztatott négy tagnak kiküldetése, kiknek a békekötés feltételei iránt tanácskozni herceg Windisch-Grätz-cel a feladatuk, s kéri a fővezért, bocsátaná s illetőleg kísértetné át azon urakat az ellenség főha-

esett el, 6 fő pedig 1849. jan. 2–22. között Bábolnán halt bele sebeibe. *Ruizs Gyula*: Bábolna a magyar szabadságharc idején. Komárom, 1906. 22–25. p.

- 90 Perczel Mór (1811–1899), reformpolitikus, 1848-ban a belügyminisztérium rendőri osztályának vezetője, képviselő, honvéd ezredes, majd vezérőrnagy, hadtest-, majd hadseregparancsnok. 1849 augusztusában emigrál, 1867-ben hazatér, képviselő lesz. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 564–565. p.
- 91 Dec. 30-án, Móránál. Perczel hadijelentéseit közli: KLÖM XIII. 939–940. p. és KLÖM XIV. 15–16. p.
- 92 Ti. Kossuth, aki ekkor nem kormányzó, hanem az OIHB elnöke volt.
- 93 Kossuth 1848. dec. 30-án írott rendeletét eredetiben közli: KLÖM XIII. 933. p., magyar fordításban közli: *Steier*: Görgey 285. p. Görgei dec. 31-én reggel fél 10-kor írott válaszát közli: KLÖM XIII. 938–939. p. és *Steier*: Görgey 285–286. p.
- 94 Vetter Antal (1803–1882), cs. kir. alezredes a 37. (Máriássy) gyalogezredben, ekkor honvéd vezérőrnagy, Kiss Ernő távollétében a bánsági csapatok főparancsnoka, majd a honvéd vezérkar szervezője. Legmagasabb rangja honvéd altábornagy, a fősereg, majd a déli hadsereg fővezére. Emigrál. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 329–330. p.
- 95 Kossuth dec. 29-én ajánlotta fel Vetternek a fővezérséget, s erről még aznap értesítette Csányi Lászlót. Dec. 31-én arról értesítette Csányt, hogy Vetter jelenleg nem akarja elvállalni a fővezérséget. „Ha győznének, nincs reá szükség, ha csatát vesztenek, akkor új operáció kezdőd-vén, elvállalandja” — írta. L. KLÖM XIII. 917–918. és 935. p.
- 96 Ma: Budafok
- 97 Görgei emlékiratai szerint aznap ő még Tétény és Hamzsabég (Érd) között találkozott Perczellel. *Görgey Artúr* I. 272–273. p.

diszállására.⁹⁸ Ezen levél, s a kormánynak oly rögtön eltávozta a seregre igen leverő hatást idézett, s ezen hangulatból sejdíteni lehetett azt, ami két nappal utóbb megtörtént. Este felé g[ró]f Cziráky, a volt kancellár⁹⁹, Cziráky, az or[szá]gbíró¹⁰⁰, g[ró]f Batthyány Lajos, Lonovics érsek¹⁰¹ s Deák Ferenc csakugyan megérkeztek. Görgői künn volt. Este 5 óra tájban (jan[uár] 1-n) egy huszár kísérettel¹⁰² eltávoztak. Szegény Batthyány, kezét nyújtá nekem, s szerencsekívánataimra egy sóhajjal felelt. Ki hitte volna akkor, hogy október 6-kának áldozatja lesz.¹⁰³

Jan[uár] 2-n csatánk volt, melybe huszáraink jól viselték magukat.¹⁰⁴ A sereg Pesten átvonulni kapott parancsot, s szerencsésen átszállított a Lánchídon. Görgői maga személyesen rendezte az átvonulást, egész éjjel a budai hídfőnél őrködött a rend felett. Csak reggel felé, majdnem féldermedten érkezett meg az angol királynéhoz, hol a főhadiszállás volt.¹⁰⁵

A Komáromból jövő csapatot¹⁰⁶ Lázár tábornok hozá le Vörösvárnak.

Ránk virradt jan[uár] 3-ka. Ez volt azon kritikus nap, mely a gyöngéd [sic!] sereget végveszéllyel fenyegeté, — lemondott számtalan szolgált tiszt, kik között Lázár tábornok, Szegedy ezredes¹⁰⁷, g[ró]f Zichy czr[edes], g[ró]f Zichy huszárhoz-

98 A levél eredetije nem ismert. Rövid tartalmi kivonatát I. MOL Görgey-lt. Iktatókönyv No. 378. Az országgyűlés dec. 31-i ülésének jegyzőkönyvét közli: KLÖM XIII. 940–952. p.

99 Helyesen nem Cziráky, hanem Mailáth Antal, gróf (1801–1873), 1838–1847 között magyar királyi udvari kancellár, valóságos belső titkos tanácsos, a főrendiház tagja.

100 Helyesen: nem Cziráky Antal Móríc (1772–1852) országbíró, hanem Majláth György (1786–1861), 1839–1848 között országbíró, a felsőház elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja.

101 Lonovics József (1793–1867), 1832–1848 között esenádi püspök, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, kinevezett egri érsek, 1849 után internálják, 1860 után a hét-személyes tábla ülnöke, 1866–1867-ben kalocsai érsek.

102 A 4. (Sándor) huszárezred Géczy hadnagy vezette 13 huszárárt rendelték ki a küldöttség mellé. Windisch-Grätz — miután nem volt hajlandó hivatalosan fogadni a küldöttséget — a huszárok visszatérését is megakadályozta. *Deák Ferenc* II. köt. 368–369. és 375. p.

103 A küldöttség történetére I. Csengery Antal elbeszélését és a küldöttség jelentéseit, közli őket *Deák Ferenc* II. köt. 367–380. p.

104 A tétényi utóvédí ütközetre nem jan. 2-án, hanem 3-án került sor.

105 Ma: V. ker. Vigadó tér 1.

106 Ez a korábbi Ordódy-, Kosztolányi- és Bárczay-dandárok megmaradt csapataiból állott. Az Ordódy-dandár egy része bevonult Lipótvárra, a másik két dandár csapataiból Lázár a komáromi várórséget erősítette meg. A két megmaradt dandárt Hertelendy Miklós alezredes és Guyon Richárd ezredes vezették. L. erre a feldunai hadtest dec. 29-i harcrendjét. MOL KPA 536.

nagy, Kypke Vilmos-huszár alezredes s ezrede valamennyi tisztje egy-kettőnek kivételével¹⁰⁸; Schweidel táb[ornok] beteg volt, Karger Miklós-huszár ezredes szabadságot vett gyöngélkedése miatt.¹⁰⁹ Így távoztak el a legderekabb tisztjeink, kikben annyi bizalma volt a seregnek s a vezérnek. Görgei mindenkinek aláírta elutasító levelét, egy szóval sem tartóztatott senkit, minekelőtte azonban elbocsájtotta volna őket, így szólt hozzájuk: „Valamint én megkívánom, hogy meggyőződésemet, férfias elhatározásomat mindenki tisztelje, azonképpen tisztelem én is az Önökét, uraim, de engedjék meg kijelentenem, hogy én semmiképp meg nem tudom magyarázni egy hazafinak azon tettét, hogy karját akkor vonja meg a hazától, amidőn annak leginkább szüksége van rá; Önök leszámoltak magokkal, menjenek, s habár csak magam egyedül maradnék is, utolsó percig védeni fogom hazám ügyét”.¹¹⁰ Szobámba jött aztán, miután Lázártúl is elbúcsúzott, s ez volt az első alkalom, amidőn őt könnyezve láttam; „ej fiúk, sebj, jobb napok is fognak még ránk virradni” — szólott hozzánk.

A haditanácsba ment aztán, mely Csánynál tartott, ki csak az utolsó katonával hagyta el Pestet; a temérdek ruhának s puskapornak elszállításáról a kormány n[em] gondoskodván, mit 3 nap alatt eszközésbe hozni [nem] lehetett, Pesten maradt mind. A haditanácsba jelen volt Vetter s Perczel is. Görgei kijelenté, hogy ő Vácra s nem Debrecenbe megyen, hová Perczelt kívánta elküldeni, kinek némi csapatokat s 12 f ütegeit is átadta.¹¹¹

107 Szegedy ezredes ekkor még nem hagyta el a hadtestet.

108 *Görgey István* I. 109–111. p. név szerint említi a megmaradtak között Halóska Adolf fő-, Mezey Károly és Schmidt Albert alszázadost, és Károly Pál [nála tévesen Károlyi Miksa] főhadnagyot. A Vilmos-huszároknál történetekre l. még a Szikszay Tamás őrnagy ügyében lefolytatott vizsgálat anyagát, MOL II 115. Görgei Artúr iratai. I. doboz. 1849. márciusi iratok; és Görgei 1849. márc. 14-i jelentését Mészároshoz, MOL IIM Ált. 1849:6843. Eszerint az ezredet 16 tiszt hagyta el, s csak nyolcan maradtak. Lázár György valóban jan. 3-án adta be lemondását, a többi tiszt csak jan. 4-én. A kilépésekre l. még *Bona*, 1987. 26–27. és 352–374. p., illetve *Hermann*, 1988. 254–256. p.

109 Karger nem a 9. (Miklós), hanem a 4. (Sándor) huszárezred parancsnoka volt. Görgei 1849. febr. 21-én kezdeményezte a hadügyminisztériumnál felmentését az ezredparancsnokság alól. Karger nyugalmaztatására csak 1849. májusában került sor. MOL HM Ált. 1849:4183., 9969. és KLÖM XIV. 694. p.

110 Hasonló értelemben idézi Görgei beszédét *Görgey István* I. 110–111. p.

111 A haditanácsot még 1849. jan. 2-án tartották Csány szállásán, az Emmerling (korábban István Főherceg) fogadóban, ma V. ker. Akadémia u. 1. A haditanácsra l. *Barta István*: Az 1849. jan. 2-i haditanács és a főváros kiürítése. In: *IHK*, 2. (1955) 2. sz. 66–100. p. és *Hermann*, 1988. 252–254. p. — Görgei az 1. (Császárszár) huszárezred négy, a 6. (Württemberg) huszárezred

„Várjatok, fiúk, ha a német orránál tovább nem látand, miről most, győzelmi mámorában majdnem bizonyos vagyok, akkor majd vezetjük mi az orránál fogva”.

Jan[uar] 3-kán este a sereg Fótnak Vác felé indított. Pesten még Perczel maradt. Néhány óráig Fóton pihentünk, amint megvirradt (jan[uar] 4.), Vácra indult a főhadiszállás is.

A sereg oly nagy csapásokat szenvedvén, vezéreitől megfosztatván, rendbe volt szedendő. A lehangultság [sic!] — de nem a kétségbeesés — általános. Görgei a főtiszteteket magához rendelé, s elmondá a sereg állását, kinézéseit, jövődönket; ennek szüleménye volt az ismeretes váci proklamáció.¹¹²

A sereg három divízióra¹¹³ osztott fel; a parancsnokok az örök tiszteletre méltó Aulich¹¹⁴, Piller és Guyon. A dandárparancsnokok között voltak Sréter¹¹⁵, Kmety¹¹⁶, Kossuth¹¹⁷, Liptay¹¹⁸, Simon¹¹⁹ sat.¹²⁰

öt, a 8. (Koburg) huszárezred egy századát, a 25. és 54. honvéd zászlóaljakat, a 16. (Zanini) gyalogezred 1. zászlóalját, a 34. (Porosz herceg) gyalogezred 1. zászlóalját, a 2. (korábban 1.) utászzászlóaljat és az 1. és 2. tizenkétfontos ütegeket adta át a Debrecen felé visszavonuló Perczel és Répásy hadtesteinek. L. erre *Görgey István* I. 104. p. és *Hermann*, 1988. 254. p. 28. jegyz.

112 A váci nyilatkozatra l. *Hermann*, 1988. 256–269. p.

113 Görgei valójában négy, egyenként két dandárból álló hadosztályra osztotta seregét. A 3. hadosztályt rangidős dandárparancsnokként Kmety György vezette. A harcerendet l. *MOL Görgey-lt. b/47. fasc.*, néhány hibával közli: *Tragor Ignác*: Vác története 1848–49-ben. Vác, 1908. 369–370. p.

114 Aulich Lajos (1793–1849), cs. kir. alezredes a 2. (Sándor) gyalogezredben, ekkor ezredes, hadosztályparancsnok a feldunai hadseregben, később vezérőrnagy, hadtestparancsnok, majd a Szemere-kormány hadügyminisztere. Az aradi vértanúk egyike. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 95–96. p. és *Katona I.* 29–30. p.

115 Sréter Lajos nem volt dandárparancsnok.

116 Kmety György (1813–1865), cs. kir. főhadnagy a 19. (Schwarzenberg) gyalogezredben, legmagasabb rangja honvéd vezérőrnagy, a 15. önálló hadosztály parancsnoka. Emigrál, török pasa lesz. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 203. p. és *Thurzó Miklós*: Kmety [sic!] György. In: *Házánk*. Szerk. Abafi Lajos. X. köt. Bp., 1888. 112–129. p.

117 Kossuth Sándor (1816–1855), nyugalmazott cs. kir. huszár főhadnagy, 1848. jún. 13-tól az 1. honvédzászlóalj századosa, dec. 18-tól a zászlóalj őrnagy, 1849. jan. 5-től dandárparancsnok a feldunai hadtestben, ápr. 2-től alezredes, majd hadosztályparancsnok a VII. hadtestben. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 207. p. és *Hermann Róbert*: Kossuth Sándor visszaemlékezése a győri csatára. In: *Győri Tanulmányok*, 17. (1996) 76–107. p.

118 Liptay (Hrobony) Ferenc (1814–?), kilépett cs. kir. hadnagy, legmagasabb rangja honvéd alezredes, hadosztályparancsnok. Várfogságot szenved, 1869-ben reaktiválják. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 223. p. — Liptay ekkor még nem dandárparancsnok, csupán a négy századból

Vácról a főhadiszállás Rétságára tétetett át, innen N[agy]orosziiba s úgy Ipolyságra, Ipolyságról *Magyarátra*, ahol (úgy hiszem, jan[uár] 11) kelt azon proklamáció három nyelven szerkesztve, amelyben a többek között azt mondja Görgei (mert ezt ő maga írta egészen), „semmi *kormányparancs* nem fog benneteket visszatartóztatni, hogy harcsomjakokat végre-valahára kielégítsétek”.¹²¹

Ipolyságnál az utóhad parancsnoka Guyon volt; az ellenség lovasságára itt néhány ágyúlovás tétetett, de különben semmi nem történt. Ezt jelentette is Guyon, s amint kérdezte Görgei, „de hát az ellenség hová lett?”, ő nem tudja, mert elkergette; igaz, hogy az idő ködös volt, de Görgeinek e körülmény nem kerülte ki figyelmét, s hogy itt el nem veszünk, csak előrelátásának köszönhetni.¹²²

Magyarátról Lévára értünk.

Ha az operációnális tervet megértettem, az volt, Lipótvárát felszabadítani, s Nagyszombat felé operálni Simunich ellen, mert hisz a váci proklamációban is erre van irányozva.¹²³ Futár küldetett Lipótvárra, hogy a várórség rohanjon ki, hagyja ott a várt, s egyesüljön velünk. De a futár a várba nem juthatott.¹²⁴

álló tiroli lövészszázlójai parancsnoka volt Gáspár András ezredes dandárában.

- 119 Simon András (1795–1849), cs. kir. főszázados a 48. (Erő) gyalogezred 3. zászlóaljában, 1848. okt. 24-től őrnagy, zászlóaljparancsnok, 1849. jan. 5-től dandárparancsnok, majd a feldunai (később VII.) hadtest főhadiszállás oszlopának parancsnoka. Szélütésben hal meg néhány nappal alezredesi kinevezése előtt. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 292. p.
- 120 A dandárparancsnokok felsorolásából kimaradt Pusztelnik Henrik alezredes, Gáspár András ezredes, Poeltenberg Ernő alezredes, Szabó Zsigmond alezredes, Petheő Vilmos őrnagy, illetve az őt felváltó Szodtfriedt Ferdinánd őrnagy.
- 121 Eredeti, litográf példányai: MOL Görgey-lt. b/13. fasc. és Klapka-ir. 1. csomó, 3. tétel. 1849. jan. Német szövegét 1849. jan. 10-i, magyarói keletkezéssel közli: *Klapka*: Nationalkrieg I. 149–150. p. A magyar szöveg megjelent a Közlöny 1849. jan. 26-i számában. Ez után közli: *Pap* II. 336. p. és Bay Ferenc szerk.: 1848–49. a korabeli napilapok tükrében. Bp., 1943.
- 122 Guyon itt a cs. kir. II. hadtest Görgei üldözésére küldött Csorich-hadosztályának Wyss-dandárával ütközött össze. Az esetet leírja *Görgey Artúr* I. 293–295. p.
- 123 „E megrendített öntudatot ismét erősíteni, s a sülyedt bátorságot éleszteni kötelessége a vezérnek. — Teljesítem e kötelességet, midőn az összes seregnek egy ellenséges mellékerő ellen folyamatban lévő mozdulata által szebb reményekre nyitok alkalmat; hiszem továbbá, miként a sereg lehagolt kedélye még inkább fog éledni, ha a már történtek s az ennekutáni történendők felett nyíltan és becsületesen bevallandom ítéletem s meggyőződésemet”. Közli *Görgey Artúr* I. 285. p.
- 124 Görgei még dec. 26-án írt Ordódy Kálmán őrnagynak a vár parancsnokának, hogy ha céltalannak ítélné a vár további védelmét, törjön ki, de csak akkor, ha a várban lévő tüzérségi főlszerelést is meg tudja menteni. Ha ez lehetetlen volna, tartsa a várat a végsőkéig. Közli

Léván több napig mulattunk. Piller és Aulich Bars- és Verebélyen állomásoztak. Január (13. v[agy] 14-n)¹²⁵ este 6 órakor parancsot kap a sereg azonnal elindulni Selmec fele; a sereg erőltetett marsban el is indult, s ment egész éjszaka, másnap délutáni 3 óra tájban Görgei a maga kocsiján hajtott be a legelső, Selmecre. S ez volt szabadulásunk, mert négy órával utóbb már az ellenség lett volna ott, azon colonne¹²⁶, melyet Guyon elvesztett, s mely Ipolyságról jobbra indult be az ott elnyúló völgybe. Selmec, Sz[ent]kereszt és Körmöc voltak seregünk állomásai, Körmöcön Aulich volt.

Vácon a stábben is változás történt; Pusztelnik egy brigádot¹²⁷ kapott parancsnoksága alá, Bayer alezredes lett¹²⁸, s átvevő Pusztelnik helyét ideiglenesen, mert azt Görgei Zsedényinek¹²⁹ szánta volt, ki betegsége miatt Pozsonyból hazájába ment a Szepességre, s kiért Vácról a fővezér öccsét, Pistát küldé el; de ki a sereghöz soha nem jött.¹³⁰

Selmecen több napokig mulatott a főhadiszállás, s itt a sereg fegyelmére nézve egy nevezetes példa adta elé magát. A 10-dik zászlóalj Gergelyi őrnagy¹³¹ alatt nemrég csatlakozott táborunkhoz.¹³² A táborban különösen a lövöldözés volt napirenden. Görgei 50 botütés alatt eltiltá azt. Egy 10-dik zászlóalji legény hozatott be a patrouille¹³³ által, ki állítólag a város közepén sütötte el fegyverét vasárnap, ami-

Görgey István I. 78. p. A levelet azonban a cs. kir. ostromzár miatt nem tudták bejuttatni az erődbe. L. erre *Hermann Róbert*: Görgei és a felvidéki kormánybiztosok 1849. jan. 5.–febr. 10. In: HK, 104. (1991) 3. sz. 130. p. 23. jegyz. Újabb futár kiküldéséről nincs adatunk.

125 Valójában 12-én este.

126 hadoszlop

127 dandárt

128 Görgei csak jan. 15-én léptette elő alezredessé Bayert. L. erre napiparancsát, MOL Görgey-It. b/45/b. fasc.

129 Zsedényi (Pfannschmied) Gyula (1808–?), cs. kir. főszázados, 1848. okt. 27-től honvéd őrnagy és osztályparancsnok a 6. (Württemberg) huszárezredben, nov. közepétől a nádasi dandár parancsnoka, nov. 29-től alezredes, dec. elejétől betegszabadságon. 1849. jan. közepén jelentkezik Windisch-Grätznél, a cs. kir. hadbíróság felmenti. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 374. p.

130 Küldetéséről ő maga számol be, l. *Görgey István* I. 147–149. p.

131 Gergely János (1812–1864), cs. kir. főhadnagy a 34. (Porosz herceg) gyalogezredben, 1848. jún. 19-től százados a 10., okt. 20-tól őrnagy a 9., decembertől a 10. honvédszászlóaljban, márc. 5-től alezredes. Várfigságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 158–159. p.

132 A 10. honvédszászlóalj korábban a bánsági hadszíntéren szolgált, s 1849. jan. elején csatlakozott a feldunai hadtesthez.

133 járőr

dőn a nép a templomból jött ki, s a golyó a templomajtóba szegződött.

Görgei kiállíttatta a zászlóaljat, s megmondá pajtásuk bűnét s megbüntetését, megjegyezvén, hogy mivel a zászlóaljat kímélni akarja, nem nyilvánosan fog a bűnös lakolni. Egy közlegény a sorból kiáll, s azt mondja a tábornoknak, „mintsem hogy megbotoznának, inkább lövetném agyon magamat”; a zászlóalj zúgni kezdett, Görgei válasza volt: „Fiam, kimondtad magadra az ítéletet, meg fogsz halni”. Két óra múlva maga a fővezér lovagolt ki a végrehajtásra, mely a X-dik zászlóalj jelenlétében történt, melynek háta megett egy üteg ágyú, jobbra a granátos¹³⁴, balra az Ernő-zászlóalj¹³⁵ volt felállítva. A zászlóalj parancsnoka maga remegett a végrehajtásnál, mely azonban a legnagyobb csendben s renddel ment végbe, s a X-ik zászlóalj soha többé nem zúgolódott. A másik megbotoztatott.¹³⁶

A főhadiszállás Besztercebányára tétetett át. Ekkor a nap¹³⁷ Guyon Selmecen megtámadtatt s visszaveretett, *Sréter* megsebesült. Az ellenség a Poprád völgyében is rohanást tett, s mivel népünk megszaladt, egy gyönyörű lovasüteg¹³⁸ jutott az ellenség birtokába. Görgei kalapjába egy golyót kapott. Horváth őrnagy¹³⁹ feladata volt Szent]keresztnél egy falut tartani, mivel feladatát nem teljesítette, a visszavonulás felette nagy bajba került.¹⁴⁰ Görgei maga személyesen segíté az

134 A korábbi Bausnern-, majd Cordier-gránátos zászlóalj, amelyet ekkor Johann Weissl von Ehrentu vezetett, s amely a 2. (Sándor), a 32. (Ferdinand d'Este) és a 39. (Dom Miguel) gyalogezredek gránátos osztályaiból állott.

135 A 48. (Ernő) gyalogezred 3. zászlóalja

136 Az esetet leírja *Görgey István* I. 158–160. p. Szerinte azonban az illető honvédet azért botozták meg, mert engedély nélkül elmaradt a zászlóaljtól. Duka verzióját erősíti meg a Fekete János hajdúnánási közvitéz elbeszélése alapján feljegyzett változat, de eszerint az illető honvéd puskája véletlenül sült el, s Görgei ezt a honvédet lövette főbe. *Móricz Pál*: 1848–49-diki szabadságharczi csatatörténetek. Öregebb honvédek elbeszélései után írta – –, Szeged, 1900. 144–146. p.

137 1849. jan. 21-én.

138 A Hodrusbányánál vívott ütközetben az Olaj hadnagy vezette háromfontos üteg került a cs. kir. csapatok kezébe. Szélaknánál Guyon hadosztálya a 6. lovasüteg két lövegét veszítette el. Csorich – Militär Districts Commando, Selmecbánya, 1849. jan. 23. No. 118/op. KA AFA Kr. i. U. 48–49. Karton 1847. Hauptarmee, Detailakten 1849-1-125c. és Collery–Csorich, Selmecbánya, 1849. jan. 24. uo. Karton 1870. 2. Korps unter Wrba, später Csorich. 1849-1-55.

139 Horváth Pál, honvéd őrnagy, a dunántúli 4. (nógrádi) önkéntes mozgó zászlóalj (később 62. honvéd zászlóalj) parancsnoka. 1849. márc. 22-én Görgei szolgálati vétség miatt elmozdítja. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 176. p.

140 A Görgei vezette hadoszlop vesztesége a cs. kir. jelentések szerint 21 halott, 62 fogoly, ebből

ágyúkat kihúzni a gödrökből; két haubit¹⁴¹ most is ott van eltemetve a zólyomi hegyekben.

Besztercén két zászlóaljat alakított Újlaky százados¹⁴² azon újoncokból, melyeket Hont, Bars s Zólyom küldtek a táborba. Az egyik néhány nap múlva már Branyiszkón jól viselte magát.¹⁴³ — Zólyomnál Tureseken Aulich egy csatát nyert, hol Pusztelnik elesett.¹⁴⁴

Besztercéről a Stureccen keresztül *Oszadára* értünk. A szerencse kedvezett, mert az idő akkor egy kissé fagyos lett, ámbár aznap nagyon havazott; Oszadára 26-n (jan[uár]) este értünk, innen Rózsahegy volt a főhadiszállás, hol Beniczky¹⁴⁵ csapattal csatolta magát hozzánk.

Rózsahegyről 29-kén Sz[ent]miklóstra¹⁴⁶ *begyalogoltunk*, a fővezér à la tête.¹⁴⁷ Február 1-jén Vihodnán voltunk, ahol a fővezér annyi fáradság következtében ínlázba esett, de erős testalkata két nap alatt győzedelmeskedett a bajon, nevének

32 sebesült, összesen 84 fő, 6 löveg, 5 lőszeres, 1 teherhordószékér, 28 ló. Collery–Csorich, Selmecbánya, 1849. jan. 24. KA AFA Kr. i. U. 48–49. Karton 1870. 2. Korps unter Wrba, später Csorich. 1849-I-55.

141 tarack, vagy vetágú

142 A két besztercei honvédszászlóalj közül az elsőből alakult meg 1849. ápr. közepén a (második) 51. honvédszászlóalj (Az első, a baranyai önkéntes mozgó nemzetőrökből alakult honvédszászlóalj 1849 februárjában Eszéknél kapitulált). A 2. besztercei zászlóaljból 1849. jún. végén alakult meg a 124. honvédszászlóalj, de a hadügyminisztérium tévedésből a 125. sorszámot is ennek a zászlóaljnak utalta ki.

143 Ez a Mikóvényi Károly (1813–1898) őrnagy vezette 2. besztercei zászlóalj volt.

144 Az 1849. jan. 16-i tureseki ütközetet mindkét fél a saját győzelmének tulajdonítja, de az ütközetet követően Götz vonult vissza korábbi állásaiba. Pusztelnik Henrik alezredes nem itt esett halálos sebbel fogságba, hanem jan. 22-én Hodrusbányánál. A magyar adatok szerint Tureseknél az ellenség vesztesége kb. 30 halott és ennél több sebesült és 18 fogoly. „Részünkön halott és sebesült valamivel kevesebb volt, mint az ellenségé”. *Görgey István* I. 166. p. A cs. kir. adatok szerint a magyar veszteség 54 halott, 60 sebesült és 117 fogoly. *Nobili, Johann: Der Winterfeldzug 1848–1849 in Ungarn unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz.* Wien, 1851. 191. p. Tommasegovici 63. gyalogezred főhadnagy jelentéséből azonban kiderül, hogy a magyar foglyok egy része még az ütközet során kiszabadult. Mosóc, 1849. jan. 19. KA AFA Kr. i. U. 48–49. Karton 1952. Mobile Kolonne des GM von Götz. 1849-I-11.

145 Beniczky Lajos (1813–1868), bányavidéki kormánybiztos, nemzetőr őrnagy, 1849. ápr. 21-től honvéd alezredes, különítményparancsnok. Vár fogyságot szenved. Életrajzát I. *Steier: Beniczky és Bona*, 1987. 105–106. p.

146 Liptószentmiklós

147 az élen

gondos ápolása segedelmével, ki Szentmiklóson jött férjéhez.

A főhadiszállás 2-n Bélára¹⁴⁸ indult, a fővezér csak 3-kán hagyta el Vihodnát, s Csütörtökhelyre érkezett. Itt vette hírt Guyon vigyázatlanságának, melynek következtében febr[uár] 2-kán éjjel Iglón megrohantatott, mivel előőröket kiállíttatni nem engedett, azt adván okul, hogy az ellenség elfutott. Minden artilleriája¹⁴⁹ már az ellenség kezeibe volt, ki a várost, melynek közepén ágyúi állottak, rakétával lángba borította, a város nagyobbára porrá égett.¹⁵⁰ — Csütörtökhelyről minden ellentállás nélkül Lőcsére értünk. Előttünk a győzelmes Schlik¹⁵¹, hátunk megett a Jablonowski-¹⁵² s Götz¹⁵³-féle üldöző csapatok.

Görgei maga nagyon aggódott, s erősen hívé, hogy ha nem kényszerítették fegyverét letenni, minden esetre seregének nagy részét elveszti.

Branyiszkót azonban Guyon — Zám belly¹⁵⁴ s¹⁵⁵ segélyével két órai ostrom után bevette¹⁵⁶, s utunk nyílt Eperjesre, ahová a főhadiszállás febr[uár] 8-kán érkezett meg.

A sereg így volt elhelyezve:

148 Szepesbela

149 tüzérsége

150 Az iglói ütközetet Bayer József egyik kézírata alapján ismerteti *Görgey István* I. 177–182. p.

151 Schlik von Bassano und Weisskirchen, Franz, gróf (1798–1862), cs. kir. altábornagy, hadtestparancsnok. Lovassági tábornokként hal meg. — Schlik hadteste ekkor Eperjes, Kassa és Tokaj között állomásozott.

152 Jablonowski, Felix, herceg (1808–1857), cs. kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok a II. hadtestben, 1849 jan. végétől a hadtest Görgei üldözésére küldött dandárának parancsnoka.

153 Götz, Christian (1783–1849), cs. kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok, 1849. ápr. 10-én helyettes hadosztályparancsnokként halálosan megsebesül a váci ütközetben. — Götz ekkor egy Morvaországba betört önálló hadosztály parancsnoka volt.

154 Zám belly Lajos (1815–1901), cs. kir. alszázados a 4. (Sándor) huszárezredben, 1848. okt. 1-jétől főszázados, 1849. jan. 25-től őrnagy, febr. 9-től alezredes, 19-től dandárparancsnok a feldunai hadtestben, ápr. 12.–jún. 20. között a hadtest vezérkari főnöke, máj 25-től honvéd ezredes, júl. közepétől egy önálló dandár parancsnoka. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 340. p. — Zám belly nem volt ott Branyiszkónál, Duka valószínűleg báró Üchtritz Emírc, a 12. (Nádor) huszárezred őrnagyára gondolt. Szerepére l. saját levelét Pompéry Jánoshoz, közli: *V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára*. III. köt. Bp., 1955. 136–138. p.

155 A név az eredetiben ki van pontozva, valószínűleg Cornidesz Lajosról (1812–1883), Gölnic polgármesteréről, a későbbi honvédőrnagyról van szó, aki az egyik bekerítő oszlopot vezette. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 121. p.

156 1849. febr. 5-én

Bélán, Abaúj határán Kmety;
 Avantgarde¹⁵⁷ Lemesánban Guyon;
 Centrum Piller, Eperjesen;
 Arrière-garde¹⁵⁸ Aulich Hedriben.

Lucsivnán (Szepesség határán, Liptó szélén) Görgeihez érkezett *Hrankay* kapitány¹⁵⁹, Windisch-Grätz küldötte, Görgeit magamegadásra szólítandó fel; mire Görgei minden válasz helyett Vácon kiadott proklamációit küldé át.¹⁶⁰

Február 11-kén éjjel találkozott Görgei tábornok Klapka, akkor ezereddel.¹⁶¹
 A két sereg tehát tetteleg egyesülve *volt*.

Még a kassai eseményről:

Annyi fáradság s küzdelem után végre szabadabban lélekzettünk, s az egész sereg őszintén hitte, hogy érdemes a haza s a kormány köszönetére. A febr[uár] 11-ki rendelet, mely febr[uár] 13-kán érkezett meg Görgei kezeibe, s kihirdettetett, nagyon meglepte, leverte a sereget, hogy fővezérét, kihez annyi küzdelem után oly őszintén ragaszkodott, Dembiński¹⁶² parancsai alá helyezve, mintegy letéve ezáltal, enmagát is megsértve látta.¹⁶³

157 Elővéd

158 Utóvéd

159 Hrankay József, nyugalmazott cs. kir. huszárszázados.

160 A tárgyalást leírja *Görgey Artúr* I. 322–323. p., és Görgei elbeszélése nyomán Gróf Leininger–Westerburg Károly honvéd tábornok levelei és naplója. In: *Katona* I. 122. p. és *Lengyel Tamás*: Ludvig János feljegyzései a magyar szabadságharcról. In: *Történetírás*, 3. (1938) 148. p.

161 Klapka György (1820–1892), kilépett cs. kir. főhadnagy, ekkor ezredes, az I. hadtest parancsnoka, később honvéd vezérőrnagy, Komárom várának parancsnoka. Emigrál. Életrajzát I. *Bona*, 1987. 202. p. — A találkozót leírja Klapka 1849. febr. 16-án az OHB-hoz intézett jelentésében, közli: *Steier Lajos*: Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei. Bp., é. n. 73–76. p. *Klapka*: *Nationalkrieg* I. 231. p., *Görgey Artúr* I. 340–342. p., és *Klapka*, 1986. 94–95. p.

162 Dembiński, Henryk, gróf (1791–1864), az 1830–31. évi lengyel szabadságharc tábornoka, rövid ideig fővezére, 1849-ben honvéd altábornagy, februárban a honvéd fősereg parancsnoka, ápr.–jún. között az északi hadsereg (IX. hadtest és különítmények) parancsnoka. Júliusban a honvédsereg vezérkari főnöke, aug. elején a fősereg parancsnoka. Emigrál. Életrajzát I. *Bona*, 1987. 132–133. p.

163 Mészáros febr. 12-i (és nem 11-i) rendeletére I. a 40. jegyzetet. A rendelet nem 13-án, hanem 14-én érkezett a táborba, s Görgei 14-én kiadott napiparancsában reagált rá. Ebben néhány csípős célzást tett Dembińskire és az országgyűlésre, de az új fővezér iránti engedelmségre szólította fel katonáit. Magyar fordításban közli: *Görgey Artúr* I. 348. p.

Ez a kormányzat második próbája volt Görgei ellen.

Az első Besztercebányán volt történetendő.

A váci proklamációk a kormány kezeihez jutván, elhatároztatott, hogy Görgeit letétvén, Debrecenben haditörvényszék eleibe állíttassék. Répásy táb[ornok]¹⁶⁴ volt a parancsnokságot átveendő, kivel kormánybiztosképpen Luzsénszky¹⁶⁵ s Ragályi¹⁶⁶ volt kiküldve, de ezt Ludvig képviselő¹⁶⁷ megakadályoztatá. — Görgei azt mondá: „Ha azon urak a sereghez érkeznek, letartóztatom őket, s csak akkor adtam volna át a parancsnokságot, ha a bányavárosokból — hol annyi volt a veszély — kiveztem szerencsésen a sereget”.¹⁶⁸

Kassán a főtisztek, osztályparancsnokok s dandárnokok sat. Görgeihez jöttek, s kinyilatkoztatták (Aulich, Kmety, Beniczky sat.), hogy egyedül neki kívánnak engedelmeskedni. Ő — jól emlékszem — így válaszolt: „Uraim! Köszönöm bizalmukat! de ahol törvény van, ott engedelmeskednünk kell; én, habár látom is, hogy a kormány hibát követ el, engedelmeskedni fogok, s arról jótállok, hogy Önök is

164 Répásy Mihály (1800–1849), cs. kir. őrnagy a 6. huszárezredben, 1848. szept. végétől az ezred ideiglenes parancsnoka, okt. 12-től ezredes, a feldunai hadtest dandárparancsnoka, nov. 1-jétől honvéd vezérőrnagy, lovassági főfelügyelő. 1848. dec. 28-tól a tartalék hadtest parancsnoka, 1849 jan. végétől márc. elejéig a Középponti Mozgó Sereg, majd az ebből alakuló II. hadtest parancsnoka, később ismét osztályfőnök a hadügyminisztériumban. Kolerában halt meg. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 282–283. p.

165 Luzsénszky Pál, báró (1791–1869), 1848–49-ben Kassa országgyűlési képviselője, 1849. jan. 13-tól márc. elejéig Ragályi Ferdinánddal együtt a feldunai hadtest mellé kirendelt kormánybiztos, ápr. elejétől a Felvidék, illetve az itt működő haderők kormánybiztos. Várfogságot szenved. 1861-ben ismét képviselő.

166 Ragályi Ferdinánd (1814–1881), Rozsnyó képviselője, 1848. okt.-ben élelmezési biztos a dunántúli hadsereg mellett, 1849. jan. 13-tól márc. elejéig Luzsénszky Pállal együtt a feldunai, majd VII. hadtest kormánybiztos. 1861-ben és 1866-tól ismét Rozsnyó képviselője.

167 Ludvig János (1812–1870), képviselő, a képviselőház jegyzője, 1848. szept. végén a főcsereg táborába küldött országgyűlési biztos, decembertől Szepes megyei, majd a 1849. ápr. végétől júl. elejéig a főcsereg mellé kirendelt kormánybiztos, emigrál.

168 Luzsénszkyt és Ragályit 1849. jan. 13-án nevezte ki a feldunai hadtest kormánybiztosává Kossuth. A kinevezéssel kapcsolatos rendeleteket közli: KLÖM XIV. 120–124. p. A váci nyilatkozat *híre* azonban csak 15-én, *szövege* csak 24-én várt ismertet Debrecenbe. L. erre *Hermann*, 1988. 270–274. p. A fennmaradt iratokban nincs nyoma annak, hogy szóba került volna Görgei Répásyval történő felváltása, s erre sem Luzsénszky és Ragályi jelentései, sem Ludvig visszaemlékezései nem utalnak. Répásy kinevezésének tervéről Duka hasonló értelemben tájékoztatta később Irányi Dánielt is. L. *Irányi Dániel–Charles-Louis Chassin: A magyar forradalom politikai története 1847–1849.* Fordította Szoboszlai Margit. S. a. r. Spira György. II. köt. Bp., 1989. 119. p.

engedelmeskedni fognak; ha szükségem lesz, Önök közremunkálására számolok. Isten Önökkel”.¹⁶⁹

A kormányt a tisztikar hangulatáról értesítendő, Zuber őrnagy¹⁷⁰ ment — de nem Görgei által küldve — Debrecenbe. Útjában szerencsétlenül járt Böszörményben.¹⁷¹

London, auguszt[us] 13-n 850.

T. Duka

(*MOL Klapka-ir. 6. doboz. 22. tétel. Duka Tivadar levelei.*)

169 Görgei reagálásáról hasonló módon számolnak be Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd jelentései is. Közli őket *Hermann Róbert*: Kormánybiztosok Görgei táborában (Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd kormánybiztosi tevékenysége 1849. jan. 31.–márc. 1.). II. rész. 113–117. p. Okmánytár. In: *Folia Historica*, 16. (1992) 93–124. p. Az ekkor Kmety hadosztályában szolgáló Beniczky szerint a Kmety-hadosztály tisztjei egy hűségnyilatkozatot fogalmaztak Görgeihez, anélkül, hogy ebben Dembiński ellen személyeskedtek volna. Ezt Görgei elégedetten fogadta. *Steier*: Beniczky, 264–265. p.

170 Zuber Antal (1816–1908), kilépett nemesi testőr, honvéd alezredes, a feldunai hadtest tábori térparancsnoka, 1849. jún. 16-tól a hadügyminisztérium rendőrségi és térparancsnoksági osztályának főnöke. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 343–344. p.

171 Zuber Hajdúböszörményben összehozott szállásadójával, Kövér Györggyel, s a tettelegesséig fajuló vitában Zuber 14 kardvágást, Kövér egy pisztolylövést kapott. L. erre *Görgei István* I. 236–239. p. és *Hegyesi Márton*: A Zuber-ügy. In: *Hazánk*. Szerk.: Abafi Lajos. VII. köt. 77–78. p.

Függelék

A feldunai hadseregnek állása 1848-k november és decemberben e hó 16-ig következő volt:

A végső jobbszárnyat képezte a *nádasi brigáda* Ordódy őrnagy parancsnoksága alatt, ettől Posony felé *Kosztolányi* alezredes állott. Posony és Köpcsény között *Bárczy* [sic!], Köpcsényben *Görgei Kornél* őrnagy (brigáda), *Pahrendorfon* Kypke őrnagy, és a végső balszárnyon Sréter őrnagy Sopronyban.

A schwechati csata után a sereg állott körülbelől 35 000 emberből, azonban a nemzetőröket — kik a szám legnagyobb részét tévék — Görgei, mind haza bocsájtá, s csak a tornaiak és zempléniek maradtak meg.¹⁷² Windisch-Grätz betörése alkalmával alig volt több 20-25 ezer embernél, körülbelől 2500 ló, és nyolcvan ágyú.

E sereg egy része Komáromban hagyatott a visszavonulás alkalmával¹⁷³; s a 12 fontos ágyúkat Görgei Pestről Debrecenbe küldé.

December 14-n elfoglalván Simunich a nádasi passzust, Guyon küldetett a brigáda parancsnokságra, Ordódy — Kossuth kívánságára — Görgei által Lipótvárára rendeltetett.

Vácon a három divízióra osztatott a sereg: Aulich, Guyon s Pusztelnik parancsnoksága alatt volt. A sereg ekkor 17-18 ezerből állott.

London, novemb. 18-n 850.

Duka

(*MOL Klapka-ir. 2. csomó. 5. tétel. 169. f.*)

172 1849. jan. 5-ig a Hajdú-kerületi önkéntes zászlóalj is a táborban maradt. A zempléni zászlóaljat Győrben egyesítették a gömöri zászlóalj maradékával, az így létrejött önkéntes zászlóalj 1849. márc. közepéig maradt a táborban. A pozsonyi és tornai önkénteseket 1849. jan. 24. előtt beolvasztották az 1. pesti önkéntes mozgó nemzetőr-, a későbbi 66. honvédszászlóaljba. Több önkéntes mozgó nemzetőrszászlóaljból pedig honvédszászlóalj alakult.

173 L. erre a 106. jegyzetet. Komáromban maradt a 2. (Sándor) gyalogezred 3. zászlóalja, a 34. (Porosz herceg) gyalogezred két százada, a 18. és 46. honvédszászlóalj, a 2. pesti önkéntes mozgó nemzetőrszászlóalj, a Száz János-féle önkéntes zászlóalj (ezekből alakult a 71. honvédszászlóalj), a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 1. és 2. zászlóalja (ezekből alakult a 70. honvédszászlóalj) és a 13. (Hunyadi) huszárezred egy százada. L. MOL KPA 530. és uo. OHB 1849:2690.

Rövidítések jegyzéke

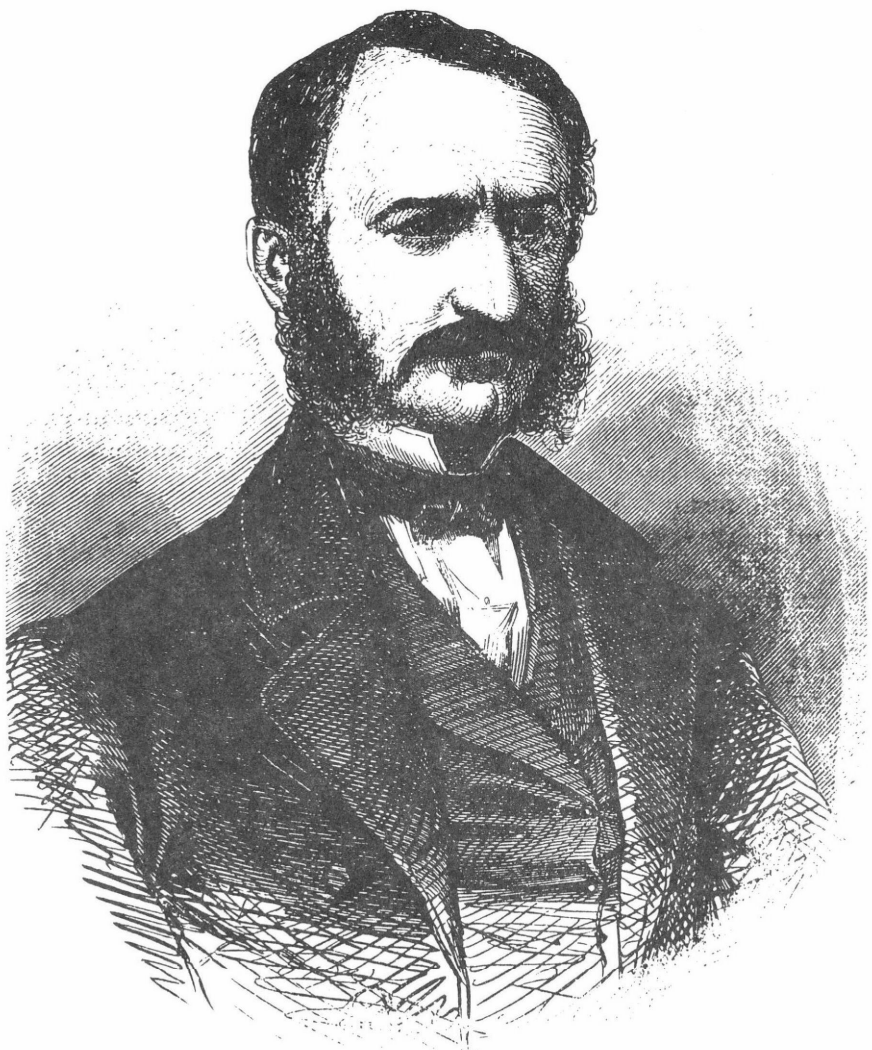
Levéltári rövidítések

1848–49.	HL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
Absz. Aradi htvszék.	HL Abszolutizmuskori iratok. Aradi cs. kir. rendkívüli haditörvényszék
AFA	Alte Feldakten
Csány-ir.	MOL H 103 Csány László kormánybiztos iratai
Görgey lt.	MOL P 295 A Görgey család levéltára. Görgei Artúr gyűjtemény
HL	Hadtörténelmi Levéltár (Budapest)
HM Ált.	MOL H 75 Hadügyminisztérium. Általános iratok
Iktatókönyv.	MOL Görgey lt. b/31. fasc. Az 1848/9. magyar feldunai, utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgei Artúr, Gáspár, Pölsenberg tábornokok) eredeti iktatókönyve [sic!]
KPA	MOL H 2 Kossuth Polizei Akten
KA	Kriegsarchiv, Wien
Klapka-ir.	MOL R 295 Klapka György iratai
Kr. i. U. 48–49.	Krieg in Ungarn 1848–1849.
MOL	Magyar Országos Levéltár (Budapest)

Könyvészeti rövidítések

<i>Bona</i> , 1987.	<i>Bona Gábor</i> : Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. 2. kiad. Bp., 1987.
<i>Bona</i> , 1988.	<i>Bona Gábor</i> : Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988.
<i>Deák Ferenc</i> II. köt.	Deák Ferenc beszédei 1842–1861. Összegyűjtötte Kónyi Manó. 2., bőv. kiad. II. köt. Bp., 1903.
<i>Görgey Artúr</i> I–II.	<i>Görgey Artúr</i> : Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S. a. r. Katona Tamás. I–II. köt. Bp., 1988.
<i>Görgey István</i> , 1916.	<i>Görgey István</i> : Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Bp., 1916.
<i>Görgey István</i> , 1918.	<i>Görgey István</i> : Görgey Arthur a száműzetésben 1849–1867. Bp., 1918.
<i>Görgey István</i> I–III.	<i>Görgey István</i> : 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és czek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I–III. köt. Bp., 1885–1888.

- Hermann*, 1988. *Hermann Róbert*: Görgei Artúr váci nyilatkozata. In: HK, 101. (1988) 2. sz. 247–294. p.
- Hermann*, 1994. *Hermann Róbert*: Görgei Artúr és Kossuth Lajos levelezésének kiadatlan darabjai. In: Századok, 128. (1994) 5. sz. 922–999. p.
- Hermann*: Csány *Hermann Róbert*: Csány László, mint a feldunai hadtest kormánybiztosa (1848. szeptember 29.–1849. január 18.) In: Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790–1849. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 1990. (Zalai Gyűjtemény 30.) 133–219. p.
- HK *Hadtörténelmi Közlemények*
- Jánossy* I-II. *Jánossy Dénes*: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852. I–II. köt. Bp., 1940–1948.
- Katona* I. *Az aradi vértanúk*. Szerk.: Katona Tamás. I. köt. Bp., 1979.
- Klapka*, 1986. *Klapka György*: Emlékeimből. S. a. r. Katona Tamás. Bp., 1986.
- Klapka*: Nationalkrieg I. *Klapka, Georg*: Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Bd. I. Leipzig, 1851.
- KLÖM XIII–XIV. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén* I–II. köt. Szerk.: Barta István. Bp., 1952–1953. (Kossuth Lajos összes munkái XIII–XIV.)
- Kosáry* *Kosáry Domokos*: Klapka György és Duka Tivadar. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 1993.
- Pap* II. *Pap Dénes*: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849. II. köt. Pest, 1869.
- Steier*: Beniczky *Steier Lajos*: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Bp., 1924.
- Steier*: Görgey *Steier Lajos*: Görgey és Kossuth. Bp., é. n.

DUKA TIVADAR.

ÉBLE GÁBOR

A GRÓF KÁROLYI NEMZETSÉG LEVÉLTÁRA

(közléteszi: Sunkó Attila)

A szerző

Éble Gábor 1843. március 25-én Mecséren (Moson megye) született, Éble János mészárosmester, vendéglős és Keller Terézia hetedik gyermekeként.¹ A római katolikus család a württembergi Weil die Stadtból származott, ahol első ismert őse, Andreas Eble 1664-től 1680-ig építőmester és a szabad birodalmi város polgármestere volt.²

Éble Gábor gimnáziumi tanulmányait Magyaróvárott a piaristáknál és Győrött a bencéseknel végezte (1855–1863), majd egy évig jogot hallgatott Pesten. 1864 őszén, korábbi hajlamát követve, elvégezte Magyaróvárott a gazdasági tanfolyamot. 1868. szeptember 1-jén Sándor Móríc gróf biai uradalmában nyert alkalmazást³ mint „gazdászati segéd”, onnan 1870. július 15-én Károlyi György gróf szolgálatába lépett.⁴ 1875 őszén a gróf behozta őt parádi uradalmából Budapestre,⁵ ahol

-
- 1 A dolgozatban említett valamennyi forrás lelőhelye: Magyar Országos Levéltár, A Károlyi család nemzetségi levéltára. Károlyi család. Az egyes hivatkozott fondok ezen belül találhatóak. P 417 Éble Gábor hagyatéka. (= P 417 Éble) Életrajzi adatai, személyes okmányok. I. tétel. Visszaemlékezés Éble Gáborról (a továbbiakban Visszaemlékezés). Mivel a szerző életének kutatása folyamán mindössze erre a levéltári anyagra támaszkodhattam, a továbbiakban nem közlöm minden egyes adat esetében külön lábjegyzetben ezt a jelzést.
 - 2 *Éble Gábor: A Weil die Stadti Éble család leszármazása.* Bp., 1896.
 - 3 Az erre vonatkozó anyag: A szlavnicai Sándor család levéltárában volt (1,54 ífm. Régi jelzete: 1917:19.), 1945-ben elpusztult.
 - 4 Dániel Alajos, gróf Sándor Móríc jószágigazgatója által 1870. szeptember 25-én kiállított bizonyítvány szerint „...magát ezen idő alatt értelmesnek tanúsította, dicséretesen viselte, mire nézve ajánlatot érdemel ... szolgálatából való kilépése ön kérelmére történt.” P 417 Éble. Életrajzi adatai, személyes okmányok.
 - 5 Éble saját bevallása szerint egész életében szenvedte ennek a döntésnek a következményeit. Gróf Károlyi György ugyanis eredetileg csak egyetlen esztendőre kérte meg Éblét, hogy a budapesti udvartartás gazdasági helyzetét és rendjét szilárdítsa meg. A jóval nagyobb munkáért azonban jóval kevesebb fizetés járt. A parádi tisztartói állásra vonatkozó ígéretet sem Károlyi György, sem fia Károlyi Gyula nem teljesítette. Éblét, számításai szerint, így 1879 és 1900 között 32 400 forint kár érte. Tájékoztatóul. „Noblesse oblige” 1901. július 10-i feljegyzés.

mint központi pénztárnok és 1897. október 1-jétől mint levéltárnok működött 1901. január 1-ig, nyugalomba vonulásáig. Ugyanezen időponttól kezdve 1455 forint 95 fillér évi nyugdíjat és 480 forint kegydíjat állapítottak meg számára.⁶ Anyagi helyzete folyamatosan romlott, számos alkalommal fordult a Károlyi család tagjaihoz rendkívüli pénz-, illetve természetbeni juttatásért, változó sikerrel.⁷ 1907. július 1-jén Károlyi László felkérte, hogy „Dr. Jambrikovics László úrnak, a gróf Károlyi nemzetség tulajdonát képező levéltár felügyelőjének ezen levéltár állományára és rendszerére vonatkozólag minden szükséges felvilágosítást legjobb tudomása szerint megadni szíveskedjék, s őt a levéltár kezelésébe és rendtartásába beavassa.” A megbízatás 1908. június 30-ig terjedt, 2400 korona fizetés ellenében.

Éble Gábor 1907. július 27-én vette feleségül Adametz Annát (1825. július 26.–1921. március 14.), az Egyetem utcai Károlyi-palota kulcsár- és gondnoknőjét. A felesége halála után rohamosan hanyatló egészségű Éble 1923. december 29-én halt meg⁸, a farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra december 31-én.⁹

Éble munkásságát döntően meghatározta a Károlyi családdal való kapcsolata. Műveinek témája és forrásanyaga szinte kizárólag a Károlyi család levéltárára korlátozódik. Jóllehet kinevezett levéltárosként rövid ideig tevékenykedett, a levéltár anyagának kiaknázását már jóval ezt megelőzően megkezdte.¹⁰

Éble Gábor történetírói pályáját az *Egy magyar nyomda a XVIII. században* című művének 1891-ben történt megjelenésétől számította. Vizsgálódásainak

Budapesten először a IV. kerület, Reáltanoda utca 16. fsz. 5., majd az I. kerület, Verpeléti út 7. fsz. 1. alatt lakott. Adóösszeírási ív az 1902., 1908., 1914. évre. P 417 Éble. 1. t.

6 Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. II. köt. Bp., 1893. 1171–1172. col., Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. S. a. r. Viczián János. VII. köt. Bp., 1990. 29–30.col.

7 Élete alkonyán már az alapvető életfeltételeket is nehezen tudta biztosítani a maga számára. 1923. január 2-án kelt, *Az író szerencséje, Az én szerencsém* című feljegyzésében a még több mint egy éve, 1921. december 10-én ígért használt téli öltöny, az 1922. január 1-jén ígért 3 kilogramm szalonna és bor elmaradása felett érzett elkeseredését maga faragta versben fejezte ki: „.... így hát vége mindennek, vége reménységemnek.” P 417 Éble. Életrajzi adatai, személyes okmányok. 1. t.

8 1921. június 21-én kelt végrendeletében műveit, könyveit dr. Jambrikovics László miniszteri osztálytanácsosra, a végrendelet végrehajtójára, ingóságai döntő többségét a nála jó ideje fizetség nélkül szolgáló Billik Istvánnéra és lányára Billik Margitra hagyta. MOL P 417 Éble. 2. t. Végrendelete, hagyatékával, temetésével kapcsolatos iratok.

9 A Magyarország 1924. január 1-i számának 8. oldalán hosszabb megemlékezést közöl róla.

10 „.... a gróf Károlyi palotában a pénztárszoba kapcsolatos volt a levéltár helyiségeivel és Éblének azok voltak legboldogabb órái, amelyeket a fizetőasztaltól és számadásoktól szabadulva a levéltárban tölthetett.” Visszaemlékezés.

homlokterében a XVIII. század története állt, vélhetően a rendelkezésére álló forrásanyag is erőteljesen befolyásolta kutatási területének megválasztásában. A szakmai közvélemény szinte minden jelentősebb művét elismeréssel fogadta. A kor jeles történétírói — Acsády Ignác, Békefi Remig, Hóman Bálint, Karácsonyi János — szívesen vállalkoztak műveinek ismertetésére, bírálatára.¹¹ Legtalálóbban talán az őt búcsúztató megemlékezés fogalmazza meg munkája értékelését: „Benne egy igazán hasznos és szorgalmas tagja hunyt el a régi történészgárdának, megérdemli, hogy szeretettel emlékezzünk meg róla.”¹²

Éble Gábor műveinek válogatott bibliográfiája

Önálló munkák

A bujáki vár története. Bp., 1887.

Nagy-Károlyi gróf Károlyi Sándor tábornagy temetése alkalmával 1744. jún. 22-én Nagykárolyban részint elénekelt, részint elmondott verses búcsúztató. s. a. r. Éble Gábor. Bp., 1888.

A nagykárolyi gróf Károlyi család nemzetségtáblája a harmadik, vagyis György ágán leszármaztatva. Bp., 1890.

A nagy-károlyi gróf Károlyiak leszármazása. Adalék nemzeti közművelődésünk történetéhez. Bp., 1891.

Egy magyar nyomda a XVIII. században. Bp., 1891.

Károlyi Ferenc gróf és kora. 1705–1758. I. köt. Bp., 1893.

A Harruckern és a Károlyi család. Genealogiai tanulmány. Bp., 1895.

11 A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája. Bp., 1897. Ism.: Acsády Ignác. In: Századok, 31. (1897) 812–815. p.; A nagykárolyi Szentháromság-kápolna története. Bp., 1910. Ism.: Békefi Remig. In: Századok, 44. (1910) 593–594. p.; A nagykárolyi gróf Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével. Bp., 1913. Ism.: Hóman Bálint. In: Századok, 48. (1914) 429–431. p.; A Harruckern és a Károlyi család. Bp., 1895. Ism.: Karácsonyi János. In: Századok, 29. (1895) 569–571.p.

12 Magyarország. 1924. január 1. 8. p.

A gróf Károlyiak. Bp., 1894.

Gróf Károlyi Ferenc rövid életrajza. (1705–1758). Kurze Lebensgeschichte des Grafen Franz Károlyi von Nagykároly. (1705–1758). Bp., 1896.

A weil die stadtí Éble család leszármazása. Bp., 1896.

A gróf Károlyi huszárezred (a mai 6-ik) zászlóinak története és hímezésmintái 1734-ből. Bp., 1896. /Egyetlen példány a gróf Károlyi nemzetség levéltárában/

A Károlyi grófok nagy-károlyi várkastélya és pesti palotája. Bp., 1897.

Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza. Bp., 1898. /Kiny. a Budai Hírlapból/

Tájékoztatásul a Dessewffy-család genealogiájának és történetének tervezett munkája ügyében az érdeklődőknek. Bp., 1899.

A cserneki és tarkeői Dessewffy család. Bp., 1903.

Das Geschlecht der Dessewffy. Bp., 1904. /Kiny. a Pester Lloydból/

Néhány szó a Dessewffyek címeréről. Bp., 1904. /Kiny. a Turulból/

A kuruc Károlyi és a labanc Dessewffy. Bp., 1904. /Kiny. a Századokból/

A gróf Károlyi család vérrokonsága hercegi nemzetségekkel. Bp., 1905. /Kiny. a Turulból/

A debő-parádi hitbizományi uradalom birtoklási története. Bp., 1908.

A debői uradalom birtoklási története. Bp., 1909.

A nagykárolyi Szentháromság-kápolna története. Bp., 1910.

Egy régi pesti palota (1690–1910). Bp., 1910.

Pettkő Béla–Éble Gábor: A nagykárolyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. I–II. köt. A család megbízásából kiadja gróf Károlyi László. Bp., 1911.

József nádor és Károly főherceg Pesten 1803/4-ben. Bp., 1911.

Palatin Erzherzog Joseph und Erzherzog Karl in Pest 1803/1804. Bp., 1911.

Az ecsedi százéves urbéri per története. Bp., 1912.

A nagy-károlyi gr. Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével. Bp., 1913.

A szamosujvári Verzár család. Bp., 1915.

Haller Gáborné sz. gr. Károlyi Klára balesete Alparétnél 1713. XII. 14. táján. Bp., 1916.

Reflexiók a „Megemlékezés” Erinnerung c. művecskéhez. Bp., 1922.

Olcsvai emléklapok, 1890. Az 1710-ben pestisben elhunyt báró Károlyi László emlékezete.

Tanulmányok, közlemények

Kölcsey kiadatlan költeményei. In: Figyelő, 1887. XXII. köt. 217. p.

A nagykárolyi Kölcsey-szoba. In: Budapesti Hírlap, 1887. 88. sz.; Nagy-károly és vidéke, 1887. 30. sz.

Adalék a Vásáros-Naményi Eötvös család történetéhez. In: Turul, 12. (1894) 189–192. p.

Koháry István végnapjai 1731-ben. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 5. (1895) 461–468. p.

Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben. In: Hadtörténelmi Közlemények, 10. (1897) 160–224., 352–387., 555–588. p. (A Károlyi Ferenc gróf és kora című munka tervezett II. kötetének I. fejezete)

Károlyi Ferenc gr. gazdasági tevékenységéből. I. Az ecsedi uradalom megszerzése. II. Nyiregyháza újraalapítása. In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 4. (1897) 97–114., 145–167., 241–252., 269–284. p.

Károlyi Sándor gróf kurucz generális utasításai a tiszai halászatról 1725–1730-ból. In: Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 6. (1899) 373–380. p.

Gróf Károlyi Sándor kiadatlan naplójegyzetei 1725-ből. In: Történelmi Tár, Ú. f. III. (1902) 89–108., 264–275. p.

Katonai sérelmeink 1758-ban. In: Századok, 28. (1904) 447. p.

- Károlyi Sándor a majtényi fegyverletétel után. In: Századok, 28. (1904) 702–710. p.
- A Dessewffyek czimere. In: Turul, 22. (1904) 42–44. p.
- Egy labanc Dessewffy. In: Századok, 28. (1904) 706. p.
- A kuruc Károlyi. Adalék Károlyi Sándor életrajzához. In: Századok, 29. (1905) 335–341. p.
- A gr. Károlyi család vérrokonága hercegi nemzetségekkel. In: Turul, 23. (1905) 133–135. p.
- A debrő-parádi hitbizományi uradalom birtoklási története. In: Századok, 33. (1909) 115–128. p.
- Az 1741-iki insurrectio szervezése. Hadtörténelmi Közlemények, 11. (1910) 166–198. p.
(A Károlyi Ferenc gróf és kora című munka tervezett II. kötetének II. fejezete.)
- Egy régi pesti palota. In: Századok, 35. (1911) 360–364. p.

Kéziratos munkái

- Praznovszkyak a gróf Károlyi család szolgálatában. 1780–1892. Bp., 1909.
- „Farkasok” a gróf Károlyi levéltárban. Bp., 1909.
- A gróf Károlyiak budapest-ferencvárosi házai 1806–1909.
- Renseignements sur les Dessewffy en France. 1898–1900. H. n., 1900.

A kézirat kiadásának elvei

A kézirat szövegét a mai helyesírásnak megfelelően közöljük, a kor és a szerző stílusát is tükröző latin eredetű szavak eredeti írásmódjának megőrzésével. A szöveg tagolását lehetőség szerint megtartottuk. A szöveg eredetileg hivatkozásokat nem tartalmaz, ezért ahol az értelmezés feltétlenül megkívánta, a jegyzeteket rekonstruáltuk a forrásanyag engedte mértékben.

ÉBLE GÁBOR

A GRÓF KÁROLYI NEMZETSÉG LEVÉLTÁRÁNAK TÖRTÉNETE¹³

A gróf Károlyi család jelenlegi nemzetségi levéltárának legelső vagyis törzsanyagát a királyi kiváltság- és egyéb birtoklevelek alkották, melyeket leginkább bõrsákokban és levelesládákban őriztek, hogy veszély esetén akár lóháton is hamar elszállíthassák a család tagjai és belső emberei. Idők folyamán azonban mind jobban gyarapodván a családi vagyon, természetes, hogy az arra vonatkozó okiratok megőrzése is már nagyobb gondot igényelt. És hogy ezeket a családi ereklyéket maga a tulajdonos is őrizte, olvasgatta és rendezte, erre éppen a nagy Károlyi Sándor a legékeesebb példa, ki Naplójában¹⁴ is bőven megemlékezik a régi szép oklevelekről, de meg éppen ő az, ki külön elvállalja a Bosnyák levéltár őrzését, amelyet ma is külön kezelnek a nemzetségi levéltárban.¹⁵ De nem csupán a jogi szempontból fontos leveleket tartotta Károlyi Sándor nagy becsben, reáírván akárhányszor sajátkezűleg a tartalmát vagy nevezetességét, hanem országos főhivatalokat viselvén nemegyszer külön is meghagyja levelében feleségének: „Jól megőriztétek a leveleket, Szívem!”

Ő alatta még semmi nyoma annak, hogy a családi levéltárnak külön megbízott őrzője lett volna, hisz ő maga személyesen forgatta legtöbbször a becses anyagot. A nagy birtokszerzések azonban, de még inkább az ezekkel járt számtalan igénypörök már fiát, gróf Károlyi Ferencet arra bírták, hogy egyik hű emberét és főtisztjét, Püspöky Istvánt archivariusnak is alkalmazza. Így látjuk ezt 1760-ban a conventionale-könyvben¹⁶ bevezetve. Püspöky különben igen jól ismerte a birtokok jogi természetét, és Ferenc grófnak külön egy igen becses elaboratumot is készített erről. Midőn gróf Károlyi Ferenc és fia, Antal gróf a nagy kiterjedésű ecsedi uradalmat megvásárolták, annyira felszaporodott a levéltár anyaga, hogy gróf Károlyi Antal

13 A kézirat jelzete: P 405 b. A levéltár irattára. I. t. Vegyes iratok. A levéltár történetére vonatkozó összegyűjtött iratok, Éble Gábor jegyzeteivel.

14 Gróf Károlyi Sándor önéletírása. I–II. Kiadja: Szalay László. Pest, 1865. (Magyar Történelmi Emlékek IV–V. köt.)

15 P 419 Bosnyák család.

16 „Archivarius és Asessor”. P 397 Acta Oeconomica. IV. t. Összes uradalmakra vonatkozó iratok. a. Összes uradalmak. 1751–1787. Conventionale Inclutorum Dominorum de Anno 1760.

1769. október 1-jén egészen újonnan szervezett levéltárnoki állást, s arra kinevezte Udvarhelyi Ferencet, aki már 1750-ben is a grófi család szolgálatában állt.

Nem lesz érdektelen itt följegyezni, hogy a levéltárnok épp abban az évben neveztetett ki, amely évben redukáltatott az udvari személyzet. Ugyanis 1768. április 22-én Mlinaricz Antal nagykárolyi jószágfelügyelő táblázatos kimutatást készített a megmaradható és a cassált személyekről.¹⁷ Ötven személyből 19-et cassáltak. Udvarhelyi Ferencről annyit jegyez meg Mlinaricz, hogy „in suspenso” vagyis „függőben”. Ez az irat azután később, 1783-ban kezébe kerülve Udvarhelyinek, jónak látta odaírni N. B. alatt, hogy ő egész 1768-ban is actuali officio volt, hanem 1-a Januarii 1769 azon tisztiből az irigység ugyan kivetette, de ő excellentiája (Antal gróf) kegyelméből ex divina providentia ki nem vethette, amint is a 1. Januarii egész fizetése és deputatuma megjárván 17. octobris 1769 archivariussá tétetett ő excellentiája által stb. s a végén odaírja: „Károly 11a Januarii 1783. In Archivo.”

Ekkor a levéltárnok évi fizetése volt: 240 rénesforint készpénz; búza 20 köből = 40 rft; bor 900 icce = 45 rft; ser 730 icce = 24rft 20 kr; tehénhús 600 font = 25 rft; faggyúgyertya 25 font = 3 rft 30 kr; ázalék 2 köből = 8 rft; vaj 30 icce = 9 rft; túró 50 font = 3 rft 20 kr; só 300 font = 12 rft 30 kr; káposzta 300 fő = 2 rft 12 kr; tűzifa 24 öl = 18 rft; sertés 3 darab = 15 rft; széna 3 öl = 27 rft; zab 45 köből = 36 rft, együtt 508 rft 82 kr.

Udvarhelyi Ferenc nagy lelkiismeretességgel felelt meg feladatának, az egész levéltári anyagot rendszeresen feldolgozta, 64 ládába (ladulába) szedte össze az uradalmak, a birtokok és évszámok szerint. Az így rendezett anyagból a legminutiosabb pontossággal készített, sajátkezűleg írt 64 darab extractust, és ezen igen terjedelmes és minden körülményt felölelő extractusokból megint óriási fáradtsággal birtokok és családok szerint, külön-külön hatalmas indexeket.¹⁸ Jellemző a régiek munkabírására, hogy ez óriási anyag feldogozása mellett (körülbelül 8-10 ezer okiratot dolgozott így fel) ráért még az összes uradalmak dézsmaborai kezelése fölött a „borinspector” tisztét is ellátni, amint ezt Boeskor József kéci uradalmi udvarbírónak 1773–1778 években hozzá intézett levelei tanúsítják.¹⁹

17 P 398 Missiles. Mlinaritz Antal praefectus. No. 48 234.

18 Az általa készített mutatók ma is használatosak, kissé bonyolult rendszerben (zárójelben a mutatóban feldolgozott anyag jelzete található): Extractus Documentum Archivi Comitum Károlyi. 91–111. téka. (Ladula 1–102., 131–132.) Index Documentum Archivi Comitum Károlyi. Index Possessionum A–Z. 112–117., 119–137. köt. Index Documentum Archivi Comitum Károlyi. Index Familiarum A–Z. 118., 138. köt.

19 P 398 Missiles. Boeskor József kéci udvarbíró levelei Udvarhelyi Ferenchez. 1771. IX. 17.–

A levéltár, mint azt maga Udvarhelyi is fenti soraiban írja, Nagykárolyban, az ősi várkastélyban őriztetett a legrégibb időktől fogva. Természetes azonban, hogy az egyes uradalmak irattárai az uradalmak székhelyén voltak. Így volt ez egész 1784 végéig. Ekkor a Hora-Kloska oláh lázadás kitörvén, éppen Szatmár vármegye szomszédságában, 1785. január 9-én szoros fedezett alatt kilenc társzekéren Pestre szállíttatta gróf Károlyi Antal a levéltárat. Az elszállítás mély benyomást tett akkor arra a vidékre, mint ezt Berzeviczy Pál jószágfelügyelő ez időben írt levele is tanúsítja.²⁰ A levéltárat Antal gróf az 1768-ban általa vásárolt és 1779–1780-ban újjáépített Uri utcai (ma Egyetem utcai) palotában helyeztette el.

Udvarhelyi nem sokáig volt a fölszállítás után már a grófi család levéltárnoka. Nagy művét, a levéltár rendezését az utókor előtt is a legnagyobb elismerésre méltóan befejezte, s ezen pár elismerő szóban maradjon fent emléke.

1786. január 4-én Somogyi Ferenc nagykárolyi jószágprefektus jelenti gróf Károlyi Antalnak: „Talabér juratus, a ki Károlyban némely dominalékban inquirált, kéri általam Excellentiádat, hogy Archivariusnak kívánkozik Excellentiádhoz. Ő Pesten Váradinál és Beöthy ítélőmesternél practicált, jóféle és értelmes ember.”²¹

Erre a rövid és velős ajánlásra ki is nevezte gróf Károlyi Antal Talabér Lászlót levéltárnokának.²²

1778. III. 14. No. 7918–7969.

- 20 P 398 Missiles. Berzeviczy Pál levelei gróf Károlyi Antalhoz. No. 7136–7329. „Megigazítván az út kétt szekérel 4ta Currentis indul meg a Károlyi Archivum Pestre, több Szekereket meg nem akartam indítani, hogy a nép eszre ne vegye, mivel ugy is az vadakal harmadik szekeret is kellett expedálni. A mi hátra vagyon még az Archivumból azt valami hat nap múlva Udvarhelyi Urammal Pestre fel fogom küldeni Bibliothekának egy részével együtt.” 1785. január 9. Nagykároly.; Berzeviczy Pál inspector levele gróf Károlyi Antalhoz. No. 7251. „Az itt való nép között a mennyire tudva vagyon, hogy az Archivumot felvitette Excellenciád sok-féle a gondolat. Némellyek nagy örömmel vannak hogy ezen drága kintsnek securitásáruul jókor gondolkozot Excellenciád melly kintsnek tudni illik a Nagyságos Károlyi Familiának kegyelmiből sok Familiák hasznát veszik. Némellyek pedig szomorkodva olly bal ítéletre hajúlnak mintha ezen a Földön melly egyedüll az Excellenciád oltalma által virágzék, ennek utánra még kevesebbet lehetne tisztelnünk Excellenciádot mint sem eddig szerentsénk volt tisztelnünk melly csak ugyan végső boldogtalanságunkra volna.” 1785. március. 4. Nagykároly.; Berzeviczy Pál inspector levele gróf Károlyi Antalhoz. No. 7260. A szállításról l. még: Éble Gábor: A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája. Bp., 1897. 67. p.
- 21 P 398 Missiles. Somogyi Ferenc levele gróf Károlyi Antalhoz. No. 65543–65861.
- 22 „Hogy Vas Gereben minő gyanús forrásból meríthette „Régi Képek” című adomái II. kötetében Talabér levéltárnoknak a gróf által történtlését, azt nem tudjuk, jellemző azonban, hogy milyen mende-mondák maradhattak fenn egyáltalában gróf Károlyi Antalról, ki már

Talabér nőtlen ember volt, s fizetése a szabad lakáson, fűtésen és világításon kívül évi 546 rénes forint volt.²³ 1801-ben azonban engedélyt kapván gróf Károlyi Józseftől a nősülésre, így a palotában bírt egy szobás lakásából kénytelen volt kimenni, s e helyett inkább lakáspénzt kért, azonfelül 20 köből búzát és két disznót. A lakás fejében, tekintettel a mind jobban növekedő lakásdrágulásra, 150 forintot ajánl Burián Sámuel régens, a 20 köből búza helyett, mivel a directionál deputatum nem jár, egyébként is Kókán kevés búzát termelnek, 24 forintot ajánl megadni, a két disznó helyett pedig 20 forintot, mert kényelmetlen volna Károlyból vagy Derekegyházáról a szállításuk.²⁴ Így tehát a megházasodott Talabér László levéltárnok összes fizetése 740 rénes forintra ment föl, ami igen tekintélyes fizetésnek mondható, mert hisz Mária Terézia például azért rendelt az udvari titkárnak 1800 forint évi fizetést, hogy az rangjához méltóan fogaton járjon a hivatalába. 1818-ban azonban már alaposan fölemeltetett a fizetése a levéltárnoknak, ugyanis 1200 rénes forintot és 200 rénes forint lakpénzt kapott.

Harminchét évig viselte Talabér László a levéltárnoki tiszteletet. Munkája bőven lehetett, mert hisz a rengeteg perekhez a levéltárból szedték ki a perdöntő okiratokat, ezeket azután számon tartani, visszahelyezni stb. és főleg híven őrizni, ápolni, elég feladat, s ennek meg is felelt teljes megelégedésre Talabér, mert amikor 1822. április 28-án, mely év november havában gróf Károlyi István nagykorúvá lett, közös kormányzó testvérei, Lajos és György egyező akaratával őt nyugalomba helyezte, ezekkel a mély szavakkal örökíti meg emlékét.

„Méltó tekintetbe vévén Talabér Lászlónak Nemzetségünk levéltára őrzésében számos esztendőök óta tett hív szolgálatjai által szerzett érdemeit, hogy megőregedett napjaiban hivatalbeli köteletségétől kipihenhessen: Lajos és György testvéreim megegyező akaratjokból ezennel részére mostanáig kijáró fizetésének mind készpénzben mind deputatumokban holta napjáig való egészbeni meghagyattatásával nyugalomba tétetik; helyébe nemzetségi levéltárnokunknak kinevezetetik Waltherr László mostani suránymegyeri uradalmi administrator” (a néhai nyíradonyi uradalmi ispán Waltherr László fia) azon rendelettel, hogy „mihelyst a director úr Pestre visszatér, a maga előlülése alatt eltartandó sessióban Walthertől a szent hitet egész Familiánk nevében kivévén Talabért oda fogja utasítani, hogy

születése, állása és rangjánál fogva sem beszélhetett „per kend” az ügyvédjével, főtisztjeivel és gyóntató lelki atyjával Pater Farkassal- mikor ugyanott a falusi kocsmárosát „gazduram”-nak szólítja! Éble Gábor I. sz. jegyzete.

23 P 405 A levéltár irattára.

24 P 398 Missiles. Burián Sámuel régens levelei. No. 9685–9693.

Walther a szükséges útmutatásokkal megismertetvén levéltárunk belső foglalatába vezesse be s még a reánk jövő újsztendeig mindezekben kezére járjon.”²⁵

Deputatumbeli járandóságai pénzre számíttatván át együtt évi 1400 rénes forint nyugdíjat kapott. Walther László a következő évi fizetéssel neveztetett ki: készpénzben 600 rénes forint: kvartélypénz 300 rénesforint; tiszta búza 44, rozs 46, árpa 12, bab 4 pozsonyi mérő, óbor 1000, ser 600 és vaj 60 icce; gyertya 25 font; kukoricaföld 4 hold; hízott sertés 3 darab; széna tehéntarthatásra 3 öl, szalma 2 öl; kemény tűzifa 20 öl. Walther László — az 1822-diki levéltárnoki eskü szövege gróf Károlyi Istvánt Literarum conservatornak nevezi mondván: „semmi nemű darabot a méltóságos gróf Károlyi István ő Nagyságának, mint Litterarum conservatornak tudta, híre, engedelme és rendelése nélkül senkinek ki nem adok.”²⁶ E szerint is gróf Károlyi István mint az összes közös javak kormányzója 1821. december 1-jétől az 1827-i nagysztyályig a nemzeti levéltárnak is kormányzója volt — munkálkodása a levéltárban annyiban hasznosnak nevezhető, hogy rendezte a XVIII. századból eredő gazdasági, katonai irományokat és a különféle levelezéseket név szerint Abc rendben, melyek 219 vaskos csomót (fasciculust) tesznek ki. Ezek között legbecsesebbek és történeti szempontból legfontosabbak gróf Károlyi Sándor, Ferenc és Antalhoz intézett levelek, s egyéb levelezések, melyek az írók után A–Z-ig vannak rendezve a 110–219. számú fasciculuskban.²⁷

Helytelen volt azonban Walther Lászlónál, hogy a Központi Kancelláriák 1788–1806 évig terjedő irattárából²⁸ kiszedte a különféle birtokokra vonatkozó s jogilag fontosabb okiratokat, ügydarabokat, és vagy 40 fiókba helyezte folytatólágosan, azzal a szándékkal, úgy látjuk, hogy ezeket majd beosztja a törzsanyagba, a megfelelő birtokok irataihoz. Ezt a munkát azonban egyáltalában végre nem hajtván, így egy igazán szépen rendezett s könnyű kezelésű irattárból csinált két rendezetlent és ezzel a benne kutatóknak roppant fáradtsággal járó munkát.

Walther, úgy látjuk, meg akarta írni a grófi család történetét is — ami tőle mint a Magyar Tudományos Akadémia tagjától talán ki is telhetett volna! —, mert a személyre vonatkozó lemásolta vagy magyarra fordította, de ez csak szándék maradt. Négy kötet kézirat a őrzi e törekvés emlékét. Ezen felül csinált ő a családok szerint genealógiai cédulákat, melyeken a levéltárban található adatokat elég pon-

25 P 407 Titoknoki Hivatal. Ügyviteli iratok. 1822/300.

26 P 405 a. A levéltár irattára. Ügyviteli iratok.

27 Ma: P 398 Missiles törzsszám alatt. No. 1–82934. 1–183. cs., 184–186. köt. 25,72 ífm.

28 P 406 Központi Gazdasági Kancellária (1788–1793), Gazdasági és Jogügyi Igazgatóság (1793–1806), Régensi Hivatal (1806–1816).

tosan csoportosítván A–Z-ig rendezve 14 testes kötegben őriztetnek.²⁹

Levéltárnoksága alatt gyűjtött magának egy igen érdekes magyar könyvtárt is, amit azután nyugdíjaztatása után 600 forintért egy lipcei könyvkereskedőnek adott el.

Az ő levéltárnoksága alatt újra költözködött a levéltár. Gróf Károlyi György az 1827-iki nagysztyály alkalmával testvérbátyjának, Lajos grófnak jutott pesti belvárosi palotát tőle 1801 június 10-én 84 000 pengő forinton megvevén, a régi helyett alapjából új palotát építtetett a hírneves Pollack terv alapján, ki a vármegyeházat s a Nemzeti Múzeumot is tervezte.

Az építkezést 1832-ben kezdték meg, és kisebb-nagyobb megszakításokkal 1839-ig tartott. Hova vitték a levéltárat, midőn az építkezéshez fogtak, arról semmi adat sincsen. Azt is csak költségjegyzékből tudjuk meg, hogy 1836-ban, 1837-ben már visszaköltözött a levéltár, még pedig egészen új bútorzattal és felszereléssel. Az asztalos munkáért: vörös fenyőből készült politúros 5 nagy szekrényért 297 fiókkal, és más 6 szekrényért együtt 23 pengőforintot fizetett a Közös Főpénztár Alter József pesti polgári asztalos mesternek. Az 1838-i nagy árvízkor a palota is megúszott, a kertben és az udvaron csónakon jártak. A nemzeti levéltár anyagát azonban sikerült megmenteni, mint ez Waltherr László levéltárnok költségjegyzékének szövegéből kitűnik: „A gróf Károlyi nemzeti levéltárának a legközelebbi múlt március havi közönséges vízáradás előtti megmentésére fölfogadott hajósoknak fizettem 47 rénesforint 20 dénárt pengő pénzben. 1838. április 20.” Ekkor a levéltárt vidékre szállították, de hova, azt nem mondják a költségjegyzékek. Az árvíz lefolyása után három hónapig szivattyúzták a vizet a pincéből. Alter április 10-i számlája szerint a levéltárból az összes szekrényeket kiszedték és újra politúrozták, a 45 négyszögöl levéltárszobák padozatát fölszaggatták, s helyette újat raktak le, mely munkáért 342 pengő forintot számítottak. Még ugyanazon év őszén visszaköltözött a levéltár a palotába.

Waltherr László is sok ideig, 28 esztendeig volt a gróf károlyi nemzeti levéltárnoka. 1850. december 22-én kelt grófi rendelettel 1851. január 1-től kezdőleg nyugalomba helyeztetett s április 2-án kelt igen pontos levéltári inventárium mellett átadta a levéltárat fiának, e hivatalában is utódának Waltherr Gézának.³⁰ Csak-

29 P 1507 Irat- és levélmásolatok.

30 P 405 b. A levéltár irattára. Vegyes iratok. A levéltár történetére vonatkozó összegyűjtött iratok, Éble Gábor jegyzetével. „A gróf Károlyi levéltár átadási oklevele 1851-ben. Feljegyzése azon okleveleknek, irományoknak és egyebeknek: melyeket Waltherr László, mint nyugalmazott levéltárnok, Waltherr Gézának, mint levéltárnoki utódának, az 1850-ik évi karácsony-hava 22-dik napján a 20-dik közös kormányi szám alatt költi Nagyságos Grófi rendelet követ-

hamar nyugdíjaztatása után Tarcalra költözött ahol háza és értékes szőlője volt. Ott halt meg életének 76-ik évében és házasságának 43-ik esztendejében, 1863. október 23-án.

Waltherr Géza 33 évig viselte a levéltárnokság tisztét. 1880-ban súlyos betegségbe esett és mivel hivatalát többé nem folytathatta, a kormányzó őt 1885-ben egész fizetésével nyugdíjba helyezte. Levéltári munkásságának kevés nyoma van a levéltárban, ő inkább hű őre volt annak, és fő foglalkozása volt a rábízott közös főpénztárak kezelése. Levéltárnoki évi fizetése volt 2466 forint 30 dénár és 600 forint lakpénz. A főpénztárak kezelésével évenként külön 3000 forint fizetést húzott. Asztalos testvérének özvegyét vette feleségül, és egyszerre egy fiú és két leány mostohaapja lett. Ezek kerek 14000 forintot örököltek Waltherr Gézától!

Az ő levéltárnoksága alatt történt, hogy nagy történetírónk, Szalay László előtt megnyíltak a levéltár helyiségei. Ugyancsak ez időben nyert engedélyt a végnapjaira nagy labanccá olvadt nagy kuruc Thaly Kálmán a levéltárban való kutatásra, ami igazán nem vált hasznára a levéltárnak!

1885. január 1-től egy harmadik Waltherr, a Géza unokaöccse, Dr. Waltherr Lajos ügyvéd és levéltári segéd³¹ a levéltárnok évi 1200 forint fizetéssel, aki emellett az ügyvédséget is folytathatta, de ezt nem sokáig tehette, mert erőssé váló közlésbe került a bírósággal, úgyhogy megvonták tőle az ügyvédség gyakorlását. Részt vett ő a bosznia-hercegovinai hadjáratban. Ott a hús hiányát legtöbbször szilvával és egyéb mezei terménnyel kellett pótolnia; így lett aztán belőle megrogzított vegetarianus, magyarul gyökérrágó. 1898-ban fölkerekedett és egész családjával együtt elköltözött Cuba szigetére, ahol nemsokára meghalt.

A gróf Károlyi nemzetség második kormányzója gróf Károlyi György ő Excelenciája volt, ki az 1827-i nagy osztály alkalmával reá ruházott tisztet ötven esztendeig viselte. Gróf Károlyi György kormányzósága alatt a férfiágon kihalt báró Harruckern család örökösei kérelmére kebelezték be a nemzetségi levéltárba a báró Harruckern család levéltárát, mint önálló különgyűjteményt, melynek rendes elenchusa is van.³² Addig ezt a levéltárat Békés-Gyulán őrizték.

A levéltár történetére fontos az 1877. augusztus 8-án kelt levéltári alapítvány,³³

kezetében által adott.” Ui. találhatók az Éble által említett költségjegyzékek is.

31 „Gróf Károlyi Gyula 1879. november 25-től kinevezte Waltherr Lajost levéltári segéddé 50 forint havi fizetéssel, december 1-jétől kezdődőleg. Ő 1882-ben 2 évi szabadságot nyert ez idő alatt fizetést nem kapott, ez időközben tette le az ügyvédi vizsgát ...”

32 P 418 A Harruckern család levéltára (1344–1859) 12,25 ífm.

33 P 405 b. A levéltár irattára. Vegyes iratok. 2. t. Levéltár alapítvány alapító levele 1877.

amelynek létrehozásával örök időre biztosítva van a levéltár fennállása. Mivel ezen alaplevél bőven ismertette van a Birtoklási Történetben³⁴, itt csak egész röviden említjük meg, hogy gróf Károlyi István, György és a néhai Lajos fia gróf Károlyi Alajos az 1878 és 1879 évi közös jövedelemekből fennmaradt 32 000 forintot tőkésítésre rendelték egészen 1902-ig, amely időtől kezdve azután a kamat a levéltári helyiség lakbérére s a levéltárnok fizetésére fordíttassék, egyúttal elrendeli az alapítólevél, hogy az egyes családtagok tartoznak a grófi családban előforduló házasságot, születést, kitüntetést, elhalálozást, egyszóval minden nevezetesebb mozzanatot tanúsító okleveleket eredetiben elhelyezni a nemzetségi levéltárba. A levéltár Budapesten őrizendő, s a levéltárnok az egész nemzetségi tisztviselője.

Gróf Károlyi György halála után fia, gróf Károlyi Gyula ő excellentiáját választotta meg a családi tanács, ki 1827-től 1891-ig viselte e tisztet. Ő alatta és Walther Lajos levéltárnoksága alatt 1886-tól kezdve lett Éble Gábor a levéltár tulajdonképeni gondozója és őrizője, aki ekkor kezdette meg üres óráiban kutatásait és ebből folyó irodalmi munkásságát.

A következő kormányzó gróf Károlyi Tibor ő excellentiája lett (1790–1904?). Ő alatta mozgékony élet támadt a nemzetségi levéltárban. Közzé tette a levéltár köztörténetileg oly fontos okiratait öt vaskos kötetben „A gróf Károlyi család okmánytára” címen.³⁵ Ezzel a publicatióval lett tulajdonképpen ismeretessé a grófi nemzetségi levéltár fontossága. Ő alatta kerültek 1891-től kezdve egymás után sajtó alá Éble Gábor forrásmunkái, köztörténeti művei és monographiái, melyeknek teljes sorozatát őrizi a levéltár.

Gróf Károlyi Tibor 1897-ben Waltherr Lajost fölmentette hivatalából, helyébe október 1-től kezdődőleg Éble Gábor főpénztárnokot bízta meg a levéltár felügyelésével és gondozásával, évi 600 forint tiszteletdíjjal. Éble e bizalmat egy rendkívül becses művel hálálta meg a grófi családnak. Beszerezte, összegyűjtötte, külföldről is, a grófi családtagokra vonatkozó összes anyakönyvi hiteles kivonatokat 1686-tól kezdve napjainkig, és azokat igen könnyen kezelhető módon rendezvén alkotott több fasciculusra terjedő olyan anyakönyvi kivonatgyűjteményt, amely igazán páratlan a maga nemében.³⁶ Alig van még egy főúri család, amely ilyen gyűjtemény birtokában volna!

34 *Pettő Béla–Éble Gábor: A nagykarolyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. I–II. A család megbízásából kiadja gróf Károlyi László. Bp., 1911. A levéltári alapítványról: II. köt. 189–190. p.*

35 *A nagykarolyi gróf Károlyi család oklevéltára. I–V. Kiadja: gróf Károlyi Tibor. S. a. r. Géresi Kálmán. Bp., 1882–1897.*

36 P 395 a. Családtagokkal kapcsolatos iratok. Anyakönyvi kivonatok.

Az ő levéltári gondnoksága alatt 1899. augusztus 25-én került a nemzetségi levéltárba szófógóval (indexszel) ellátott nagykárolyi régi ügyészi irattár³⁷, amely addig gróf Károlyi Tibor budapest-ferencvárosi házában Eösz Ferenc gazdasági tanácsos őrizetében volt, továbbá a nyírbátori uradalmi ügyészi irattár³⁸, melyek azóta nemegyszer szolgáltattak illetéktelen pótdókövetelések és egyéb esetek alkalmával döntő bizonyítékokat.

Gróf Károlyi Tibor halála után ideiglenes interregnum volt, mely után a nemzetségi tanácsban Gróf Károlyi László ő méltóságát választották meg kormányzóvá, kinek nagy történelmi érzéke számos becses mű megjelenését tette lehetővé a levéltári gazdag anyag tanulmányozása alapján. Elég, ha csak megemlíjük Takáts Sándor és Éble Gábor műveit, melyek 19? -től kezdve jelentek meg, s a Birtoklási Történetet, mely alapvető és úttörő munka.

A kormányzó fő gondja volt a levéltár lelkiismeretes gondviselésének biztosítása huzamos időre. Ezt avatott és minden tekintetben megbízható fiatal erővel remélvén elérni, kinevezte levéltári felügyelővé Dr. Jambrikovics László k. ado... fogalmazót, ki a benne helyezett bizalomnak és várakozásnak teljes mértékben megfelelni törekszik és rátermettségének igen szép jelét adta a levéltár legújabb költöztetése alkalmával az új helyiség beosztásával és a roppant levéltári anyag célszerű elhelyezésével.³⁹

Sokáig volt az Egyetem-utcai palota a nemzetségi levéltárnak is székhelye! A tágas, boltíves nagy szobák sokáig szolgáltak a tudomány szentelt csarnokának, a legmodernebb kényelem, légfűtés és villanyvilágítás könnyítvén meg a kutatás nehéz munkáját.

Vivat sequens!

37 P 1531 Nagykárolyi Ügyészi Hivatal (1609–1855). 8,46 ífm.

38 P 1534 Nyírbátori és Fehérgyarmati Ügyészi Hivatal (1806–1833). 0,28 ífm.

39 A levéltár mai helyére, a VIII. ker. Szentkirályi utca 35-be költözéséről (1916-ban) van szó.

Eble Gyábor

MÁLYUSZ ELEMÉR

„A TÓTSÁG LETELEPEDÉSE MAGYARORSZÁGON A KÖZÉPKORBAN”

Akadémiai pályázat

(Adalék *Turóc megye kialakulása. Bp., 1922. c. művének történetéhez*)

(*Közzéteszi: Soós István*)

1920 elején a Magyar Tudományos Akadémia Lukács Krisztina alapítványa nyílt pályázatot hirdetett meg „A tótság letelepedése Magyarországon a középkorban” címmel. Az alapítvány kuratóriuma ebben egyik fő feladatul jelölte meg, hogy a pályázók a fenti témáról a jelzett esztendő végéig egy kidolgozott fejezettel együtt részletes tervrajzot nyújtsanak be. A kiírás szerint a legjobb tervezet készítőjét a pályázati díj elnyerése esetén az Akadémia felkéri majd egy önálló mű kidolgozására. A pályázatban további feltételként szabták meg, hogy a „jutalmat csak önálló becsű, teljesen kész munka nyerheti el”, s amennyiben az elkészítendő monográfia szerzője alkotását egy éven belül nem adja ki, annak tulajdonjoga az Akadémiára fog szállni.¹

A pályázatban meghirdetett téma ki-, illetve feldolgozásával szemben támasztott egyéb feltételekről nem tudunk. A legfőbb elvárás az volt, hogy a Lukács Móric (1812–1881), az MTA egykori tagja, akadémiai igazgató, reformpolitikus, publicista és műfordító által végrendeltiléig még 1877-ben felesége, Birly Krisztina „emlékének fenntartására” létrehozott alapítvány csak olyan munkákat kívánt díjazni 2000 korona összegben, amelyek minden tekintetben megfelelnek „valamely tudományos kérdés vagy feladatnak nemcsak relativ, de abszolút becsű megoldására.”²

A pályázatra mindössze egyetlen tervezet érkezett be egy kézirattal együtt, amelyet a leendő mű részleteként lehetett tekinteni,³ és amely bár „a kitűzött feladatot

1 A Magyar Tudományos Akadémia jutalomtételei. (A tótság letelepedése Magyarországon a középkorban. (A Lukács Krisztina-alapítvány) In: Akadémiai Értesítő, 31. (1920) 1–5. sz. 62. p.

2 A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, 15. (1881) 8. sz. 240. p.

3 A 6 oldal terjedelmű, cím nélküli tervezet jelenleg Mályusz Elemér hagyatékában található. A kézirat utolsó oldalára valószínűleg Domanovszky vagy Hóman a következőket írta rá: „Érk. 1920. decz. 28. *Turóc megye kialakulása.* írta Dr. Malyusz [sic!] Elemér. *Lukács Krisztina-pályamű.* 1. sz.” A pályázat elnyerése után a kézirat visszakérült Mályusz Elemér tulajdo-

egészen nem oldotta meg, annak igen jelentős és az egész kérdésre világot vető önálló részét öleli fel s magában is teljesen kész, önálló tudományos becsű munka.”⁴ Szerzője az akkor még csak 22 éves, de felkészültségével és alaposágával nagy reményekre jogosító, rendkívüli tudományos erudícióval és széles körű ismeretekkel felvértezett, ambiciózus történész, a XX. századi magyar történetírás egyik meghatározó személyisége, a magyar középkor- és újkorkutatás kiemelkedő tudósa, a népiségtörténeti iskola megalapítója, egyetemi tanár: Mályusz Elemér (1898–1989) volt.

Mályusz, ahogy azt kéziratának dátuma is tanúsítja, 1920 decemberében, bécsi tartózkodása idején (ahol a Haus-, Hof- und Statsarchivban tudományos ösztöndíjasként az 1848–1867 közötti évtizedek román, szerb és horvát nemzetiségi kérdésére vonatkozó dokumentumok összegyűjtésével foglalkozott), az utolsó pillanatban adta be pályázatát, amely 1920. december 28-án érkezett meg az Akadémiára.⁵

Mályusz, mint arra a pályázatra benyújtott tervezetének és kéziratos művének bírálói, egykori tanárai, Hóman Bálint és Domanovszky Sándor jelentésükben rámutattak, alapvetően „nem nyújt megállapított tervet az elkészítendő mű anyagának elrendezéséről, nem akar a priori vázlatot adni (...), hanem az előmunkálatok módszertani irányelveit ismerteti...”⁶ A bírálók Mályusz pályázati anyagát alaposan megvizsgálva mégis arra a következtetésre jutottak, hogy a „megoldandó kérdések világos megállapítása”, továbbá a pályázat mellékleteként beküldött, Turóc megye kialakulását tárgyaló kézirat „teljes garantiát nyújtanak arra, hogy az ajánlkozó a kérdést nagy szakavatottsággal és alapos lelkiismeretességgel fogja megoldani.”⁷

A Turóc megye kialakulásáról szóló mű — melyet a bírálók a tervezethez ha-

nába, aki azt megőrizte. — Itt szeretnék köszönetet mondani Mályusz Elemér örököseinek, Dr. Mályusz Miklósnak és Dr. Mályusz Károlynak azért a szívességgért, hogy a kéziratot és Mályusz Elemér ugyancsak a hagyaték részét képező, szintén kéziratban lévő, az 1970-1980-as években írott memoárját (= Visszaemlékezések) a rendelkezésemre bocsátották.

4 *Hóman Bálint–Domanovszky Sándor*: Jelentés a Lukács Krisztina-pályázatról. (Budapest, 1921. március 10.) In: *Akadémiai Értesítő*, 32. (1921) 1–5. sz. 105. p.

5 L. a 3. sz. jegyzetet és Mályusz Elemér visszaemlékezéseit: „Dolgozatom kéziratával résztvettem 1921-ben [sic!] a MTA nyílt pályázatán, amelynek tárgya volt a tót nép megtelepedése a középkorban. Tervrajzot és egy kész fejezetet kellett benyújtani. A megbízatást meg is kaptam, a jutalommal együtt. Arra azonban nem gondolhattam, hogy a munkához azonnal hozzáfogok, noha disszertációm szerves folytatása lett volna. (...) ugyanis 1920 nyarán Bécsbe mentem a M. T. Társulat megbízásából levéltári kutatások végzésére.” [Visszaemlékezések, II. fejl.]

6 *Akadémiai Értesítő*, 32. (1921) 1–5. sz. 104. p.

sonlóan magas színvonalú, óriási forrásbázison nyugvó, új eredményeket produkáló, az elméleteket adatszerűen, pontosan felépítő alkotásként értékelték⁸ — alapozta meg lényegében Mályusz Elemér történetírói pályafutását. Mályusz, ahogy arra kéziratban maradt, az 1970-1980-as években készített visszaemlékezésében maga is utal, tudatosan választotta családja szűkebb pátriája középkori történetének feldolgozását. Miután 1918 tavaszán Domanovszky Sándornál történelemből alapvizsgát tett, tanárától szakdolgozati témául Turóc megye kialakulásának históriáját kérte. Domanovszky — emlékezik Mályusz — „nagyon csodálkozott, hogy ilyen helyi kérdéssel szeretnék foglalkozni; ellenvetésül azt is felhozta, hogy pár nap előtt egy másik vizsgázója, Flosch Pál kívánságára már kitűzte a turóci vártartomány megírását. Amidőn azonban előadtam, hogy egyrészt a teljes forrásanyagot akarom összegyűjteni, hogy arra támaszkodva megvizsgálhassam egy kis terület települési és társadalmi viszonyait, bár nem leplezett szkepszissel, teljesítette kérésemet.”⁹

Az ifjú történetíró hamarosan closzlatta tanárának kételyeit, és két esztendei megfeszített munkával elkészítette óriási forrásanyagon (212 kiadott és 1044 kiadatlan oklevelen) nyugvó monográfiáját. Nem véletlen tehát, hogy Hóman és Domanovszky teljes egyetértéssel karolták fel egykori tanítványuk pályázatát, egyúttal kifejtették azt a véleményüket, hogy a beérkezett tervezet és a hozzá mellékelt mű magas tudományos színvonalát tekintve Mályusz teljesen alkalmas arra, hogy a pályázatra kiírt témát a magyar történettudomány elvárásainak megfelelően feldolgozza. Egyúttal javaslatot tettek a „Turóc megye kialakulása” c. kézirat kiadására és a díj odaítélésére.¹⁰ Ezt a művét nyújtotta be Mályusz 1920-ban egyetemi doktori értekezésésként.¹¹

Az elnyert pályázatnak és természetesen a hathatós támogatásnak is köszönhetően két év múlva napvilágot láthatott Mályusz első nagy monográfiája, mely a magyar középkorral foglalkozó történeti szakirodalom mindmáig egyik legjelentősebb és meghatározó alpművének tekinthető. Csak sajnálhatjuk, hogy a pályázatban megjelölt témát később, más elfoglaltságai miatt Mályusz nem tudta kidolgozni, amely bizonyára a magyar tudományos élet szintén nagy nyeresége lett volna.

7 Uo.

8 Uo. 105. p.

9 [Visszaemlékezések, II. fej.]

10 Akadémiai Értesítő, 32. (1921) 1–5. sz. 105–106. p. és Uo. 6–8. sz. 182. p.

11 [Visszaemlékezések, II. fej.]

*A pályázatra benyújtott tervezet szövege*¹²

Tekintetes Akadémia!

Amidőn a Lukács Krisztina-alapítványból hirdetett „A tótság letelepedése Magyarországon a középkorban” c. pályázatra folyamodni bátorkodom, nem hallgathatom el, hogy nehéz helyzetben érzem magamat a pályázatnak részletes tervrajzot megkívánó követelésével szemben.¹³ Ahelyett, hogy az egyes fejezetek címeit a tartalomra vonatkozó több-kevesebb utalással közölném, mindenekelőtt azokat a módszertani irányelveket óhajtanám feltüntetni, amelyek segítségével előreláthatólag sikeresen volna megoldható a kitűzött kérdés.

A kérdés tulajdonképpen két részre bontható: annak megállapítására, hogy a középkorban hol volt megtelepedve a tótság, azaz mely helyek, falvak voltak tót lakosságúak és annak eldöntésére, hogy mikor telepedett ezen helyekre. A tótság-nak a magyar középkor záróköve, 1526. utáni terjeszkedésével tehát nem foglalkozunk, azaz első teendőnk a már újkorba eső lakott helyek — amelyek eredete, keletkezése pontosan megállapítható — elmellőzése, mint a tisztánlátást zavaró anyagnak félretétele. Munkánk c negatív eredményt nyújtó részének elvégzése után, amelynek természetesen csak végső s legfőbb eredményei kerülhetnek a tárgyalás folyamán a szükséges helyen megemlítsre, az állapítandó meg, hogy a XVI. század falvai közül melyek keletkeztek kimutathatólag az előbbi két évszázadban. Kisebb méretű település ugyanis, egy-egy túlságosan megnövekedett falu lakosságának más helyre, rendszeren a közelbe való áttelepülése, szakadatlan folyamat volt, amelynek az Alsó-, Felső-, Kis-, Nagy- stb. összetételű helyneveink a legszembetűnőbb ismertetőjelei. (Ezen település megfigyelésénél követendő eljárásunk illusztrálására egy-két példa gyanánt felemlítjük mellékelt tanulmányunkban a turócmezei Jahodnik és Csepcsén községek keletkezésénél mondottakat.¹⁴ Ilyen módon végeredményben rendelkezésünkre fog állani egy bizonyos számú helynév, amelyek a XIII. században meglevő lakott helyeket jelzik. Minden előbbi munkánk tehát csak annak konstatálásához volt szükséges, hogy nem minden, a XIV–XV. században lakott hely volt korábban megszállva.

12 A kéziratot betűhíven, változtatás nélkül közöljük.

13 L. erről bővebben a bevezetőben.

14 Ide Mályusz zárójelben a következő jegyzetet írta: „86 skk. l. és 124 skk. l.” Ez az utalás Mályusz még akkor kéziratban meglevő, a pályázatához csatolt művének oldalaira vonatkozik. Kinyomtatott munkájában a hivatkozások a 61. és 118. oldalakon olvashatók.

Ezen reductio után megmaradt helységei nevei még magyar és tót lakosságú telepeket jeleznek. Tulajdonképeni feladatunk, amelyben voltaképpen az egész kérdés megoldása culminálódik, ezen lakott helyek közül a magyar és tót lakosságuk szétválasztása s azután annak megállapítása, hogy melyik csoport a régebbi eredetű. Az előbbinél a XIII. s a megelőző századokban végbement magyar település és telepítés eredményezte falvak keletkezése lépésről-lépésre kimutatható. Mellékelt dolgozatunk IV. fejezetében¹⁵ ezt a települési processust mutattuk ki a Turóci-fennsíkon, utalva arra, hogy ezzel egyidejű és hasonló folyamat figyelhető meg Zólyom-, Liptó- és Árvamegye területén is. Korban ez már a legutolsó periódusa annak a magyar településnek, amelynek eredményeképpen a Csallóköz, a Kisalföld, a Vág, Nyitra völgyének, a mai Szepes- és Sárosmegye területének magyar lakossága előállott. Ennek a településnek részletes vizsgálata alkalmával figyelhető meg igazán az az időbeli különbség, amely a még kialakulóban levő magyar telep és a már meglevő tót falu között van. Dolgozatunkban úgy találtuk, hogy az ott szemügyre vett területen a tót telepek voltak a régebbiek. Hogy vajon egész Felsőmagyarországon ugyanez volt-e a helyzet, arra vonatkozólag jóslásokba bocsátkoznunk nem szabad, az eredménynek a részletes vizsgálat folyamán kell kialakulnia. A döntő bizonyíték ebben a kérdésben az lesz, hogy vajon a magyarság az egész Felvidéken korábban meg nem szállott területen telepedett-e meg és hogy a honfoglalás s az azt megelőző korból fennmaradt archeológiai emlékek, amelyek a régi lakosság életének bizonyítékai, mennyiben nyújtanak felvilágosítást a tót falvaknak eredetére, illetőleg ezeknek a magyar honfoglalást megelőzőleg itt lakott szláv népelemmel való kapcsolatára.

Munkánk minden egyes részénél érvényesíteni óhajtjuk a hasonló problémákkal foglalkozó külföldi irodalomban már alkalmazást nyert szempontokat. Az a számtalan tanulmány, amely a sziléziai, szászországi és poroszországi településtörténet egyes részleteit boncolgatta, nagyon sok hazai analóg fejlődés megértéséhez s világosabb feltüntetéséhez képes segédeszközt nyújtani, amit hosszasabban bizonyíthatnunk felesleges is. Ezeknek a szempontoknak figyelembevétele másrészt reményt nyújt, hogy a történelmi kutatás külföldön meghonosult finomabb segédeszközeinek használatával következtetéseink s eredményeink helytállóak fognak lenni.

A fentebbiekkel természetesen a legkevésbé sem akartuk összes teendőinket megrögzíteni, amelyeknek úgyszorosan egymásba fonódva kell felvetődniük, s még kevésbé azt jelezni, hogy munkánknak feldolgozott alakjában is ez lenne tárgyalási sorrendje. Célunk, mivel a pályázat szűles alapon, de synthetikus mun-

15 L. a könyvben az alábbi fejezetet: „A jobbágyfiúk megtelepedése”. 53–104. p.

kát kíván, csak az anyag első feldolgozásánál követendő eljárásunknak feltüntetése volt. Lényegében tehát, felfogásunk szerint, egész Északmagyarország (értve a Pozsonytól Kassáig húzódó területet, amelynek északi határát a régi Magyarország, déli határát pedig a mai Csonkamagyarország határa alkotja) településtörténetével kell foglalkoznunk, hogy a pályatételhez szükséges és felhasználható anyagot kiválaszthassuk.

Pozitív eredmények az egyes lakott helyek, községek történetének megismérésével kapcsolatban kínálkoznak legbiztosabban. Ezen állításunk igazolására legyen szabad a következőkre kiterjeszkednünk. Ismeretes, hogy Melich és Tagányi tanulmányai¹⁶ szerint a lehoták, soltészságok a XIV. és XV. században végbement telepítés eredményei, ekkor keletkezett falvak voltak. Mivel pedig ezen lehoták lakossága nem magyar volt, önként adódott a tót betelepülés feltevése. Ezzel szemben felemlítjük a következő adatokat. A Turóci-fennsíkon fekvő Béla falut, amely már 1282-ben meg volt¹⁷, természetesen szláv lakossággal, a XIV. század végén mint Ocsklehota, Ocsk lehotája szerepel¹⁸; az 1:75,000 mértékű vezérkari térkép¹⁹ szerint a falunak ma is ez az egyik használatos neve.) Ugyanitt Mossóc falunak, amelynek első említését 1254-ből találjuk²⁰, soltészai állása és jövedelme eladásáról szóló oklevél maradt fenn a XIV. századból. (Eredetije a Gróf Révay-levéltárban. Kisselmec.) Ha ezen utóbbi kori adatokat, így csupán magukban, elszigetelve tekintjük, a két falu lakosságát csak a XIV. században oda települtnek tartanók. Ellenben a rájuk vonatkozó korábbi és későbbi adatok ismerete alapján könnyen megállapíthatjuk, hogy eleinte mindkettő a XIII. században fennálló királyi uradalom

16 Vö. *Melich János*: Adalék hazánk X–XII. századi helyneveinek értelmezéséhez. In: *Magyar Nyelv*, 2. (1906) 3. sz. 99. p.; *Uő*: Három helynévről. In: *Századok*, 41. (1907) 321–325. p.; *Tagányi Károly*: Gyepű és gyepűelve. II. In: *Magyar Nyelv*, 9. (1913) 4. sz. 149. p.; *Magyar erdészeti oklevéltár*. Magyarország ezredéves fennállásának emlékére kiadta az Országos Erdészeti Egyesület. Szerk. és történeti bev.: Tagányi Károly. I. köt. 1015–1742. Előszó. Bp., 1896. XI. p.; a témáról vö. még: *Brenndörfer János*: Lehota mint köznév. In: *Magyar Nyelv*, 11. (1915) 1. sz. 36. p. A lehotákról Mályusz monográfiájában I. a 97. oldalt.

17 Mályusz ehhez a következő megjegyzést fűzte: „I. a mellékelt tanulmány 38. l.-t[.]” Könyvében erről a 20. és 24. oldalakon esik szó.

18 Mályusz itt zárójelben az alábbi jegyzetet írta: „v. ö. a Turóci registorum ily feliratú cikke-lyével” — Erről I. *Horváth Sándor*: A lipői és turóczi registorum. Második, befejező közlemény. (Registorum de Thurucz) (Super possessione Ocklehotaya) In: *Történelmi Tár*, Ú. f. 3. (1902) 2. sz. 195–196. p. és különlenyomatként: Bp., 1902. 61–62. p.

19 Erről I. bővebben Mályusz könyvének 94. oldalán a 2. számú jegyzetet.

20 Itt Mályusz utal a mellékelt kéziratában Mossócra vonatkozó helyre: „i. h. 34. l.”; a faluról művében I. a 21–22. oldalt.

szervezetébe tartozott, de ennek felbomlása után nem került magánkézre, hanem tovább is az uralkodó birtokában maradt. Azaz nem minden soltészság, lehota jelent szükségképen új települést, hanem a XIV. században, a még királyi kézben maradt birtokoknak egyik közigazgatási formáját, szervezetét.

Természetes azonban, hogy az egyes lakott helyek vizsgálásában nem szorítkozhatunk ezeknek egymástól elszigetelt történetre, hanem egy-egy nagyobb földrajzi egységre, pl. folyóvölgy, fennsík stb. kiterjedőleg, összefoglalva igyekszünk minél átfogóbb megállapításokat nyerni, hogy azután végeredményben ezeknek a teljes egészbe való bekapcsolásához minél szilárdabb alapunk legyen s így a felesleges elemek fokozatos elhagyásával végső conclusiónkat levonni annál könnyebb legyen nekünk, s annál érthetőbb az olvasó számára.

A XV. századi anyagra pedig az anyaggyűjtésnél azért kell kiterjeszkednünk, mert ebből a korból maradt fenn összefüggő, szélesebbkörű oklevélsorozat, amely a korábbi századok hiányának kipótlásánál még a legjobban segítségünkre lehet.

A mellékelt, „Turócmegye kialakulása” c. dolgozat ettől a pályatételtől még függetlenül készült el s nem is tekinthető a munka egy fejezetének. Mivel azonban egy kis földrajzi területre szorítkozva ugyanazt a munkát végeztük el benne, amelyet egész Felsőmagyarországra kiterjeszkedve elvégezni kötelességünk volna a megbízatás elnyerése esetén, alkalmas mintegy ezen utóbbi munkánk egyes fejezeteinek megírásánál követendő eljárásunk, methodikai eszközeink feltüntetésére. A két utolsó fejezetben foglaltak²¹ természetesen, mint nem szorosan tárgyunkhoz tartozók, csak csekély mértékben juthatnának kifejezésre.

Nemcsak a szemléltetés kedvéért, hanem mert ellenkező esetben munkánk csonka, sőt érthetetlen lenne, pontos és részletes térkép melléklését elmulasztottnak tartjuk. Ennek a térképnek alapjául a bécsi katonai földrajzi intézet kiadásában megjelent 1:200,000 mértékű térkép²² szolgálna, amely az u. n. részletes-térképnél nagyobb áttekinthetőséget nyújt s a domborzati viszonyokat — ami éppen a szóbanforgó területnél oly fontos — szembetűnőleg és kellőleg kifejezni. (Ennek a térképnek dolgozatunkhoz elkészített egyik részletét tisztán technikai okok miatt nem mellékelhettük.)²³

Ami a forrásokat illeti, közvetlen irodalmi utalások csak kis számban maradván

21 L. a munka V. és VI. fejezeteit (105–180. p.)

22 Generalkarte von Mitteleuropa. M = 1:200 000. Wien, 1887–1913. K. K. Militärish-Geographisches Institut.

23 Ezeket a XIII. századi zólyomi uradalomról és a XIV. századi Túróci fennsíkról készített térképeket l. a műhöz csatolt mellékletekben.

fenn, oklevelek jöhetnek csak, szinte kizárólag, számba. Közlevéltáraink és gyűjteményeink, valamint felvidéki családi magánlevéltáraink átkutatását, ami hosszú és tervszerű munkát igényel, elmellőzhetetlen feladatunknak tartanók. Éppen ez a súlyos feladat okolja meg kijelentésünket, hogy szerintünk hosszú idő, egy évtized munkája kell a kitűzött feladat sikeres megoldásához.

Tekintetes Akadémia!

Amidőn azt kérem, hogy a megbízást részemre megadni méltóztassék, mint kezdő nem hivatkozhatom korábbi munkáimra, amelyekből kitűnne, hogy ezt a bizalmat megérdemlő kvalifikációkkal rendelkezem. Még ha a Tekintetes Akadémia a megbízás megadására méltónak is találna, abban az esetben sem merésznék egyelőre mást ígérni, mint hosszú és lelkiismeretes munkát, amely elsősorban az anyag tervszerű összegyűjtésére irányulna. Ismét csak mellékelt dolgozatomra (Előszó) vagyok kénytelen utalni, hogy az anyaggyűjtés technikai széleskörűségében mily határokig szeretnék elmenni.²⁴ Még csak azt óhajtom ehhez megjegyezni, hogy legnagyobb gyűjteményünk, az „Országos Levéltár” a Felvidékre vonatkozó okleveleinak levéltári számait, az oklevélben jelzett birtok és a megye megjelölésével, már alkalmam volt összeállítani.²⁵

Az egyes levéltárakhoz hozzáférni azonban — ezt személyes tapasztalataink alapján kell mondanunk²⁶ — sokszor nehéz és fáradtságos munka. Semmiképpen sem mellőzhetjük el, hogy a megbízás esetleges elnyerése után ezen utainkhoz a Tekintetes Akadémia erkölcsi támogatását ne kérjük.

Bécs, 1920. december 11.-n.

Dr. Mályusz Elemér

24 Minderről l. az „Előszó” VIII–IX. oldalait.

25 Ez a jegyzék feltehetően még fellelhető Mályusz feldolgozatlan kéziratai között. Mint a Mályusz-hagyaték gondozója, remélem, hogy a rendezés során rábukkanok erre a rendkívül fontos dokumentumra. Memoárjában többek között megemlíti, hogy „1918 őszétől 1920 őszéig a Nemzeti Múzeum és az Országos Levéltár gyűjteményeit kutattam át. Az akkori viszonyok közt fáradtságos munka volt ez. Az Országos Levéltár 38,000 darab eredeti középkori oklevélét egyenkint kellett kezembe venni s beléjük pillantani, vajon van-e bennük turóci vonatkozás...” [Visszaemlékezések, II. fej.]

26 Mályusz felvidéki, elsősorban Turóc megyei, 1918 nyarán végzett kutatásai során tapasztalt nehézségeit részletesen összegzi említett visszaemlékezésének második fejezetében, amely a Turóc megye kialakulása” c. könyv létrejöttének körülményeit és eredményeit taglalja.

REISZ T. CSABA

LIPSZKY JÁNOS TÉRKÉPÉSZETI „HAGYATÉKA”

(*A Lipszky-térképek és feldolgozásaik jegyzéke*)

Horváth Géza emlékének

Lipszky János katonatiszt (1766–1826) kartográfiai tevékenységét vizsgálva a szakirodalom több példát is említ az általa készített térképekre, valamint a későbbi térképei alapján vagy felhasználásával készült művekre gyakorolt hatását is igazolja néhány munkával. Sajnos azonban a tudományos cikkek szerzői nem törekedtek sem a pontosságra, sem a teljességre, és megelégedtek egymás adatainak átvételével, ennek következtében új térképek „születtek”, valóban elkészült térképek tűntek el vagy alakultak át másik művé. A pontatlanságok az idő múlásával csak növekedtek, és lassanként rögzültek a kartográfia történetben. A magyar térképészet egyik legjelentősebb személyiségének munkásságát az eddig napvilágot látott dolgozatok alapján ma már nem lehet a maga teljességében rekonstruálni.

Az adatok összevisszaságának megszüntetésére és az ellentmondások feloldására célszerűnek látszik — az egyes térképgyűjtemények anyagait felhasználva — összeállítani egy térképkatalógust, amely megfelelő rendszerezési elv kialakításával minden, Lipszky személyéhez kapcsolódó térképet egyértelműen besorol, a teljességre törekszik, és az újabban felbukkanó, eddig ismeretlen munkák beillesztését is lehetővé teszi. A katalógus úgy rendszerezi a térképeket, hogy azok egyértelmű jelzést (tételszámot) kapnak, amelyre a későbbi kutatások során hivatkozni is lehet.

A Lipszky-térképek pontos tartalmát meghatározó címek alakulását az előkészületekről szóló tudósítások és a terjesztői hirdetések alapján követhetjük nyomon: az erről készült összefoglaló ismerteti a címváltozatokat és munkacímeket is.

Az osztályozás szempontjai

A csoportosításnál az *első szempont*, hogy mennyire közeli kapcsolatban áll Lipszky Jánossal az adott térkép: így első helyre az általa készített (és kiadott) térképek kerülnek, azt követik az általa készített, de a más kiadók által megvásárolt lemezokről készült munkák, majd a térképekről készült teljesen pontos másolatok,

végül pedig a Lipszky-térképet (is) felhasználó és azt a térkép felirataiban is felváltaló munkák szerepelnek. A kutatás későbbi feladata lehet azon térképek feltárása, amelyek a Lipszky-művek felhasználásával készültek, de a rá való hivatkozás hiányában csak alapos összehasonlító vizsgálat után lehet azokat a gyűjteménybe besorolni. A legutolsó csoportot nem kívántam a jegyzékbe felvenni, de ahhoz könnyen illeszthető a későbbiekben „V.” alatt.

A *második szempont*, hogy a térképek kéziratban maradtak fenn vagy nyomtatásban megjelentek. Ez ideig nem ismerünk olyan kéziratost térképet Lipszkytól, amely nyomtatásban is megjelent volna, így csak remélni lehet, hogy a későbbiek során felbukkan egy-két ilyen példány. Ezt elsősorban Szlovákiában várhatjuk, mert a katonai élettől visszavonuló ezredes szedlicsnai birtokára (ma Trenčianske Stankovce része) költözött térképgyűjteményével együtt, amely azonban a halálát követő harminc éves pereskedés során felmorzsolódott, így a térképek ma az ottani közgyűjtemények vagy magánszemélyek birtokában lehetnek. Talán Pest–Buda térképe az egyetlen, melyről egy kéziratost másolat (a jegyzékben: III A 1.) és a nyomtatott változat (a jegyzékben: I B 6.) is a térképvizsgálatok rendelkezésére áll.

A fenti két szempont alapján osztályozott térképek a kialakított csoportokon belül az első megjelenés szerinti időrendnek megfelelő számot kaptak. Ha egy térképet később más kiadó is megjelentetett, akkor azt a kiadók szerint kisbetűkkel megkülönböztettem. Ha egy térkép változatlanul vagy csak kisebb változtatásokkal (cím, évszám átvétele, a térkép tartalmi változtatása nélkül) jelent meg, akkor azt zárójelben az évszám megadásával jelöltem.

Ezeket a szempontokat figyelembe véve minden térkép — még a később felbukkanó is — a katalógusba illeszthető, anélkül, hogy a rendszerezést jelentősen változtatni kellene. Egyetlen helyen sérülhet csak a rendezési elv, a tételszámnál, amely a kronológia szerint adódik, és esetleg egy új térkép előkerülésekor a már meglevő két tétel közé kerülne az új mű. A tételszám elemei a következők:

- I Eredeti Lipszky-művek
 - II Újrakiadások (az eredeti lemezekről más kiadók által készített kiadások)
 - III Másolatok (az eredeti térképek teljes formai átvétele)
 - IV Feldolgozások (az eredeti térképek tartalmi felhasználása a térképre való utalással)
 - A Kéziratost térképek
 - B Nyomtatott térképek
 - 1. Az alcsoportban kapott tételszám az első megjelenés éve szerint
 - a. Az egyes tételek kiadó szerinti csoportosítása
- (1812) Ugyanazon kiadónál többszöri megjelenés esetén a kiadási év
- * Kisebbit eltérést mutató változat

A címleírás szempontjai

A térképek címleírásának nincs egységesen rögzített rendszere, gyakorlatilag a közlőn múlik, hogy mely adatokat és hogyan tünteti fel. A térképjegyzékben hivatkozott szakirodalomban is eltérő formai megoldások születtek:

— a címleírás folyamatos, a sorváltást nem jelölik, a betűnagyságot (kisbetű–nagybetű) nem a cím, hanem értelem szerint alkalmazzák (*Dörflinger*),

— a címleírásban jelölik a sorváltást törtvonallal (/), a betűnagyságot (kisbetű–nagybetű) nem a cím, hanem értelem szerint alkalmazzák (*Ulbrich*),

— a címleírásban jelölik a sorváltást törtvonallal (/), és a térképen alkalmazott betűnagyságot is megadják (*Atlantes, Szántai*).

Ugyancsak eltérés mutatkozik abban, hogy mit tekinthetünk címnek, és mi számít kiegészítő adatnak. A kiadót és a rajzoló, metsző neveit emiatt némely szerző feltünteti, mások pedig külön megjegyzésben említik meg. Az eltérő gyakorlat miatt szükséges rögzíteni a címleírás itt alkalmazott szempontjait.

Címnek a kartusban vagy más (esetenként igen díszes) keretben található szöveget tekintem, melyet fentről lefelé és balról jobbra haladva veszek fel a jegyzékbe (a haladás sorrendje a több részletből összeálló címnél különösen fontos). Az egyes sorváltásokat törtvonallal (/) jelölöm, mert ezek segítségével érzékeltethető, hogy mely sorokat törölték ki vagy toldották be a későbbi kiadások alkalmával. A címleírásnál nem tüntetem fel, hogy kis- vagy nagybetűvel szerepelt-e az adott szó, mert ennek csak abban az esetben volna fontossága, ha az eltérő betűtípusokat is meg lehetne jeleníteni. A címleírásnál a betűhív átírássra törekedtem, megtartva az eredeti központosítást és a nyilvánvaló hibákat is. Az eredeti Lipszky-térképek rövidítéseit feloldottam.

A címhelyen kívüli információkat — melyek általában a kereten kívül találhatók, és főként a metsző neveit, a támogatónak szóló ajánlást vagy a kiadóra vonatkozó feljegyzéseket jelentik — a megjegyzésben közlöm. Mivel gyakori eljárás volt, hogy a térképeket a keret mentén körbevágták és úgy vonták vászonra, ezért az ilyen kiegészítő adatok nem minden térképről olvashatók le. A címleírásnál szögletes zárójelben ([...]) a kiegészített részek (pl. katalógusból vett címek stb.) szerepelnek.

A tételecímet az adott térképre vonatkozó egyéb információk követik:

[]	Szögletes zárójelben a térkép „lelőhelye: jelzete” áll, dőlt betűvel szereplő szám esetén az adott példányt személyesen nem, csak hivatkozásból ismerem. (A kutatás megkönnyítése érdekében a lehető legtöbb gyűjtemény és darab megadására törekedtem.) Változatlan cím (vagy

	kis eltérés, pl. új évszám) esetén a cím kisebb betűmérettel és többnyire csak első sorával szerepel.
Méret, méretarány:	A megvizsgált térképek esetében a szelvények mérete is szerepel (szélesség x magasság, vagyis vízszintes x függőleges oldalhossz), azonban ez csak tájékoztató jellegű adat lehet, mert gyakorlatilag minden térkép más-más méretű attól függően, hogy mennyire vágták körül annak idején. A méretarányt (M =) elsősorban saját mérés és számítás, ennek hiányában a hivatkozott irodalom/katalógus alapján tüntettem fel.
Irodalom:	Azon szakirodalmi munkák megadása, amelyek a térképet említik, elemzik. A katalógusok/jegyzékek esetében nem oldal-, hanem tétel-számmra hivatkozom.
Megjegyzés:	A térképhez vagy a szakirodalom adatához további kiegészítések, megjegyzések. Itt szerepelnek a nem címhelyen előforduló további adatok, így pl. a metszők neve, ajánlás, kiadói jelölések stb.

A Lipszky-térképek megszületése

Lipszky János 1794 óta foglalkozott azzal, hogy szabadidejében elkészítse Magyarország és a hozzá tartozó országok lehetőleg teljes és pontos térképét.¹ Mint az ezredtulajdonos mellé rendelt segédtiszt parancsnoka mellett huzamosabb ideig Pesten tartózkodott, ami nyugodtabb munkakörülményeket biztosított számára, mint egy távoli garnizon. Szintén segítségére volt, hogy a polgári értelmiségi csoportok sok tagjával került kapcsolatba, ez egyrészt közvetlen szakmai segítséget, másrészt összeköttetést jelentett számára a felsőbb politikai körökhöz, illetve a külföldi (elsősorban német nyelvű) tudományos fórumokhoz is.

A vállalkozását felkaroló magasrangú pártfogói biztatására Lipszky végül elszánta magát arra, hogy munkáját nyomtatásban is megjelentesse. A jó térképhez azonban még további kiegészítő mérésekre és ellenőrzésekre volt szüksége, 1799 és 1803 között ezeket is sikerült elvégeztetnie. 1804-ben átadta az első lapokat a két rézmetszőnek, a lengyel Prixner Gottfriednek és a magyar Karacs Ferencnek, akiknek négyhavonta kellett egy-egy új térképlap lemezét elkészíteniük.²

1 Lipszky térképészeti törekvéseiről l. önéletrását: Fons, I. (1994) I. 62. p.

2 A rézmetszőkkel kötött szerződéseket l. Budapest Főváros Levéltára, IV-1202. h. Pest város Tanácsának iratai. Relationes. (Jelentések) 1804. a. m. 4413. sz. Bár Lipszky már 1799-ben kötött egy szerződést Prixnerrel a térképlapok rézbe metszéséről, a munkálatokkal még évekig késlekedtek. 1804 februárjában újabb szerződést kötött a szerző a két rézmetszővel, eszerint 1804. március 1-jével kellett a metszést megkezdeniük.

Elsősorban Lipszky legfőbb segítője, a pesti egyetem esztétikaprofesszora, Schedius Lajos volt az, aki fáradhatatlanul dolgozott azon, hogy a lehető legszélesebb körben ismertté váljon a vállalkozás: rendszeresen tudósította az előmunkálatok állásáról a kor egyik neves csillagászati-földrajzi szaklapját, az *Allgemeine Geographische Ephemeriden* (Weimar, 1798–1814), amely nemcsak az előkészületekről számolt be, de a térkép megjelenésekor részletes recenziókat is közölt az egyes szelvényekről.³ A lap első szerkesztője, a magyar származású Zach Ferenc Xavér új folyóiratában (*Monatliche Correspondenz zur Beförderung der Erd- und Himmels-Kunde*, Gotha, 1800–1814) sem tévesztette szem elől a vállalkozást, többször közölte Lipszky tudósításait és ismertetőit a térkép tartalmáról, a munkálatok állásáról.

Az érdeklődők már 1799-től figyelemmel kísérhették a Lipszky-térképekhez szükséges csillagászati felmérést végző Bogdanich Dániel budai csillagász-matematikus expedícióját.⁴ Maga a szerző először 1803 nyarán tudósított a készülők munkáról: „A térkép címe előreláthatólag a következő lesz: *Mappa Generalis regni Hungariae partiumque eidem adnexarum nec non Magni Principatus Transilvaniae in IX sectiones distributa secundum geometricas partium dimensiones, recentissimasque astronomorum [kiemelés tőlem — R. T. Cs.] observationes concinnata et delineata per Joannem de Lipszky Legionis Caes. Reg. Equestris, Hungar. Vécsey. Capitaneum.*”⁵ A későbbi szakirodalomban esetenként ezt a munkacímet idézik a szerző térképeként.⁶

3 A térképszelvényekről megjelent recenziók: *Allgemeine Geographische Ephemeriden* (= AGE), 1805: Bd. XVI. 93–97. p.; Bd. XVIII. 478–480. p.; 1806: Bd. XXI. 211–218. p.; 1807: Bd. XXII. 210–213. p., Bd. XXIII. 224–226. p.; 1808: Bd. XXVII. 329–332. p.; 1809: Bd. XXIX. 386–393. p. A szakirodalom az 1800 óta más szerkesztőkkel megjelenő folyóirat ezen ismertetéseit gyakorlatilag teljesen figyelmen kívül hagyta.

4 AGE, 1799. Bd. III. 107–110., 324–325., 410–412. p. Uo. Bd. IV. 272–280., 532–535. p. Uo. 1802. Bd. X. 183–184. p., illetve *Monatliche Correspondenz zur Beförderung der Erd- und Himmels-Kunde* (= MC), 1800. Bd. I. (március) 292–296. p., Uo. 1801. Bd. III. (március) 308–311. p., Uo. 1801. Bd. IV. (július) 31–37. p., Uo. 1802. Bd. V. (április) 405–407. p.

5 *Lipszky, Joannes*: Nachricht von der geographischen Karte von Ungarn in neun Blättern, und Einrichtung derselben. In: MC, 1803. Bd. VIII. (szeptember) 234–248. p. Idézett hely: 248. p. Ez a cikk annak az eredetileg bizalmasnak szánt feljegyzésnek kis mértékben rövidített változata, amelyet Lipszky József nádor számára készített 1803. április 9-én. Az irat megtalálható: Magyar Országos Levéltár, N 22 Nádori Levéltár, József nádor titkos levéltára (Archivum palatinae secretum archiducis Josephi). *Miscellanea officiosa* 1803. II. sz.

6 *Janovszky László*: Lipszky János. Életrajzi karczolat. In: Trencsén vármegyei természet-tudományi egyesület évkönyve 15. (1892) 131. p.

Lipszky 1803. szeptember 13-án arról számolt be Zachnak, hogy „Hazánk politikai-statisztikai beosztása még több legújabb földrajzi munkában is annyira hiányosan és részben pontatlanul van megadva, hogy hasznosnak találtam egy célszerűbb és a jelenlegi állapot után igazított szisztematikus táblázatot összeállítani, és a kényelmesebb áttekintés érdekében mindezen részeket egymás alatt egy kis, itt mellékelte térképen szemléltetni.”⁷

Később a cím említése nélkül többször olvasható beszámoló a munkálatokról, melyekben a szerzőről pontosan megadják, hogy melyik ezrednél milyen rendfokozatban szolgált — ez segíti annak meghatározását, hogy a vállalkozás mely fázisáról szól a cikk.⁸

Ugyancsak tudósítottak Lipszky pest–budai tartózkodásának másik termékéről, a két várost ábrázoló részletes térkép elkészültéről is, a végül megjelent munkánál sokkal részletesebb címet adva meg. „*Plan der beyden königlichen Freyen Städte Ungerns Ofen und Pesth, worin alle Häuser, Höfe, Gärten, nach ihren Grundrissen, so wie zur Bequemlichkeit reisender Fremden die merkwürdigsten Gebäude, alle Gassen, Strassen, Schildwirthshäuser besonders bezeichnet und unter ihren Numern beschrieben sind. / Dem Durchlauchtigsten Erzherzog Joseph Palatin von Ungern gewidmet.*” — tudósított róla Schedius Lajos 1802 nyarán és őszén.⁹ A térképet ismertető felhívásokban még előfizetők gyűjtésével igyekeztek a megjelentetés költségeit előteremteni, ez azonban nem járt sikerrel. 1802. decem-

7 Lipszky, Johann von: Karte von Ungarn. In: MC, 1803. Bd. VIII. (november) 418–424. p. A szerkesztő a térképhez megjegyezte: „Ez a kis térkép jelenleg a rézmetszőnél van és a M. C. következő számaiban jelenik meg.” Idézett hely: 419. p. A térkép megjelent: MC, 1804. Bd. IX. (január) Vö. I B I. tétel a térképlejegyzékben.

8 Így pl.: Nachricht von einer General-Karte des Königreichs Ungarn, sammt Croatien, Slavonien und Siebenbürgen, nebst der Militär-Gränze. Entworfen von Johann von Lipszky, des kais. königl. Prinz Hessen-Homburg. Hussaren-Regiments Rittmeister. In: MC, 1804. Bd. IX. (február) 157–160. p.: Miután az uralkodó a kiadást engedélyezte, a szerző átadta a térképet a rézmetszőknek, akik a VIII. lapot már metszik is. (157. p.); General-Karte des Königreichs Ungarn, sammt Croatien, Slavonien und Siebenbürgen nebst der Militär-Gränze. In: MC, 1804. Bd. IX. (április) 347–348. p.: A cikk közli az előfizetési árat: 60 bécsi értékű forint az egész elválaszthatatlan munkáért, vagyis az általános térképért, az általános tábláért és a Repertoriumért. Megjegyzik, hogy az előfizetésen kívüli bolti ár ennél nagyobb lesz. Előfizetni 1804 augusztusáig lehetett.

9 Zeitschrift von und für Ungern, 1802. Bd. II. Heft 1. 124. p. és Heft 2. 244. p.: „*Plan der beyden königlichen FreyStädte Ungerns Ofen und Pesth, worin alle Häuser, Höfe, Gärten, nach ihren Grundrissen dargestellt, wie auch die merkwürdigsten Gebäude, alle Gassen, Gasthöfe, zur Bequemlichkeit fremder Reisenden besonders bezeichnet und unter ihren Numern beschrieben sind.*”

ber 22-én a szerző felajánlotta Pest és Buda tanácsának, hogy saját dicsőségükre (és költségen) adják ki a térképet, azonban a Magyar Kamara elutasító döntése ezt a lehetőséget is elvetette. Így a térkép kiadása az anyagi lehetőségek híján késedelmet szenvedett, és csak 1810-ben jelent meg.¹⁰

A fő mű, a Mappa Generalis előkészületei 1802–1803-ban véget értek, a rézmet-szők hozzákezdhetek a vázlatok kidolgozásához. 1804 tavaszán–nyárelőjén a térkép bécsi forgalmazását vállaló Kunst- und Industrie Comptoir cég már a „*General-Charte des Königrechs Ungarn sammt Croatien, Slavonien und Siebenbürgen, nebst der Militär-Gränze*” közeli megjelenéséről tudósított, egyben előfizetési hirdetéseket tett közzé a Wiener Zeitungban.¹¹ A másik forgalmazó, a Kilián testvérek pesti könyvkereskedése az 1804. október 1-jén kelt előfizetési felhívásában pedig úgy jellemezte a térképet: „Ez a térkép alkalmas arra, hogy egy sajátos atlaszként, úgyszintén, hogy mint egy irodai falitérképet használják.”¹²

Magyarország kilenc lapos „Általános Térképének” először a VIII. szelvény jelent meg 1804. október elején, bizonyára azért éppen ez, mert ezen a lapon szerepelt a térképi távolságok mérésére szolgáló ún. mérőléc, amely összesen kilenc különböző mértékegységet tartalmazott.¹³ A szelvény megjelenésekor a címlap hiányában még mindig csak tartalmilag tudták megadni a térképmű címét: „*General-Karte des Königreichs Ungarn, samt Croatien, Slavonien und Siebenbürgen nebst der Militär-Grenze von Joh. von Lipszky K. K. Rittmeister des Husaren-Regiments Prinz von Hessen-Homburg 1804. Sect. VIII. Pesth, bei den Gebrüdern Kilian.*”¹⁴, illetve „*General-Charte des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien,*

10 Az 1802. évi kiadás kudarcáról l.: Reisz T. Csaba: Lipszky János Pesten. Kísérlet Pest–Buda térképének kiadására 1802-ben. In: Történelmi Szemle, 37. (1995) 2. sz. 229–255. p.

11 Wiener Zeitung (= WZ), 1804. 19. sz. (március 7.) 849. p. és 1804. 49. sz. (június 20.) 2478. p. A Wiener Zeitungban megjelent hirdetéseket, valamint az alább idézendő Bécs Városi Könyvtárban található adatot Johannes Dörflinger, a bécsi egyetem történelemprofesszora bocsátotta rendelkezésemre. Ezeket és a térképjegyzék összeállításához nyújtott hasznos tanácsait és kiegészítéseit ezúton is tisztelettel köszönöm.

12 AGE, 1805. Bd. XVI. 370. p.

13 Az egyes szelvények megjelenéséről (nyomatás, forgalmazónak adás) Lipszky igen részletes kimutatást vezetett, ennek alapján a szelvények megjelenési sorrendje napra pontosan meghatározható. Az összeírás lelőhelye: Štátný Oblastný Archiv v Bytči, Fond Zs. A Zsolnay család levéltára. 23. tétel, Lipszky János a térképész. Vö. a 10. jegyz.-ben megadott irodalom l. jegyzetével. A nyomtatás a VIII. szelvénytől kezdődött, 1804. október elejétől november 13-ig összesen 521 lap készült, elsősorban svájci velinre, illetve egészen kis mennyiségben 1/4 katonra és angol velin papírra (a papírfajták aránya végig hasonlóképpen alakult).

14 AGE, 1805. Bd. XVI. 93. p., az egész cikk: 93–97. p.

*Siebenbürgen, nebst Militärgränze, großen Theils Galiziens, Schlesiens, Mährens, Steyermarks, Kärntens, Krains, Türkisch Croatiens, Bosniens, Servien, Wallachey und Moldau, so weit nämlich das angenommene Viereck der Charte es erlaubt.*¹⁵

A Kunst- und Industrie Comptoir művészeti kereskedőcég Wiener Zeitungban megjelent hirdetése 1804. november 21-én számolt be arról, hogy a térkép első szelvénye, „éppen most hagyta el a sajtót”, a második lap következő év januárjában, a harmadik pedig húsvétra elkészül.¹⁶ A tervezett határidőt azonban nem sikerült tartani, 1805. április elején a következő (V.) szelvényről még csak kísérletképpen készítettek 5 levonatot, nagy mennyiségben csak június 9-től kezdték nyomtatni, a VIII. szelvényhez csatlakozó 11. számú táblázatot pedig június 19-én.¹⁷ 1805-ben a forgalmazók még többször hirdették a térkép elkészült vagy még megjelenő lapjait.¹⁸ A következő terjesztői hirdetés 1806 elején még mindig csak három lap megjelentetéséről tudósított,¹⁹ majd a következő alkalommal Lipszky János — immár *őrnagy* — Magyarország-térképe két kiegészítő lapjának (10. és 12.) megjelenéséről adott hírt, hozzátéve az ismertetéshez, hogy ezt követően ismét egy térképlap jelenik majd meg, ezzel összesen hat lesz az elkészült lapok száma.²⁰ Már a Wiener Zeitung hirdetése is valószínűsítik tehát, hogy az I. szelvény 1806 első negyedében még csak terv volt.

A címlapszelvény 1805. évi megjelentetésének szándékáról tanúskodik, hogy a soron következő térképlap (I. sz.) ez volt, amely ha valóban 4 hónappal követi az előzőt, akkor legkésőbb őszre elkészült volna. A késedelmet Lipszky katonai elfoglaltságával magyarázhatjuk, aki 1805 novemberétől annak ellenére vett részt a Napóleon elleni harcokban, hogy parancsnokai éppen a térkép elkészítésének érdekében mentesíteni akarták a közvetlen harci cselekményektől. (Az austerlitz-i ü-

15 AGE, 1805. Bd. XVI. 369–372. p.: Tudósítás az I. (a VIII.) szelvény elkészültéről.

16 WZ, 1804. 93. sz. (november 21.) 4768. p.

17 Az V. szelvényből 1804. szeptember 23-ig 470 darabot, a 11. számú szelvényből (táblázatból) pedig szeptember 6-ig 202 darabot készítettek.

18 WZ, 1805. 45. sz. (június 5.) 2650. p. szerint abban az évben négy lap jelenik meg. WZ, 1805. 56. sz. (július 13.) 3294. p.: Ismételten felhívták az olvasókat előfizetésre, és arról tudósítottak, hogy megjelent a VIII. és V. szelvény és a 11. sz. táblázat. A Kilián testvérek és a Kunst- und Industrie Comptoir közösen hirdették a megjelent V. szelvényt: WZ, 1805. 62. sz. (augusztus 3.) 3650. p.; 1805. október 5-én ismét a három már megjelent szelvényről számol be a terjesztő hirdetése. WZ, 1805. 80. sz. (október 5.) 4655. p.

19 WZ, 1806. 9. sz. (január 29.) 272. p.

20 WZ, 1806. 24. sz. (március 22.) 1226. p. 1806. március 1-jétől április 18-ig a 10. és 12. kiegészítő táblázatból is készítettek 376, ill. 374 darabot, és a 11.-ből még 250-et.

közetben Lipszky fejsebet kapott, kevés híján a térkép folytatását veszélyeztetve ezáltal.) A rézlemez metszése azonban abban az évben befejeződött, és bár az első levonatokon a szerző 1806-tól fennálló rendfokozata szerepelt (valószínűleg ezt is javítani kellett), az évszám tévedésből az eredeti formájában (MDCCCV.) maradt.

Az I. szelvény 1806 nyarán látott napvilágot, a korabeli szaklapok egyike szerint a térkép részletes címe „a hozzá tartozó díszes részletekkel (egy táj több allegorikus figurával, melyek Magyarország természeti kincseire utalnak) ezen lap nagyobb részét elfoglalja”: „*Mappa generalis regni Hungariae partiumque adnexarum Croatiae, Slavoniae et Confiniorum militarium, Magni item Principatus Transylvaniae, geometricis partium dimensionibus, recentissimisque astronomicis observationibus superstructa, adjectis finibus provinciarum Bukovinae, Galliciae, Silesiae, Austriae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Dalmatiae, Bosniae, Serviae, Valachiae et Moldaviae, quam honoribus Sereniss. Princ. Reg. Josephi, Archiducis Palatini dedicat Joannes de Lipszky, Legionis Caes. et Caes. Reg. Equestris Hungaricae Lib. Bar. Kinmayer Supr. Vigil. Magister. Pesthini, 1806.*”²¹

A térkép(szelvények) helyes datálásához és a félreértések tisztázásához szükséges röviden összefoglalni a szerző életútjának alakulását:

Lipszky János katonai pályájának kezdetétől 21 évig ugyanabban az ezredben (Graeven-, később Vécsey-huszárok) szolgált, előbb mint tisztjelölt, majd fokozatosan emelkedett a ranglétrán: káplár, alhadnagy, majd 1794. május 1-jétől főhadnagy lett. A vállalkozás első ismertetéseiben is főhadnagyról tudósítanak a lapok. Lipszkyt 1799. november 21-től előléptették másodkapitánnyá, 1805. november 2-től 1806. január 31-ig a magyar nemesi felkelés törzsében mint őrnagy tevékenykedett, majd visszakerült korábbi ezredéhez, a tulajdonosról 1803 óta Hessen-Homburginak nevezett huszárokhoz. 1806. május 20-tól 1807. január 31-ig a Kienmayer-huszárok számfeletti őrnagy volt, innen 1807. február 1-jén a Frimont-huszárokhoz került ugyancsak őrnagyi rendfokozatban, itt szolgált 1809. március 15-ig. Fél évig ismét a magyar nemesi felkelés törzsében tevékenykedett alczredesként, majd az uralkodó személyes kívánságára 1809. október 6-tól ezredessé léptették elő és a József-huszárokhoz helyezték át. Nyugalomba vonulásáig, 1813. január 1-jéig itt teljesített szolgálatot.²²

21 AGE, 1806. Bd. XXI. 211–218. p.

22 Lipszky katonai pályafutásáról az I. jegyzetben említett önéletrajzán kívül a fennmaradt ezrediratok: az évente tartott „seregszemle” jegyzékei (Musterlisten), valamint a havonta összeállított állománytáblák (Standestabellen) szolgáltatnak részletes adatokat. Lelőhelyük: Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Musterlisten und Standestabellen. Az anyag ezredek és évek szerint csoportosított.

A katonai pályafutásból látható, hogy a címlapszelvény nyomtatásának megkezdésekor, 1806. július 10-én Lipszky már másfél hónapja a Kienmayer-czred őrnagya (*Lib. Bar. Kimmayer Supr. Vigil. Magister*) volt. Ezt a szelvényt szeptember 24-ig nyomtatták, 364 darab készült belőle. Legközelebb az I. szelvényből 1807. áprilisban, majd júniusban készítettek ismét levonatot, ekkor azonban a szerző már másik alakulatnál, a Frimont-czredben szolgált. A cím aktualizálása érdekében a címlapon átvésték a szerző titulását (*Lib. Bar. de Frimont Supr. Vigil. Praefectus*). A továbbiakban már csak a „Frimont-czred őrnagya” felirattal készültek levonatok az I. szelvényről.²³

1806. október 7–16. között végezték a III. térképlap első nyomtatását (360 db), a II. szelvényt 1807. április 27. és május 27. között gyártották először (571 db). Az új szelvények készítése közötti időszakban a már meglévő lemezekről rendre újabb levonatokat készítettek. 1807. december 15-én kezdték el a IV. szelvény nyomtatását, volt nap, hogy 195 darabot készítettek. Következő év január 5-ig, 20 nap (6 munkanap) alatt 685 lapot nyomtattak. 1808. július 7. és szeptember 10. között 859 levonatot készítettek a VII. térképlapról, október 12.–november 22. között pedig a VI. szelvényből nyomtattak 730 darabot. Az utolsó szelvényből az első levonatokot 1808. december 5-én készítették (50 db), év végéig 346-ot, január 24-ig további 420-at készítettek. Ezt követően az elkészült lemezekről a szükségnek megfelelően készítettek újabb példányokat.²⁴ A szelvények nyomtatása alapján a Mappa Generalis megjelenési évköre 1804–1808.

23 Bár Lipszky csak 1809. március 15-ig szolgált a Frimont-czred őrnagyaként, az ezután készített I. szelvényeken már nem javították ki a rendfokozatot és a szolgálati helyet, pedig összesen 1066 darabot (az összes I. szelvény 58,5%-át) készítettek ezután. Vö. a térképjegyzékben is szereplő Berra-féle 1848. évi és az Artaria kiadó által 1868-ban és 1871-ben kiadott Mappa Generalis címével! (II B 1.)

24 Már megjelent szelvényként említette a három táblázatot és az 1., 2., 3., 4., 5., 8. térképszelvényt: WZ, 1808. 17. sz. (február 27.) 1014. p.; 1809 tavaszán pedig nemcsak a térkép összes szelvényét, de a hozzá készült névmutatót, a Repertóriumot is elkészültnek jelentette a bécsi terjesztő, az egész vállalkozást 86 forint 30 krajcárért kínálták, hozzátéve, hogy az áttekintő térképet, „mely ebből a jelentős munkából már csak egyedül hiányzik, ingyen fogják megküldeni.”: WZ, 1809. 22. sz. (március 18.) 1298. p. Lipszky János szolgálati idejének végéig, 1812-ig a Mappa Generalis egyes szelvényeiből készített levonatok (zárójelben a szelvény sorszáma): 1822 (I.), 1820 (II.), 1825 (III.), 1816 (IV.), 1863 (V.), 1810 (VI.), 1842 (VII.), 2088 (VIII.), 1961 (IX.), 1851 (10.), 1854 (11.), 1854 (12.). Az 1808-ban megjelent Repertorium 1200 példányban készült, az 1810-ben — a vállalkozás lezárásaként — kiadott áttekintő térképből, a Tabula Generalisből több mint 1500-ot nyomtattak.

Az eredeti Lipszky-térképek lemezeinek további sorsáról nem sokat tudunk, az egyik kiadótól a másikig vándorlásukról csak az újabb kiadások tanúskodnak. Valószínű, hogy Lipszky halála (1826) után az örökösök eladták a rézlemezeket, amelyek előbb Prágába, Marcus Berra kiadójához kerültek, majd a bécsi Artaria kiadó-vállalat szerezte meg azokat. Az utóbbi cég 1863-ban összeállított rézlemezjegyzékében több más országot ábrázoló térképek lemezei között volt Lipszky János 12 lapos Magyarország-térképe 3 táblával, összesen 12 lemez, valamint Lipszky egy lapos Magyarország-térképe. Ez utóbbihoz a megjegyzés rovatban feljegyezték, hogy az 1875. évi revízió alkalmával már nem találták.²⁵ Ugyancsak szerepelt a jegyzékben a Lipszky-mű alapján készített Zuccheri-térkép 5 lemeze. Johannes Dörflinger szerint ez lehet téves bejegyzés, mert a térkép hat lapból állt, azonban sokkal inkább valószínűsíti, hogy az eredetileg négy lapos térképhez készült két kiegészítő lap (mivel méretük kisebb volt) egy lemezre készült.

Bár a méretarányt általában nem tüntetik fel a térképeken, a *Mappa Generalis* VIII. szelvényén a mérőlécc felett a lépték is szerepel: egy ívfok (58 684 bécsi öl) 9 bécsi hüvelyknek felel meg. E meghatározás alapján a hazai szakirodalom elfogadottnak tekinti az 1:469 472 méretarányt, és csak esetenként fordul elő, hogy kerekített értéket adnak meg, jelölve a körülbelüliséget. Korábbi vizsgálataim alapján úgy véltem, hogy nem tévedünk, ha a térkép méretarányának pontosan az 1:480 000 léptéket tekintjük (a német nyelvű szakirodalom is pontosan vagy kb. ezt az értéket adja meg). Az így meghatározott értékhez viszonyítottam az áttekintő térkép, a *Tabula Generalis* méretarányát is, és megállapítottam, hogy az az előzőnek éppen háromszorosa, vagyis 1:1 440 000.²⁶ A címében is Lipszky művének léptékéhez viszonyított térképnél (a térképjegyzékben: IV A 1.) az általam meghatározott érték alapján számoltam ki a méretarányt. A többi térképnél elsősorban a feltüntetett mérőléceket, az ún. „vonalzókat” vettem össze a *Mappa Generalis* 9 különféle mértékegységre megadott mérőléccel, valamint a fokbeosztás hosszának arányait vettem figyelembe a lépték számításakor. A nem méterrendszerű mértékegységek miatt esetenként kb. értéket tudtam csak megadni, az viszont egyértelmű, hogy a Zuccheri-féle vállalkozás a Lipszky-térkép 5/6-ára kibővített változata, vagyis a méretarány egész pontosan 1:576 000.

25 Wiener Stadt- und Landesbibliothek, Handschriftensammlung. Jb 85.966. Kupferplatten-Verzeichnis Artaria & Co. 1863. p. 70.

26 Számításaim részletes ismertetését l. korábbi dolgozatomban: Lipszky János levelei gróf Festetics Györgyhez. Adalékok a *Mappa Generalis Regni Hungariae* c. térkép születéséhez. In: Fons, 2. (1995) 3. sz. 317–349. p. A méretarányra vonatkozó rész: 325–329. p.

A LIPSZKY-TÉRKÉPEK ÉS FELDOLGOZÁSAIK JEGYZÉKE²⁷

I. Lipszky János által készített térképek és mű

- I A 1. [A Sztupavai uradalom erdőjének vázlata, 1787.]
[Státny Slovenský Ústredný Archív v Bratislave. Archívny rod Pálffy. Zbierka pálfyovských máp a plánov 1712–1935. Szlovák Központi Állami Levéltár (Pozsony), A Pálffy család levéltárai, Térképek és tervek gyűjteménye]
Méret, méretarány: ?
Irodalom: Státny Slovenský Ústredný Archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch. I. Oddelenie feudalizmu. Bratislava, 1964.
Megjegyzés: Pozsonyi kutatásom alkalmával a térképet nem tudták megmutatni, mert éppen restaurálták.
- I A 2. [Plan des längst der Schweitzer-Grünze im Jahre 1794. aufgestellten Sperr-Cordon. Armoire XII. Rangée 1er Portef. 3. No. 17.] / *Reducirt, eingetragen, und gezeichnet von Ober Lieutenant v. Lipszky des B. Vécsejischen Hussaren Regiments, als Adjutant bey des Regiments Inhabern: Anno 1795.*
[ÖNB: Alb. Port. 27. 27-17]
Méret, méretarány: 81,9 x 55,7 cm. M = kb. 1:220 000
Irodalom: –
Megjegyzés: –
- I A 3. [Bericht über einen zwischen Ofen und Endre in Antrag gebrachten Brückenkopf. Von Lipsky. 1809.]
[IIT: K VII k 74]
Méret, méretarány: 24 x 36,5 cm. M = kb. 1:40 000
Irodalom: Eperjesy: 1609.

27 A jegyzék összeállításához végzett kutatásaimat igen előzőkenyen segítették az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának munkatársai, valamint Szakály Sándor, a bécsi Hadtörténeti Levéltár delegátusa — közreműködésüket ezúton is köszönöm.

Megjegyzés: Gróf Radeczky altábornagy főszállásadómesternek készített jelentés 1809. szeptember 10-én. 4 lap és egy térképábrázlat.

I B 1.

Conspectus Generalis / Partium / Politico-Militarium / Regni Hungariae / concinnata & delineata / per / Ioannem de Lipszky / Legionis Caes.[areae] Reg.[iae] Equestr.[is] Hungar.[icae] / Vécsey Capitaneum. / 1804.

[Monatliche Correspondenz, 1804. Január]

Méret, méretarány: 43,6 x 31,2 cm. M = kb. 1:2 400 000

Irodalom: MC, 1803. Bd. VII. (november), Szántai, 352. p.

Megjegyzés: Cím bal oldalon felül. Szántai tévesen Pestre helyezi a térkép megjelenését, pedig a Monatliche Correspondenz szerint Lipszky a cikkével küldte el Zach szerkesztőnek, vagyis a megjelenés helye: Gotha. A kereten kívül, bal oldalon alul: „Für die M. C. Január Stück. 1804.”, a metsző neve jobb oldalon alul: „K. Kolbe. sc.”

I B 2

Charte / zur Übersicht / der von Lipszky'schen / Charte / von Ungarn / in 12 Blättern. / Weimar, / im Verlage des geograph[ischen] Instituts. / 1806.

[AGE, 1806. Bd. XXI. 256. p. után, külön lapon]

Méret, méretarány: 26 x 18,1 cm. M = kb. 1:4 320 000

Irodalom: AGE 1806. Bd. XXI. (október) 211–218. p., Szántai, 352–353. p.

Megjegyzés: Cím bal oldalon felül. A szelvényen alul középen felirat: „Tabellarische Übersicht / der Bestandtheile Ungarns und der verbundenen Länder, so wie der in ihnen / enthaltenen Anzahl von Städten, Flecken, Dörfern, Weilern, u. s. w. und ihres / Flächeninhalts.” Valószínűleg átvétele az I B 1-nek, a recenzió a térképet „Tableau d'Assemblage”-nak nevezte. Mérföld lemez méret: 23 x 17,7 cm.

I B 3. (1805)

Mappa Generalis / Regni / Hungariae / partiumque adnexarum / Croatiae, Slavoniae et Confiniorum Militarium / Magni item Principatus / Transylvaniae / geometricis partium dimensionibus, recentissimisque astronomicis / observationibus supersstructa. / adiectis finibus Provinciarum / Bukovinae, Galliciae, Silesiae, Austriae, Styriae, Carinthiae, / Carnioliae, Dalmatiae, Bosniae, Serviae, / Valachiae, et Moldaviae / Quam / honoribus / Serenissimi Principis Regii / Josephi / Archiducis Palatini / dedicat / Pesthini, Anno / MDCCCV. / Joannes de Lipszky, / Legionis Caes.[areae] et Caes.[areae] Reg.[iae] Equestris / Hungaricae Lib[eri] Bar[onis] Kunmayer / Supr[emus] Vigil[iarum] Magister.

[OSZK: TF 443]

Méret, méretarány: 207 x 159,5 cm (12 egyesített lap). M = 1:480 000

Irodalom: Földabroszok: 36., Szántai, 348. p.

Megjegyzés: A Mappa Generalis „1805. évi kiadása” valójában nem létezik, még ha a címlapon ez a dátum szerepel is.

I B 3. (1806)

*Mappa Generalis / Regni / Hungariae / partiumque
adnexarum / Croatiae, Slavoniae et Confiniorum
Militarium / Magni item Principatus / Transylvaniae /
geometricis partium dimensionibus, recentissimisque
astronomicis / observationibus superstructa. / adjectis
finibus Provinciarum / Bukovinae, Galliciae, Silesiae,
Austriae, Styriae, Carinthiae, / Carnioliae, Dalmatiae,
Bosniae, Serviae, / Valachiae, et Moldaviae / Quam /
honoribus / Serenissimi Principis Regii / Josephi /
Archiducis Palatini / dedicat / Pesthini, Anno /
MDCCCVI. / Joannes de Lipszky, / Legionis
Caes.[areae] et Caes.[areae] Reg.[iae] Equestris /
Hungaricae Lib:[eri] Bar:[onis] Kinmayer /
Supr:[emus] Vigil:[iarum] Magister. [1804–1808]*

[ÖNB: KD 96.078, FKB 2397^a, ÖStA KA: B IX a 518]

Méret, méretarány: 12 lapos, laponként 72 x 47 (27) cm. M = 1:480 000

Irodalom: Ulbrich: 1445., Dörflinger, 714–715. p., Szántai, 348. p.

Megjegyzés: A Mappa Generalis címlapjának (I. szelvény) korábbi változata. A megjelenésre vö. a bevezetőben foglaltakat. A térképeken levő feliratokra l. a következő tételt (I B 3. /1806/*)

I B 3. (1806)*

*Mappa Generalis / Regni / Hungariae / partiumque
adnexarum / Croatiae, Slavoniae et Confiniorum
Militarium / Magni item Principatus / Transylvaniae /
geometricis partium dimensionibus, recentissimisque
astronomicis / observationibus superstructa. / adjectis
finibus Provinciarum / Bukovinae, Galliciae, Silesiae,
Austriae, Styriae, Carinthiae, / Carnioliae, Dalmatiae,
Bosniae, Serviae, / Valachiae, et Moldaviae / Quam /
honoribus / Serenissimi Principis Regii / Josephi /
Archiducis Palatini / dedicat / Pesthini, Anno /
MDCCCVI. / Joannes de Lipszky, / Legionis Caes.[areae]*

et Caes.[areae] Reg.[iae] Equestris / Hungaricae Lib:[eri] Bar:[onis] de Frimont / Supr:[emus] Vigil:[iarum] Praefectus. [1804–1808]

[OSZK: TM 6265, TM 6559, TM 25071; IIT: B IX a 518; ÖNB: KC 96.357, MGI 2917; ÖStA KA: B IX a 512, B IX a 518, K VII k 33; Bgld. LB: I-212 + A-315(Rep); Bgld. LM: 24446 und Enveloppe 24.; GG: II Af 67]

Méret, méretarány: 9 lap, egyenként 73 x 49 cm, + 3 lap táblázat: 73 x 28,5 cm. M = 1:480 000

Irodalom: Eperjesy: 35., Ulbrich: 1446., Fodor, 181. p., Csendes, 472. p., Papp-Váry-Hrenkó, 26., 172–173. p.; Szántai, 349–350. p.

Megjegyzés: A Mappa Generalis leggyakoribb címváltozata. A cím az első szelvény bal felső részében található. Rézmetszők neve a VII. szelvényen a bal alsó sarokban, kereten belül: „*Godofr:[ed] Prixner fecit situationem / Francis:[cus] Karacs sculp:[sit] characteres.*”

Feliratok az egyes szelvényeken: II. lapon a kereten kívül, bal oldalon alul: „*Zu finden bey den Gebrüdern Kilian in Pesth, und Industrie Comptoir in Wien.*”; V. lapon a kereten kívül, bal oldalon alul: „*Im Kunst- und Industrie Comptoir in Wien und bey den Gebrüdern Kilian in Pesth.*”, illetve igen ritkán még: „*Wenn sich zur Deckung der grossen Kosten dieser Unternehmung Hoffnung zeigt, so wird das bereits zur Probe erschienene Blatt N. VIII. beym Schlusse nochmal umgestochen, und den Tit. H.H. Subscribenten unentgeltlich nachgetragen.*”; VIII. lapon a kereten kívül, bal oldalon alul: „*Zu finden bey den Gebrüdern Kilian in Pesth*” (illetve a későbbi példányokon „*Zu finden bey den Gebrüdern Kilian in Pesth, Kunst und Industrie Comptoir zu Wien.*”) és kereten kívül, jobb oldalon alul: „*Alle solide Kunst- und Buchhandlungen nehmen Bestellung an.*”

Fodor erről a térképről szólva tévesen a Tabula Generalis címét adja meg.

I B 4.

Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et confinium militarium magni item principatus Transilvaniae occurrentium, quas aeri incisas vulgavit Joannes Lipszky de Szedlicsna regiminis Caesario Regii equestris Hungarici lib:[eri] Bar:[onis] Frimont Supremus vigiliarum Praefectus. Secundum varias in his Provinciis usu receptas denominationes ab eodem Auctore elaboratum. Budae, Typis Regiae Universitatis Pestanae 1808.

Repertorium aller Oerter und Gegenstände, die in der von Johann von Lipsky Oberstwachmeister des löbl. Baron Frimontischen k. k. Hussaren-Regiments in zwölf Blättern herausgegebenen Charte der Königreiche Ungarn, Kroatien, Slavonien, samt der Militär-Gränze, wie auch des Großfürstenthums Siebenbürgen vorkommen, nach den verschiedenen in diesen Ländern gebräuchlichen Benennungen von demselben Verfasser bearbeitet. Ofen, gedruckt mit königlichen Universitäts-Schriften 1808.

[OSZK: TI 755, TM 25071]

Méret: 766 + 164 oldal

Irodalom: AGE 1809. Bd. XXIX. 390–391. p., Csendes, 478. p., Dörflinger, 718. p.

Megjegyzés: A TM 25071 példány gr. Festetics Györgynek ajánlva, hibamutatóval ellátott.

I B 5.

Tabula Generalis / Regni / Hungariae / Croatiae et Slavoniae, / nec non / Magni Principatus / Transylvaniae / conspectum / Mappae Generalis / in IX. sectiones moduli majoris / distributae / Civitates, Oppida, Stationes et vias Postales / singillatim accurateque / exhibens, / secundum Geometricas partium dimensiones, recentissimasque observationes astronomicas / elaborata / per / Joannem Lipszky de Szedlicsna / Leg:[ionis] Caes:[areae] Reg:[iae] Equestris Hung:[aricae] Archiduc:[is] Josephi Colonellum / cum / revisione Altissima approbationeque / aeri incisa / Pesthini 1810.

[OSZK: TM 5055, TM 5773, TM 5776; HIT: B IX a 500 (1810); ÖNB: K II 96.584, Alb. 683, Alb. 685, MGI 269 (4 pld.); Bgld. LM: 5089; ÖStA KA: B IX a 500 (1810) – 3 pld.]

Méret, méretarány: 69 x 44,5 cm. M = 1:1 440 000

Irodalom: Eperjesy: 16., Fodor, 183. p., Ulbrich: 1484., Dörflinger, 716–718. p. Bartha, 635. p., Szántai, 351. p.

Megjegyzés: Cím bal oldalon felül. A kereten kívül alul, bal oldalon: „Godofr.[ed] Prixner fec:[it] situat.[ionem]”, jobb oldalon: „Franc:[iscus] Karacs sc:[ulpsit] script.[um]”, középen: „Excellentissimo ac Illustrissimo Comiti Georgio Festetics de Tolna, Camerario Caes:[areo] Reg:[io] et Intim:[o] Status Consiliario, suo quondam Protribuno Maecenati et Fautori gratiosissimo dedicat

Auctor.” [TM 5776] Ajánlás nélküli példány pl.: OSZK: TM 5773, ÖNB: Alb. 683 és 685. Az OSZK TM 5776 alatti térképen mérhető lapméret: 81 x 58,5 cm, lemezméret: 72,2 x 58,5 cm. Bartha tévesen ennek 1854. évi 3. kiadásáról írt, bizonyára összetévesztette a Nagy Mihály által kiadott térkép 3. kiadásával, vö. IV B 19. (1854).

I B 6.

Plan / der beyden Königl.[ichen] freyen Hauptstädte Ungerns / Ofen und Pest / seiner Kaiserl.[ichen] Hoheit dem Erzherzog / Joseph / Palatin von Ungern / Herausgeben von / Schreyvogel & Riedl / Gestochen von Carl Stein / Wien & Pest / 1810. / Gewidmet in aller Unterthänigkeit / von Johann v. Lipszky / K.[aiserlich-] K.[öniglichem] Husaren Obrist

[OSZK: TM 807; FSZEK: BT 202; BTM: 14755/I-4; ÖNB: FKB C 91 A 2a-d, a. B. 93. (7.); ÖStA KA: G I h 72. 1. pld., Inl. C V α. Budapest No. 20]

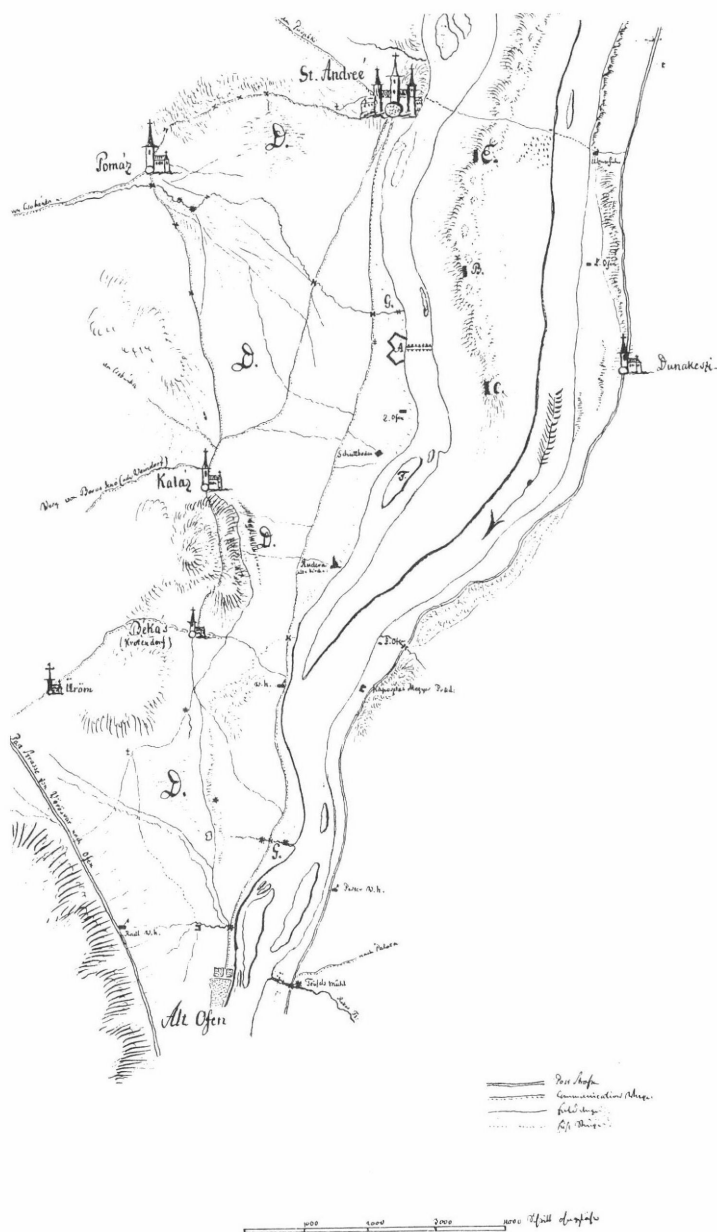
Méret, méretarány: 140 x 100 cm (4 egyesített lap). M = 1:7200
Irodalom: AGE 1803. Bd. XI. 120–121. p.; *Eperjesy:* 622., *Fodor,* 184. p., *Csendes,* 478–479. p., *Bartha,* 636. p., *Dörflinger,* 614–615. p., *Papp-Váry-Hrenkó,* 26. p., *Holló,* 24–27. p. *Reisz.*
 Megjegyzés: Cím a III. szelvényen, a bal alsó sarokban.

I B 6. (1820)

Plan / der beyden Königl.[ichen] freyen Hauptstädte Ungerns / Ofen und Pest / seiner Kaiserl.[ichen] Hoheit dem Erzherzog / Joseph / Palatin von Ungern / Herausgeben von / Schreyvogel & Riedl / Gestochen von Carl Stein / Wien & Pest / 1810. / Gewidmet in aller Unterthänigkeit / von Johann v. Lipszky / K.[aiserlich-] K.[öniglichem] Husaren Obrist

[HIT: G I h 72. 2. pld.]

Méret, méretarány: 140 x 100 cm (4 egyesített lap). M = 1:7200
Irodalom: *Eperjesy:* 622. p., *Fodor,* 184. p.
 Megjegyzés: Fodor szerint 1829-ben adták ki ismét, 1820-ra az Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Kartensammlung katalógusa és Eperjesy datálta.

Lipszky János ezredes jelentéséhez készített vázlata a Buda és Szentendre között létesítendő hídfőről, 1809. (A térképjegyzékben: I A 3.)

II. Újrakiadások. Lipszky-térképek eredeti lemezekről, más kiadóktól

II B 1. (1849)

Mappa Generalis / Regni / Hungariae / partiumque adnexarum / Croatiae, Slavoniae et Confiniorum Militarium / Magni item Principatus / Transylvaniae / geometricis partium dimensionibus, recentis- simisque astronomicis / observationibus superstructa. / adjectis finibus Provinciarum / Bukovinae, Galliciae, Silesiae, Austriae, Styriae, Carinthiae, / Carnioliae, Dalmatiae, Bosniae, Serviae, / Valachiae, et Moldaviae / Quam / honoribus / Serenissimi Principis Regii / Josephi / Archiducis Palatini / dedicat / Pesthini, Anno / MDCCCVI. / Praga apud Marcum Berra / 1849 / Joannes de Lipszky, / Legionis Caes.[areae] et Caes.[areae] Reg.[iae] Equestris / Hungaricae Lib:[eri] Bar:[onis] de Frimont / Supr:[emus] Vigil:[iarum] Praefectus.

[Bgl. LA: Enveloppe 49 B; Bécsi Technikai Főiskola, Földrajzszertár: 9. térkép]

Méret, méretarány: 12 lap, laponként 71,5 x 47 cm. M = 1:480 000

Irodalom: Ulbrich: 1557., *Szántai*, 351. p.

Megjegyzés: 1849. évi kiadás az eredeti lemezekről. A cím azonos az I B 4. (1806)*-gal, de a dátum alá új kiadót véstek: „Praga apud Marcum Berra / 1849”

II B 1. (1868)

Mappa Generalis / Regni / Hungariae ...

[OSZK: TM 664, új száma: TF 447]

Méret, méretarány: 208 x 158 cm (12 egyesített lap). M = 1:480 000

Irodalom: –

Megjegyzés: A cím teljesen azonos az I B 4. (1806)*-gal. A Mappa Generalis eredeti lemezeiről készített levonat, amelyet kiegészítettek (az eredeti lemezek átmetszésével) a korabeli vasútvonalakkal. A kiadó feltüntetése a III. szelvényen, a jelkulcs alatt szerepel: „Verlag und Eigenthum / von Artaria & Co / in Wien. / Auflage von 1868.”

II B 1. (1871)

Mappa Generalis Regni Hungariae ...

[MOL S 67 Falitérképek. Nr. 42]

Méret, méretarány: 207 x 160 cm (12 egyesített lap). M = 1:480 000

Irodalom: –

Megjegyzés: A cím teljesen azonos az I B 4. (1806)*-gal. A Mappa Generalis eredeti lemezeiről készített levonat, amelyet kiegészítettek (az eredeti lemezek átmetszésével) a korabeli vasútvonalakkal. A kiadó feltüntetése a III. szelvényen, a jelkulcs alatt szerepel: „Verlag und Eigenthum / von Artaria & Co / in Wien. / Auflage von 1871.”

III. Másolatok (a Lipszky-térképek teljes formai átvétele)

- III A 1. [Plan der Städte Ofen und Pest mit ihre Umgebungen aufgenommen von dem Husaren-Rittmeister Lipszky für Se. K. Hoheit dem E. H. Palatinus. Copiert durch den Generalquartiermeister-Stab im Jahre 1805.]

[ÖStA KA: G I h 71. Másolat: HIT: G I h 71]

Méret, méretarány: 4 lap plusz egy ív az utcajegyzékkel. M = 1:7200
Irodalom: Eperjesy: 621. p., Fodor, 184. p., Csendes, 472. p., Bartha, 636. p., Reisz.

Megjegyzés: A vázlaton nincsen cím, a katalógus alapján szerepel. Az 1805. évre datálás a katalógus adata.

- III B 1.a. (1825?) *Tabula Generalis / Regni / Hungariae / Groatiae et Slavoniae / nee non / Magni / Principatus / Transylvaniae / conspectum / Mappae Generalis / in IX sectiones moduli majoris / distributae / Civitates Oppida Stationes et vias Postales / singillatim accurateque / exhibens / secundum Geometricas partium dimensiones, recentissimasque observationes astronomicas / elaborata / Ad normam Lipszkyane delineata / Vindobonae tybis Antonii Paterno / venditoris aperum artis in fora Neuen-Markt N^{ro} 1064 [kb. 1825]*

[ÖNB: 9 A 21]

Méret, méretarány: 69 x 45,5, táblázattal: 69 x 55 cm. M = 1:1 440 000
Irodalom: Ulbrich: 1485.

Megjegyzés: A cím baloldalon felül, Ulbrich pontatlanul idézi.

- III B 1.a. (1827) *Tabula Generalis / Regni / Hungariae / Groatiae et Slavoniae / nee non / Magni / Principatus / Transylvaniae / conspectum / Mappae Generalis / in IX sectiones moduli majoris / distributae / Civitates Oppida Stationes et vias Postales / singillatim accurateque / exhibens / secundum Geometricas partium dimensiones, recentissimasque observationes astronomicas / elaborata / Ad normam Lipszkyane delineata / Vindobonae tybis Antonii Paterno / venditoris aperum artis in fora Neuen-Markt N^{ro} 1064*

[OSZK: TM 5852 = TR_{Arch} 1516; ÖStA KA: B IX a 500 (1827) 2. pld.]

Méret, méretarány: 69 x 45,5, táblázattal: 69 x 55 cm. M = 1:1 440 000

Irodalom: –

Megjegyzés: 1827-re a katalógusok datálták.

III B 1.a. (1827)*

Tabula Generalis / Regni / Hungariae / Croatiae et Slavoniae / nec non / Magni Principatus / Transylvaniae / conspectum / Mappae Generalis / in IX sectiones moduli majoris / distributae / Civitates Oppida Stationes et vias Postales / singillatim accurateque / exhibens / secundum Geometricas partium dimensiones, recentissimasque observationes astronomicas / elaborata / Ad normam Lipszkyanae delineata / Vindobonae typis Antonii Paterno / venditoris operum artis in foro Neuen-Markt N° 1064

[OSZK: TM 25020]

Méret, méretarány: 68,5 x 44,5 cm. M=1:1 440 000

Irodalom: –

Megjegyzés: A katalógus szerint 1820 körüli.

III B 1.a.(1827)**

Tabula Generalis / Regni / Hungariae / Croatiae et Slavoniae / nec non / Magni Principatus / Transylvaniae / conspectum / Mappae Generalis / in IX sectiones moduli majoris / distributae / Civitates Oppida Stationes et vias Postales / singillatim accurateque / exhibens / secundum Geometricas partium dimensiones, recentissimasque observationes astronomicas / elaborata / Ad normam Lipszkyanae delineata / Vindobonae typis Antonii Paterno / venditoris operum artis in foro Neuen-Markt N° 1064 / Vindobona 1827

[OSZK: TM 6464 = TR 1516, TR 1516:2; ÖStA KA: B IX a 500 (1827) 1. pld.]

Méret, méretarány: 68,5 x 45,5, táblázattal 68,5 x 55 cm. M = 1:1 440 000

Irodalom: Eperjesy: 16., Ulbrich: 1486.

Megjegyzés: –

III B 1.b. (1827)

Tabula Generalis / Regni / Hungariae / Croatiae et Slavoniae / nec non / Magni Principatus / Transylvaniae / conspectum / Mappae Generalis / in IX sectiones moduli majoris / distributae / Civitates Oppida Stationes et vias Postales / singillatim accurateque / exhibens / secundum Geometricas partium dimensiones, recentissimasque observationes astronomicas / elaborata / Ad normam Lipszkyanae delineata / Pragae apud Marcum Berra.

[Bibliothèque Nationale: GE C 7670]

Méret, méretarány: 66,2 x 43 cm (szöveggel: 66,2 x 53,3 cm). M = 1:1 440 000

Irodalom: Eperjesy: 16., Ulbrich: 1583., Szántai, 351. p.

Megjegyzés: Szántai szerint Berra 1827-ben is adott ki az előző térképből. Ezen a térképen olvasható a metsző: „Sculpsit Bernardus Biller.” Csak alapos összehasonlítással látható, hogy nem eredeti lemezről készített levonatokról van szó (pl. a postakürt fordítva metszett).

III B 1.b. (1848)

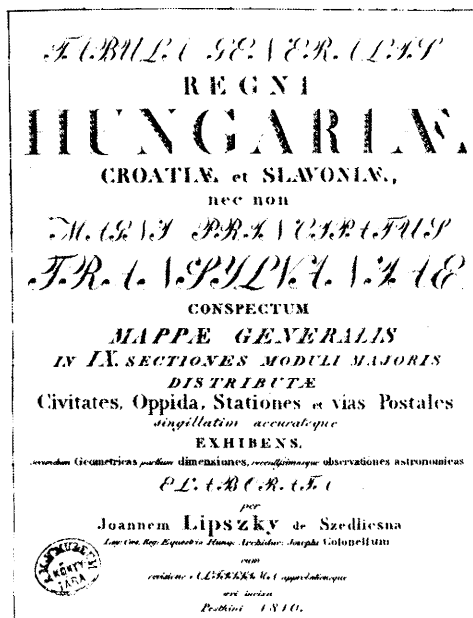
Tabula Generalis / Regni / Hungariae ... 1848

[ÖStA KA: B IX a 505-20; B IX a 500 (1848)]

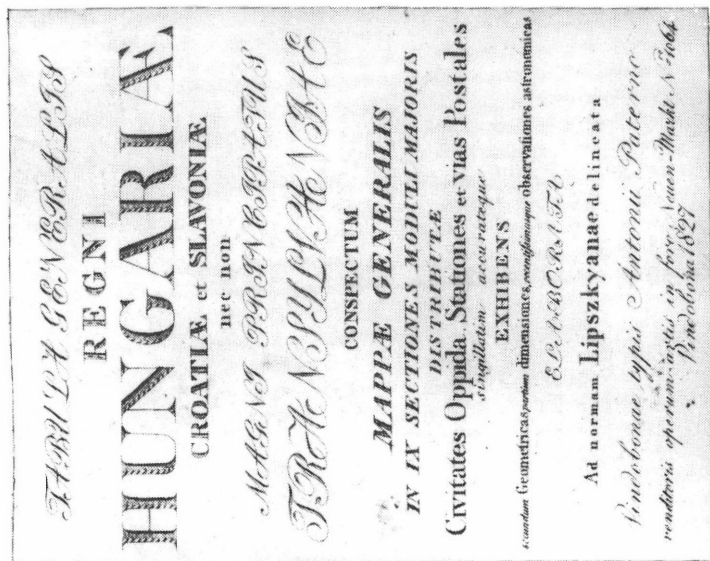
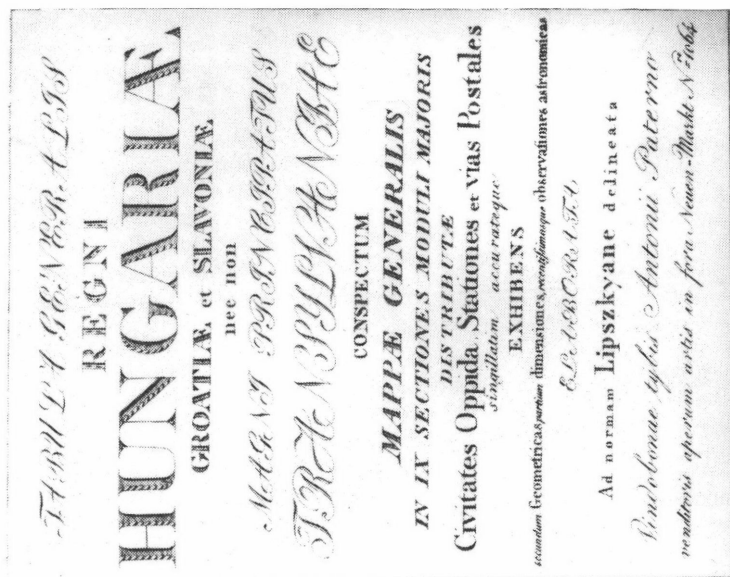
Méret, méretarány: 69 x 54 cm. M = 1:1 440 000

Irodalom: Eperjesy: 16., Szántai, 352. p.

Megjegyzés: A cím teljesen megegyezik az előző tétellel, csak kiegészítették az évszámmal: „1848.” Kereten kívül jobb oldalon alul: „Sculpsit: Bernardus Biller.” Az első példány hátoldalán felirat: „Übersichts Karte von Ungarn. (Lipski) benützt 1848-49. während des Feldzuges von Fr. Bloudek v. Zach.” Az Eperjesy-mű IIT-ben korrigált példányában a 16. tétel 1861. évi darabja javított 1848-ra.

Az eredeti *Tabula Generalis* (I B 5.) címfelirata

A Tabula Generalis korábbi (III B I.a. /1825?/ és III B I.a. /1827/**) című változata

IV. Feldolgozások. Lipszky János művei nyomán készült térképek

- IV A 1. [Übersichts-Karte des II-ten Szekler-Gränz-Infanterie-Regiments. Copie und 1 1/2 malige Vergrößerung der Lipskischen Karte. Lage und Begränzung der XII. Comp. Gezeichnet vom Unterlieutenant Conrad v. Balás.] [1806 után]

[ÖStA KA: B IX c 760-I]

Méret, méretarány: 3 lap. M = 1:320 000

Irodalom: Eperjesy: 562.

Megjegyzés: –

- IV A 2. *Mappa specialis / incliti comitatus Trenchinien/sis. Quam ex Mappa Regni Hungariae Generali Colonelli / Joannis Lipszky opera Geometrica in Scalam majorem transumpsit et / Honoribus / Excellentissimi ac Illustrissimi Domini Domini Comitis Stephani Illyésházy de Illyésháza / Haereditarii in Trenchin Aurei Velleris Equitis. S. C. R. A. / Majestatis Camerarii, et Actualis Intimi Status Con/siliarii I. Cottuum Trenchin et Liptoviensis / Supremi ac Perpetui Comitis, Domini et Patro/ni Sui Benignissimi in perennis Gra/titudinis Documentum devovet / Joannes Nep. Wawrecska / jur. Geometra, et Dominii / Szarva Supremus Venator / Anno 1821.*

[OSZK: TF 15]

Méret, méretarány: 60 x 84 cm. M = kb. 1:200 000

Irodalom: Fodor, 183. p.

Megjegyzés: Fodor nem pontosan idézi a térkép címét.

- IV B 1. *Schlacht bey Raab / am 14ten Iuny 1809. / zwischen der k: k: Franz: Armée unter Anfüh-rung S: kais: Hoh: d: Vice-Königs v: Italien, u: / der k: k: Österr. Armée unter Anführung S: / kais: Hoh: des Erz: h: Johann & c*

[OSZK: TM 1778; ÖStA KA: II IV a 1271-5]

Méret, méretarány: 32,7 x 24 cm. M = 1:110 000

Irodalom: –

Megjegyzés: Kereten kívül, alul, bal oldalon: „Gezeichnet und gestochen nach Lipski von Bernh. Biller.”, illetve középen: „Neueste, sehr vermehrte, und volkom[m]fen berichtigte Auflage.” A cím ez alatt olvasható. Dörtlinger szerint a térkép méretaránya: 1:112 500.

IV B 2.

Plan / der Gegend zwischen / Wien, Neustadt, / Presburg und Oedenburg. / aus Lipsky's, Schmidt's, und / Lichtenstern's Materialien zu-/sammengetragen / von / F. W. Streit / Ober Lieutenant / Weimar / im Verl. d. Geographischen Intituts / 1809.

[Bgl. LM: 1556]

Méret, méretarány: 28,5 x 36 cm. M = kb. 1:241 000

Irodalom: Ulbrich: 935a.

Megjegyzés: A cím jobb oldalon alul, a kereten belül.

IV B 3. (1810)

Charte / von / Servien / Bosnien / und dem grössten Theile von / Illyrien / Nach bisher noch unbenützten Aufnahmen bearbeitet / und als Fortsetzung der Charte des Herrn Obristen Lipszky von Szedlicsna / in 4 Sectionen gezeichnet / von / J. Riedl. / Wien 1810 / Im Verlage des Kunst und Industrie Comptoirs / am hohen Markt N°. 582 / Pesth / im Industrie Comptoir in der Waznergasse / Gestochen von Fr. Reisser.

[ÖNB: FKB 2481, a. B. 8 (3), Alb. 685, Alb. 1050/1 a metsző megadása nélkül; ÖStA KA: B III a 21-I. 2–5. pld.]

Méret, méretarány: 77 x 139 cm (4 egyesített lap). M = 1:480 000

Irodalom: Dörflinger, 616–617. p.

Megjegyzés: Cím a jobb alsó szelvényen jobb oldalon alul. Bal felső szelvényen bal oldalon felül: „Supplementum / ad Tabulam VII / Johannis de Lipszky / Mappae generalis Regni Hungariae. / Carte / de la / Servie, de la Bosnie / et d'une grande partie de l'Illyrie / en 4 feuilles / par / J. Riedl. / À Vienne et Pest au Bureau d'Industrie. / À Berlin chez Simon Schropp & Co.” Jobb felső szelvényen jobb oldalt felül: „Supplementum / ad Tabulam VIII / Johannis de Lipszky / Mappae generalis Regni Hungariae / Partes Bosniae & Serviae / exhibens. / Vindobonae et Pesthini / Editoribus Schreyvogel & Riedl. / MDCCCX.”

IV B 3. (1816)

Charte / von / Servien / Bosnien / und dem grössten Theile von / Illyrien / Nach bisher noch unbenützten Aufnahmen bearbeitet / und als Fortsetzung der Charte des Herrn Obristen Lipszky von Sedlicsna / in 4 Sectionen gezeichnet / von / J. Riedl. / Wien 1816 / Im Verlage von J. Riedl's Kunsthandlung / am hohen Markt N°. 582 / Pesth / im Industrie Comptoir im Theatergebäude / Gestochen von Fr. Reisser.

[ÖNB: FKB +317]

Méret, méretarány: 77 x 140 cm (4 egyesített lap). M = 1:480 000

Irodalom: –

Megjegyzés: Cím a jobb alsó szelvényen jobb oldalon alul. Bal felső szelvényen bal oldalon felül: „*Supplementum / ad Tabulam VII / Johannis de Lipszky / Mappae generalis Regni Hungariae. / Carte / de la / Servie, de la Bosnie / et d'une grande partie de l'Illyrie / en 4 feuilles / par / J. Riedl. / À Vienne et Pest au Magazin de l'Auteur. / À Berlin chez Simon Schropp & Co.*” Jobb felső szelvényen jobb oldalon felül: „*Supplementum / ad Tabulam VIII / Johannis de Lipszky / Mappae generalis Regni Hungariae / Parties Bosniae & Serviae / exhibens. / Vindobonae et Pesthini / Auctore Riedl. / MDCCCXVI*”

IV B 4.a. (1811)

Carte générale / du Royaume de / Hongrie / y Compris / la Transylvanie, l'Esclavonie, / la Croatie / avec une partie des Provinces de / Galicie, Moravie, Autriche, Illyrie etc. / réduite d'après la grande carte de / Lipszky / par E. de Zuccheri. / A Vienne et Pesth au Bureau d'Industrie / 1811. / À Berlin chez S. Schropp & Cie.

Generalcharte / des Königreiches / Ungarn / mit Einschluß von / Siebenbürgen, Slavonien und Croatien / und den angränzenden Theilen von Österreich, Mähren, Galizien, Moldau, u. s. w. / nach Lipszky's großer Charte / auf IV Blättern sorgfältig reducirt von / Edmund v. Zuccheri. / gestochen von Jos. Stöber. / Wien und Pesth im Verlage des Kunst und Industrie Comptoirs / 1811.

[ÖNB: a. B. 9. A. 2., MGI 270 (1811)]

Méret, méretarány: 4 lap, egyenként: 71 x 52,5 cm. M = 1:576 000

Irodalom: Ulbrich: 1449., Dörflinger, 622. p., Szántai, 713. p.

Megjegyzés: A francia cím az I. szelvényen bal oldalon felül, a kereten belül, a német cím jobb oldalon alul, a kereten belül olvasható. (Ez a későbbi években megjelent kiadásokra is vonatkozik). A térkép Lipszky Mappa Generalisának 5/6-ára kibővített változata.

IV B 4.a. (1812)

Carte générale / du Royaume de / Hongrie / y Compris / la Transylvanie, l'Esclavonie, / la Croatie / avec une partie des Provinces de / Galicie, Moravie, Autriche, Illyrie etc. / réduite d'après la grande carte de / Lipszky / par E. de Zuccheri. / A Vienne et Pesth au Bureau d'Industrie / 1812. / À Berlin chez S. Schropp & Cie.

Generalcharte / des Königreiches / Ungarn / mit Einschluß von / Siebenbürgen, Slavonien und Croatien / und den angränzenden Theilen von Österreich, Mähren, Galizien, Moldau, u. s. w. / nach Lipszky's großer Charte / auf IV Blättern sorgfältig reducirt von / Edmund v. Zuccheri. / gestochen von Jos. Stöber. / Wien und Pesth im Verlage des Kunst und Industrie Comptoirs / 1812. Berlin bey Simon Schropp & Co.

[ÖNB: FKB 2400 (1812); ÖStA KA: B IX a 501 (1812)]

Méret, méretarány: 4 lap, egyenként: 71 x 52,5 cm. M = 1:576 000
 Irodalom: Eperjesy: 17., Ulbrich: 1449., Dörflinger, 622–623. p., Szántai, 713. p.
 Megjegyzés: –

IV B 4.a. (1813)

Carte générale /du Royaume de / Hongrie ...

[British Library: Maps 31 e 28]

Méret, méretarány: ?
 Irodalom: Szántai, 714. p.
 Megjegyzés: –

IV B 4.b.

Carte générale / du Royaume de / Hongrie / y Compris / la Transylvanie, l'Esclavonie, / la Croatie / avec une partie des Provinces de / Galicie, Moravie, Autriche, Illyrie etc. / réduite d'après la grande carte de / Lipszky / par E. de Zuccheri. / A Vienne et Pesth au Magazin de J. Riedl / 1816. / À Berlin chez S. Schropp & Cie.

Generalcharte / des Königreiches / Ungarn / mit Einschluß von / Siebenbürgen, Slavonien und Croatien / und den angränzenden Theilen von Österreich, Mähren, Galizien, Moldau, u. s. w. / nach Lipszky's großer Charte / auf IV Blättern sorgfältig reducirt von / Edmund v. Zuccheri. / gestochen von Jos. Stöber. / Wien und Pesth im Verlage von J. Riedl's Kunsthandlung 1816. / Berlin bey Simon Schropp & Co.

[ÖNB: FKB +154]

Méret, méretarány: 71 x 52,5 cm. M = 1:576 000

Irodalom: Ulbrich: 1450., Szántai, 714. p.

Megjegyzés: –

IV B 4. c. (1820k.)

Carte générale / du Royaume de / Hongrie / y Compris / la Transylvanie, l'Esclavonie, / la Croatie / avec une partie des Provinces de / Galicie, Moravie, Autriche, Illyrie etc. / réduite d'après la grande carte de / Lipszky / par E. de Zuccheri. / A Vienne et Pesth au Magazin de J. Riedl / 1816. / À Berlin chez S. Schropp Cie.

Generalcharte / des Königreiches / Ungarn / mit Einschluß von / Siebenbürgen, Slavonien und Croatien / und den angränzenden Theilen von Österreich, Mähren, Galizien, Moldau, u. s. w. / nach Lipszky's grosser Charte / auf VI Blättern sorgfältig reducirt von / Edmund v. Zuccheri. / gestochen von Jos. Stöber. / Wien bey Artaria und Compag.

[Eisenstädter Stadtarchiv: x-2. GG: II Af 100]

Méret, méretarány: 70 x 51 cm, a kiegészítő lapok: 26 x 51 cm. M = 1:576 000

Irodalom: Ulbrich: 1451.

Megjegyzés: Balról két kiegészítő térképlap csatlakozik az I. és III. (bal alsó és felső) térképlaphoz. Ez időtől kezdve a térkép hat lapon jelenik meg.

IV B 4.c. (182?)

Carte générale / du Royaume / de / Hongrie / y Compris la / Transylvanie, l'Esclavonie, la / Croatie / avec une partie des Provinces de / Galicie, Moravie, Autriche, Illyrie etc. / réduite d'après la grande carte de / Lipszky / par E. de Zuccheri. / A Vienne chez Artaria et compagnie.

Generalcharte / des Königreiches / Ungarn / mit Einschluß von / Siebenbürgen, Slavonien und Croatien / und den angränzenden Theilen von Österreich, Mähren, Galizien, Moldau, u. s. w. / nach Lipszky's großer Charte / auf VI Blättern sorgfältig reducirt von / Edmund v.

Zuccheri / gestochen von Jos. Stöber. / Wien bey Artaria und Compag.

[OSZK: TM 6592; ÖNB: KB 99.237]

Méret, méretarány: 6 lap, 165,8 x 103 cm (egyestíve, I–IV. lap: 71,5 x 52 cm, V–VI. lap: 26 x 52 cm). M = 1:576 000

Irodalom: Szántai, 714. p.

Megjegyzés: Az OSZK példányán a cím alatti felirat: „*Eintheilung des Koenigreiches Ungarn mit Einschluss von Slavonien und Croatien.*” A Rónay családé volt, és 1829-es dátum szerepel rajta. Nincs rajta a Béga csatorna (*Bega-Canal 1833–1837*). Az OSZK katalógus szerint kb. 1840. Az ausztriai példány Dörflinger szerint a 20-as évek végén készült, nem szerepel rajta a Béga-csatorna. Szántai 1830-ra datálja (kérdőjellel.)

IV B 4.c. (1844)

Carte générale / des Postes / du Royaume / de / Hongrie / y Compris la / Transylvanie, l'Esclavonie, la / Croatie / avec une partie des Provinces de / Galicie, Moravie, Autriche, Illyrie etc. / réduite d'après la grande carte de / Lipszky / par E. de Zuccheri. / A Vienne chez Artaria et compagnie. 1844.

Post und / Generalcharte / des Königreiches / Ungarn / mit Einschluß von / Siebenbürgen, Slavonien und Croatien / und den angränzenden Theilen von Österreich, Mähren, Galizien, Moldau u. s. w. / nach Lipszky's großer Charte / auf VI Blättern sorgfältig reducirt von / Edmund v. Zuccheri / gestochen von Jos. Stöber. / Wien bey Artaria und Compag.

[OSZK: TM 6254; Stmk. LA Lutz: B 517]

Méret, méretarány: 6 lapos, 4 lap: 70,5 x 52, 2 lap: 26 x 52 cm. M = 1:576 000

Irodalom: Fodor, 183. p., Ulbrich: 1558., Bartha, 635. p., Szántai, 715. p.

Megjegyzés: A cím alatt az ország közigazgatási beosztása: „*Eintheilung des Koenigreiches Ungarn mit Einschluss von Slavonien und Croatien.*” Nincs a térképen a „*Bega-Canal 1833–1837.*” vonal és felirat.

IV B 4.c. (1847)

Carte générale / des Postes / du Royaume / de / Hongrie ...

[OSZK: TM 26193]

Méret, méretarány: 166 x 104,5 cm (6 egyesített lap). M = 1:576 000

Irodalom: –

Megjegyzés: Teljesen azonos a francia és német cím az előző tétellel, az évszám javítva 1847-re.

IV B 4.c. (1848)

Carte générale / des Postes / du Royaume / de / Hongrie ...

[OSZK: TM 6092, TM 6100; IIT: B IX c 42. 4 pld.; ÖNB: MGI 919; ÖStA KA: B IX a 628, B IX c 629]

Méret, méretarány: 165 x 105 cm (6 egyesített lap). M = 1:576 000

Irodalom: Eperjesy: 427., Ulbrich: 1558., Szántai, 715. p.

Megjegyzés: OSZK TM 6092: Bal címlap szelvény és az alatta lévő hiányzik, csak a német nyelvű cím szerepl. Rajta van már a Béga csatorna 1833–1837. OSZK katalógus szerint 1840 körül?

IV B 4.c. (1851)

Carte générale / et postale / du Royaume / de / Hongrie, / de la Transylvanie, / de la Croatie & de l'Esclavonie, / du Voïvodat de la Serbie & du Banat du Temes, / du Pays des confins militaires, / et de la Bukovina, / réduite d'après la grande carte de / Lipszky / par E. de Zuccheri. / A Vienne chez Artaria et compagnie. / 1851.

Post und / Generalcharte / des Königreiches / Ungarn, / der Woïwodschaft Serbien und des Temescher Banates, von / Siebenbürgen, Croatien und Slavonien, / der K.K. Militaer-Grenze, so wie von der Bukovina, / nach Lipszky's großer Charte / auf VI Blättern sorgfältig reducirt von / Edmund v. Zuccheri / gestochen von Jos. Stöber. / Wien bey Artaria und Compag. 1851.

[OSZK: TM 6636; ÖÖ LA: szám nélkül]

Méret, méretarány: 6 lapos, 4 lap: 70,5 x 52, 2 lap: 26 x 52 cm. M = 1:576 000

Irodalom: Ulbrich: 1559., Szántai, 715. p.

Megjegyzés: A címlapszelvény alatti szelvény kiegészült egy táblázattal: „Gegenwärtige politische Eintheilung der Kronländer.” Az OSZK-beli példány hátlapján az Artaria kiadó 1852. évi hirdetése.

IV B 4.c. (185?)

Carte générale / et postale / du Royaume / de / Hongrie ...

[OSZK: TM 6315]

Méret, méretarány: 6 lapos, 4 lap: 70,5 x 52, 2 lap: 26 x 52 cm. M = 1:576 000

Irodalom: –

Megjegyzés: A cím teljesen megegyezik a IV B 4.c. (1851) tétellel. A katalógus szerint 1865-ből, de az új táblázat felirata: *Gegenwärtige*, tehát 1864 előttről való. A francia nyelvű címlapszelvény hiányzik.

IV B 4.c. (1853)

Carte générale / et postale / du Royaume / de / Hongrie ...

[ÖStA KA: B IX c 628; B IX c 629 (1853)]

Méret, méretarány: 6 lapos, 4 lap: 71 x 52, 2 lap: 26 x 52 cm. M = 1:576 000

Irodalom: *Eperjesy*: 24., 427., *Ulbrich*: 1559.

Megjegyzés: A cím teljesen megegyezik a IV B 4.c. (1851) tétellel, az évszám javítva.

IV B 4.c. (1859)

Carte générale / et postale / du Royaume / de / Hongrie ...

[ÖStA KA: B IX c 629 (1859)]

Méret, méretarány: 6 lapos, 4 lap: 71 x 52, 2 lap: 26 x 52 cm. M = 1:576 000

Irodalom: *Eperjesy*: 427., *Ulbrich*: 1559.

Megjegyzés: A cím teljesen megegyezik a IV B 4.c. (1851) tétellel, az évszám javítva.

IV B 4.c. (1864)

Carte générale / et postale / du Royaume / de / Hongrie ...

[OSZK: TM 27005]

Méret, méretarány: 166 x 105 cm. M = 1:576 000

Irodalom: –

Megjegyzés: A cím teljesen megegyezik a IV B 4.c. (1851) tétellel, az évszám javítva 1864-re. Az OSZK katalógus szerint 1861. évi kiadás, ez téves, a térkép hátlapján az Artaria & Comp. 1864. évi hirdetése szerepel. A „*Gegenwärtige*” helyett felirat: „*(Vom Jahre 1854 bis 1860.)*” áll.

IV B 4.c. (1868)

Carte générale / et postale / du Royaume / de / Hongrie, / de la Transylvanie, / de la Croatie & de l'Esclavonie, / du Pays des confins militaires, / et / de la Bukovina, / réduite d'après la grande carte de / Lipszky / par E. de Zuccheri. / A Vienne chez Artaria et compagnie / 1868.

Post und / Generalcharte / des Königreiches / Ungarn, / von / Siebenbürgen, Croatien und Slavonien, / der K.K. Militaer-Grenze, so wie von der Bukovina, / nach

*Lipszky's großer Charte / auf VI Blättern sorgfältig
reducirt von / Edmund v. Zuccheri / gestochen von Jos.
Stöber. / Wien bey Artaria und Compag.*

[Bgld. LB: I-250]

Méret, méretarány: 6 lapos, 4 lap: 71 x 52 2 lap: 26 x 52 cm. M = 1:576 000

Irodalom: Ulbrich: 1560.

Megjegyzés: Az irodalom szerint nyomtatta: Wernigk impt.

IV B 4.c. (1871)

Carte générale / et postale / du Royaume / de / Hongrie ...

[OSZK: TM 6096]

Méret, méretarány: 83,5 x 104 cm (2 lapban egyesítve). M = 1:576 000

Irodalom: –

Megjegyzés: A cím teljesen megegyezik a IV B 4.c. (1868) tétellel, az évszám javítva 1871-re. Hátlapján az Artaria & Comp. 1871. évi hirdetése. A táblázat megegyezik a TM 27005-tel.

IV B 4.c. (1880)

Carte générale / et postale / du Royaume / de / Hongrie ...

[OSZK: TM 6326]

Méret, méretarány: 83,5 x 104 cm (2 lapban egyesítve). M = 1:576 000

Irodalom: –

Megjegyzés: A cím teljesen megegyezik a IV B 4.c. (1868) tétellel, de az évszám helyett: „Ausgabe 1880”

IV B 5. (1816/1817)

*Post und General Karte / von / Hungarn / nach Lipsky /
Wien, bey Tranquillo Mollo.*

[OSZK: TM 5416, TA 4456]

Méret, méretarány: 48 x 36,7 cm. M = kb. 1:2 200 000 [1:2 160 000]

Irodalom: Ulbrich: 29/2., 1515a., Dörflinger, 472. p., Atlantes, 68. p., Szántai, 396–397. p.

Megjegyzés: A cím a bal felső sarokban van, javított, eredeti cím is olvasható: „Karte von Hungarn samt den vereinigten Ländern.” A kereten kívül a jobb felső sarokban „IX.” szám áll, a térképet tartalmazó atlasz: „Allgemeiner / Hand-Atlas / zum Gebrauch für die Jugend in höhern und niedern Schulen, / für Kaufleute und Zeitungleser. / Nach den letzten Friedensschlüssen berichtigt, / von / Joseph Dirwaldt. / 1816 / verlegt in Wien bey Tranquillo Mollo.” Az OSZK példányának katalóguscédulája tévesen 1815 körülre teszi.

- IV B 5. (1818) *Post und General Karte / von / Hungarn / nach Lipsky / Wien, bey Tranquillo Mollo.*
[ÖNB: FKB 273-48.]
Méret, méretarány: 48 x 36,7 cm. M = kb. 1:2 200 000
Irodalom: Atlantes, 69. p., *Szántai*, 396–397. p.
Megjegyzés: A térképet tartalmazó atlasz címe megegyezik az előző tétellel, az évszám „1818.” (Dörflinger szerint a jelzet: FKB 243-48)
- IV B 5. (1818)* *Post und General Karte / von / Hungarn / nach Lipsky. / Wien, bey Tranquillo Mollo.*
[OSZK: TA 3725; Bgld. LM: 24 445]
Méret, méretarány: 45 x 32,5 cm. M = kb. 1:2 200 000
Irodalom: *Ulbrich*: 29/2., Atlantes, 70. p.
Megjegyzés: Atlaszlap, az atlasz címe azonos a IV B 5. (1816/1817) sz. tétellel, a jobb felső sarokban a kereten kívül „22.” szám szerepel.
- IV B 5. (1818)** *Post und General Karte / von / Hungarn / nach Lipsky. / Wien, bey Tranquillo Mollo.*
[OSZK: TM 5759; Bgld. LB: I–539]
Méret, méretarány: 45 x 33 cm. M = kb. 1:2 200 000
Irodalom: *Ulbrich*: 1515a.
Megjegyzés: Kereten kívül a jobb alsó sarokban: „*Lehrbuch der Geographie I^{te} Abthl. Seite 47.*” A jobb felső sarokban a kereten kívül: „22”.
- IV B 6. *Mappa / Dioecesis Vaciensis / Per Inclytos Comitatus Pest, Pilis & Solth artic. unitos, Csongradiensem, / Hevesiensem item & Exteriorem Szolnok, Neogradiensem & Hontensem / atque Cumaniam Minorem extensae, ac in tres Archi Diaconatus divisae / scilicet: / [...] Auxilia / Praesentis operis sunt Mappa specialissima / I. Comitatum Pest Pilis & Solth artic. unitorum a / D. Balla de anno 1793. Atlas item Lipszkii & Korabinszky. / concinn. Vacii Mathias Schuhajda / per I. R. adprob. & I. Dnii Epi Vac. o. Geom. [1812]*
[OSZK: TM 4709, TM 4815, TM 5092; ÖNB: a. B. 9. D. 3.]
Méret, méretarány: 72,4 x 102 cm. M = 1:296 800
Irodalom: *Bartha*, 636. p., *Dörflinger*, 720. p.
Megjegyzés: Kereten kívül, bal oldalt, alul: „*Sc. Franc. Karacs Pestini. 1812*”. A TM 4709-en mérhető lemez méret: 67 x 97,3 cm.

IV B 7.

Hungary, Transylvania, and the surrounding Countries.

[In: *Bright, Richard*: Travels from Vienna through Lower Hungary; with some Remarks on the State of Vienna during the Congress, in the Year 1814. XVI. p.]

Méret, méretarány: 43,5 x 27,4 cm. M = 1:2 800 000

Irodalom: *Szántai*, 86. p.

Megjegyzés: A cím a kereten kívül, felül, középén. Más feliratok a kereten kívül alul bal oldalon: „*Reduced from the large Map of Lipszky.*”, középén: „*Published by Archibald Constable & Co. Edinburgh, 1817.*”, jobb oldalon: „*Engraved by Sid^r. Hall, 14, Bury Str^t. Bloomsb^y.*”

IV B 8.

Hungary, reduced from the large Map of Lipszky.

[In: *Bright, Richard*: Travels from Vienna through Lower Hungary; with some Remarks on the State of Vienna during the Congress, in the Year 1814. XLVII. p.]

Méret, méretarány: 42,5 x 27,4 cm. M = 1:1 720 000

Irodalom: *Fodor*, 183. p., *Bartha*, 635. p., *Szántai*, 86. p.

Megjegyzés: A cím a kereten kívül középén. Más feliratok a kereten kívül alul középén: „*Published by Archibald Constable & Co. Edinburgh, 1817.*”, jobb oldalon: „*Engraved by Sid^r. Hall 14 Bury Str^t. Bloomsb^y.*”

IV B 9.

Das Grossfürstenthum / Siebenbürgen / nach der Lipskyischen Karte gezeichnet.

[In: *Leonhard, Joseph*: Lehrbuch zur Beförderung der Kenntniß von Siebenbürgen. Nagyszeben, 1818. Egyetemi Könyvtár, Budapest. Ge 3116]

Méret, méretarány: 33 x 25 cm. M = 1:1 296 000

Irodalom: *Szántai*, 341–342. p.

Megjegyzés: Cím a kereten belül, a jobb felső sarokban. A kereten kívül, bal oldalon alul: „*Jos. Leonard del.*”, jobb oldalon alul: „*C Seipp f.*” A kereten kívül az oldalak közepén az egyes égtájak felirata olvasható: „*Nord od. Mitternacht.*”, „*Ost od. Morgen.*”, „*Süd od. Mittag.*”, „*West od. Abend.*”. Mérethő lemez méret: 30 x 25 cm.

IV B 10.

Mappa / Archi Dioecesis Strigoniensis, / in Vicariatus / A. Strigoniensem / B. Tirnaviensem / divisae, in quibus sunt: / [...] / Ductu Schematismi Archi Dioecesanii de Anno 1822, item Mapparum Görög Demetrii, et Lipszky Joannis, denique observa-tionum a Topographis peritis

obtentarium elaborata in rupe Castris Strigoniensis Annis 1820. 1821. et 1822. per Joannem Nepom. Máthes / Aedilem Commissarium Suae Celsitudinis Primatialis.

[OSZK: TM 4762/1-4:2, TM 4766; HHT: B IX c 705]

Méret, méretarány: 4 lap, 62 x 51 cm. M = 1:230 000

Irodalom: *Eperjesy*: 513., *Csendes*, 479. p., *Bartha*, 636. p.

Megjegyzés: Csendes tévesen Lipszky Göröggel közös művének véli.

IV B 11.a.

Königreich / Ungarn / nach Lipsky. / Wien, bey T. Mollo. [1824]

[ÖNB: 303.743-F. Kar, A Dirwalt-Atlas 1824. évi kiadásában]

Méret, méretarány: 43 x 30,9 cm. M = 1:2 160 000

Irodalom: *Dörflinger*, 480. p., *Szántai*, 397. p.

Megjegyzés: A jobb felső sarokban a kereten kívül: „22.”, vagyis az atlaszhoz tartozik: *Allgemeiner Hand-Atlas...* Wien, 1824. (Az atlasz címe azonos a IV B 5. (1816/1817) sz. tételével, az évszám javítva.) Szántai 1825-re datálja.

IV B 12.a.

Königreich / Ungarn / nach Lipsky / Wien, vorm: T. Mollo.

[OSZK: TM 6800]

Méret, méretarány: 50,8 x 38,4 cm. M = 1:2 280 000

Irodalom: *Atlantes*, 71–72. p., *Szántai*, 398. p.

Megjegyzés: A cím a bal felső sarokban. Kereten kívül bal oldalon alul a metsző neve: „*Dominicus Biller sc.*”, a kereten kívül jobb oldalt felül az atlasz sorszáma utaló szám: „24.” Az *Allgemeiner Hand-Atlas* (vö. IV B 5. /1816/1817/) 1824/1829. évi kiadásához újrametszett lap.

IV B 12.b.

Königreich / Ungarn / nach Lipsky / Wien, bey F. Mollo. [1831]

[ÖNB: K I 119 411]

Méret, méretarány: 50,8 x 38,4 cm. M = 1:2 280 000

Irodalom: –

Megjegyzés: A cím a bal felső sarokban. Kereten kívül bal oldalon alul a metsző neve nincs feltüntetve, a kereten kívül jobb oldalt felül az atlasz sorszáma utaló sorszáma: „24.” Az *Allgemeiner Hand-Atlas* (vö. IV B 5. /1816/1817/) 1831. évi kiadásához újrametszett lap.

- IV B 13. *Mappa Dioecesium / Bosnensis seu Diakovariensis / et / Syrmienensis / cura et impensis / Illustrissimi ac Reverendissimi Domini / Emerici Caroli Raffay / earundem Dioecesium Episcopi procusa.*

[OSZK: TM 4933; ÖStA KA: B IX c 1009]

Méret, méretarány: 105,6 x 66,5 cm. M = 1:240 000

Irodalom: –

Megjegyzés: A cím a bal felső sarokban a kereten belül. Bal oldalon alul a kereten belül a források és a metsző megnevezése: „*Ductu Schematismi Dioecesiani de A^o 1826 item Mapparum Demetrii Görög et Joannis Lipszky deducta, denique / accedente respectivorum II. Cottuum et Regiminum Ord. Geometrarum Censura et Authenticatione luci edita. / Incidente Francisco Karacs Sculptore Pesth.*” Mérethető lemez méret: 98,2 x 62,4 cm.

- IV B 14. *Ethnographische Karte / des / Königreichs / Ungern / sammt Croatien, Slavonien, der / ungrischen Militärgrenze und / der Seeküste / nach Lipszky / von / Johann v. Csaplovics / 1829.*

[In: Gemälde von Ungern. Von Johann v. Csaplovics. Mit einer ethnographischen Karte. Pesth, 1829. Bd. I.]

Méret, méretarány: 45,5 x 33,8 cm. M = 1:2 220 000

Irodalom: Ulbrich: 1516., *Szántai*, 131. p.

Megjegyzés: Színezett litográfia, a cím bal oldalon felül.

- IV B 15. (1830) *Topographische Karte / von / Ungarn / und / Siebenbürgen / nebst angränzenden Ländern / mit Angabe aller Post-Strassen / nach Lipsky und den neuesten Karten entworfen / von / G. Möller und F. Pilsak. / 1830. / Wien bey Tranquillo Mollo / Bernhard Biller gestochen in Wien*

[OSZK: TR 1505/1–4; ÖStA KA: B IX a 503; ÖNB: 9 A 22]

Méret, méretarány: 4 lap, egyenként 55,5 x 43,5 cm. M = 1:1 100 000

Irodalom: Ulbrich: 1475. *Eperjesy*: 18., *Szántai*, 407. p.

Megjegyzés: Cím a térkép jobb felső sarkában; a fényképe megjelent a *Cartographica Hungarica* 5. számában (1996. december).

- IV B 15. (1834) *Topographische Karte / von / Ungarn / und / Siebenbürgen / nebst angränzenden Ländern / mit Angabe aller Post-Strassen / nach Lipsky*

und den neuesten Karten entworfen / von / G. Möller und F. Pilsak. / 1834. / Wien bey Eduard Mollo. / Bernhard Biller gestochen in Wien
[OSZK: TM 24349]

Méret, méretarány: 4 lap, 55 x 43,5 cm (110 x 88 cm egyesítve). M = 1:1 100 000

Irodalom: –

Megjegyzés: A cím változatlan maradt, a kiadási évet és a kiadót átmetsették, a leírt példányon annak nyomai látszanak is.

IV B 16.

Austrian dominions / II / Galizia, Eastern Hungary / And Transylvania.

[?]

Méret, méretarány: 37,3 x 29,8 cm. M = 1:1 820 000

Irodalom: Szántai, 670. p., 672. p.

Megjegyzés: A cím a kereten belül, bal oldalon alul. A kereten kívül alul, bal oldalon: „Fallon, Lipszky”, középen: „London Published by Baldwin & Cradock 47 Paternoster Row Nov. 1st 1832. / Under the Superintendence of the Society for the Diffusion of useful Knowledge.”, jobb oldalon: „J & C. Walker Sculp^t.”

IV B 17.

Karte / von / Königreich / Ungarn / und den zugehörigen Nebenländern / mit Angabe aller Post-Strassen nach Lipszky und / andern Hülfsmitteln, entworfen / von / Georg Schmitfeldt / Wien bey Florian Mollo / 1834.

[ÖNB: 9 A 25; GG: II Af 30]

Méret, méretarány: 65,5 x 47 cm. M = 1:1 728 000

Irodalom: Ulbrich: 1505., Szántai, 398. p.

Megjegyzés: –

IV B 18.

Esetmérési Térképe / Magyar-Országnek / az eddig Ö csász. kir. Fensége Ország Nádorának 's a' n. m. k. Hely-/tartótanácsnak k. rendeletei folytában, a' m. k. építési Főigazgatóság vezérleése / alatt eszközölt mérések után, az Ádriaitenger viztükrére alkalmazva, összeállított / Vásárhelyi Pál s.k. által.

[MOL, S 12 A Helytartótanács térképei. Div. XII–I.]

Méret, méretarány: 164,5 x 103 cm. M = 1:576 000

Irodalom: Bendefy, 213–215. p., Ulbrich: 1452.

Megjegyzés: Ulbrich szerint a Lipszky nyomán készült Zuccheri-féle

térkép 1820 körüli Artaria-kiadása, melyen kézzel jelölték az Adriához viszonyított hegy- és vízrajzi magassági pontokat. A kézzel írt cím a német nyelvű eredeti cím fölé ragasztott. A francia nyelvű cím megegyezik a IV B 4.c. (182?) tétel címével. A mérési eredmények alapján 1843-ra datálja a szakirodalom. A magyar nyelvű cím alatt, a kartusban: „A földszin függői vörös számokkal / a vízszin dtto [=függői] kék dtto [=számokkal] jelevék.”

IV B 19. (1852)

Magyarország / térképe. / Lipsky / nagy térképe után, javítva. / Pesten / Magyar Mihál / könyvkereskedésében. / Nyomtatott Budán.

[?]

Méret, méretarány: 66 x 100 cm. M = 1:982 (00)

Irodalom: Cartographica Hungarica 5. (1996. december) 60. p.

Megjegyzés: Litográfia. A címfelirat fényképét is közli a hivatkozott irodalom. A cím bal oldalon felül.

IV B 19. (1854)

Magyarország / térképe. / Lipsky / nagy térképe után, javítva. / Harmadik javított nyomat. / Pesten / Magyar Mihál könyvkereskedésében. / Nyomtatott Budán.

[OSZK: TM 6050]

Méret, méretarány: 4 lap, 51,2 x 34,1 (egyesítve: 102 x 68,7 cm). M = 1:982 (00)

Irodalom: Fodor, 183. p., Csendes, 478. p., Bartha, 635. p. szerint viszont a Tabula Generalis 3. kiadása jelent meg 1854-ben a fenti cím alatt.

Megjegyzés: Litográfia. Kereten kívül, bal oldalon alul: „E térképhez egy kimerítő Helynévtár is jelent meg Magyar Mihálnál.”, illetve jobb oldalon alul: „Nyomt. Troch M. Budán 1854.”

A térképek lelőhelyének rövidítései

Bgld. LA	Burgenländisches Landesarchiv (Eisenstadt)
Bgld. LB	Burgenländische Landesbibliothek (Eisenstadt)
Bgld. LM	Burgenländisches Landesmuseum (Eisenstadt)
FSZEK	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (Budapest)
GG	Geographische Gesellschaft /Bibliothek/ (Wien)
HIT	Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Térkép-tára (Budapest)
MOL	Magyar Országos Levéltár (Budapest)
OÖ LA	Oberösterreichisches Landesarchiv (Linz)
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek /Kartensammlung/ (Wien)
a. B.	alter Bestand
Alb.	Albertina
FKB	Fideikomiss-Bibliothek
MGI	Militärgeographisches Institut
K	neuer Bestand
ÖStA KA	Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv /Karten-sammlung/ (Wien)
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár /Térképtár/ (Budapest)
Stmk. LA Lutz	Steiermärkisches Landesarchiv /Archiv der staatl. Behörden, Lutz-Südostsammlung/ (Graz)

A térképjegyzékhez felhasznált irodalom

Atlantes	Atlantes Austriaci. Bd. I./1–2–II. Hrsg.: Kretschmer, Ingrid–Dörflinger, Johannes. Wien–Köln–Weimar, 1995.
Bartha	<i>Bartha Lajos, íff.:</i> Újabb adatok Lipszky János életéhez és munkásságához. In: Hadtörténelmi Közlemények, 30. (1983) 4. sz. 624–636. p.
Bendefy	<i>Bendefy László:</i> Szintezési munkálatok Magyarországon 1820–1920. Bp., 1958.

- Csendes* *Csendes László*: Lipszky János huszártiszt életútja és térképei. In: Hadtörténelmi Közlemények, 29. (1982) 3. sz. 464–481. p.
- Dörflinger* *Dörflinger, Johannes*: Die österreichische Kartographie im 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts. Unter besonderer Berücksichtigung der Privatkartographie zwischen 1780–1820. Bd. I–II. Wien, 1984–1988.
- Eperjesy* *Eperjesy Károly*: A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeinek jegyzéke. Szeged, 1929.
- Fodor* *Fodor Ferenc*: A magyar térképírás. I–III. köt. Bp., 1952–1954. /A Térképészeti Közöny 15. számú külön füzet/
- Földabroszok Földabroszok Magyarországról. Válogatás 400 év térképeiből. 1528–1900. Kiállítási katalógus. Összeáll.: Patay Pálné és mások. Bp., 1990.
- Holló* *Holló Szilvia Andrea*: Budapest régi térképeken 1686–1896. Bp., 1994.
- Papp-Váry-Hrenkó* *Papp-Váry Árpád-Hrenkó Pál*: Magyarország régi térképeken. 2. jav. kiad. Bp., 1990.
- Reisz* *Reisz T. Csaba*: Lipszky János Pesten. Kísérlet Pest-Buda térképének kiadására 1802-ben. In: Történelmi Szemle, 37. (1995) 2. sz. 229–255. p.
- Szántai* *Szántai Lajos*: Atlas Hungaricus. Magyarország nyomtatott térképei 1528–1850. I–II. köt. Bp., 1996.
- Ulbrich* *Ulbrich, Karl*: Allgemeine Bibliographie des Burgenlandes. VIII. Teil. Karten und Pläne. Bd. I–II. Eisenstadt, 1970–1972.

PITI FERENC

OKLEVELES ADATOK AZ 1324. ÉVI ORSZÁGBÍRÓVÁLTÁSHOZ

1324-ben Hermány nb. Lampertet Köcski Sándor váltotta fel a *iudex curie regis* tisztségében.¹ Tanulmányunkban szeretnénk a kérdést a fennmaradt diplomatikai anyag alapján a lehető legpontosabban körüljárni, tekintve, hogy a korábbi vélemények sokszor eltérnek a legfontosabb problémák (Lampert halálának, az országbírói tisztség üresedése hosszának, valamint Sándor hivatalba kerülése kezdetének dátuma) vonatkozásában.

Ezt illusztrálандó, néhány álláspontot idéznénk. Pór Antal szerint Köcski Sándor „az országbírói hivatalt 1324. évnek talán közepétől viselte... Lampert országbíró utóljára 1324. márczius 23. említettik... Sándor országbírót először említi Károly király 1324. október 3-án kelt okiratában.”² Wertner Mór úgy vélte, Lampert 1324. július 10-én már nem élt, míg Köcski Sándor országbíróságának első adataként ő is október 3-át említi.³

Bertényi Iván monográfiájában Lamperttel kapcsolatban arról szól, hogy 1324. március 23-án még országbíró és 1324 tavaszán (május 1. előtt) hunyt el Erdélyben, Sándorról pedig szintén azt állapítja meg, hogy október 3-án már országbíró.⁴ Engel Pál akadémiai doktori értekezésében Lampertre utolsó adatként május 28-át hozta, július 8–27. között üresedést állapított meg a tisztségben, Köcski Sándorra első adata november 8. volt.⁵ Az értekezés azóta nyomtatásban napvilágot látott, s ebben Engel Pál a kéziratban szereplő adatokat módosította. Eszerint Lampert országbíróságának utolsó adataként július 6-át hozza, az üresedést július 8. és október 3. között határozza meg, míg Sándor országbíróságának első dátumaként október 10-ét említi.⁶

1 Az országbírók legutóbbi (év szerinti, az Anjou-kor végéig terjedő) felsorolására l. „Országbírók” szócikkünket. In: Korai Magyar Történeti Lexikon. Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál és Makk Ferenc. Bp., 1994. 511–512. p.

2 Pór Antal: Köcski Sándor. In: Századok, 22. (1888) 793. p.

3 Wertner Mór: Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontológiához. II. közlemény. In: Történelmi Tár. Új sorozat. VIII. (1907) 33. p.

4 Bertényi Iván: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp., 1976. 67. p.

5 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája (1310–1457). Kézirat. Bp., 1992. 339. p.

6 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp., 1996. 6–7. p. (a tovább-

Dolgozatunk elkészítésében nagy segítségünkre volt az Anjou-kori Oklevéltár vonatkozó, Blazovich László által elkészített kötete,⁷ amely teljes egységében mutatja meg az 1324-ből ránk maradt magyar (vonatkozású) oklevélállományt. Ennek tükrében a következőket állapíthattuk meg:

1.) Lampert halálának időpontjára — s így a tisztség üresedésének kezdetére — egyik május előtti megoldás sem fogadható el. Legyen szabad gondolatmenetünket a Bertényi Iván említett nézetének alapjául szolgáló okirattal: Köcski Sándor egy 1327. évi ítéletlevelével indítanunk, mivel a forrás tudósítását bizonyos vonatkozásban nem tudjuk az 1324. évi adatok sorába illeszteni. Szükséges tehát ezen oklevelet szembesítenünk vonatkozó évünk oklevélállományának tanúságaival.

Sándor országbíró 1327. június 4-én kelt oklevele az esztergomi káptalan és a kézdi székelyek közötti pert zárta le.⁸ 1320-ban az esztergomi káptalan a királyi különös jelenlét elé idéztette a kézdi székelyeket, ám Lampert akkori országbíró a pert elhalasztotta a király Erdélybe jövetelének 8. napjára. Ezután „*dum idem dominus noster rex, pro rebellionibus et ausibus temerariis quorundam... reconpesscendis et conterendis, anno Domini M° ccc° xx° quarto accedens, memorato magistro Lamperto stadium huius vite ibidem in partibus Transsiluanis feliciter finiente...*” az uralkodó a pert „*domino Thoma woyuode Transsiluano... iudicandum commisisset*”, ám a székelyek a kitűzött időpontban nem jelentek meg a vajda előtt, ezért új idézésre került sor. „*...Tandemque idem dominus noster rex, ipsam causam ad suam specialem presenciam... iterato resumens... ad octavas festivitatis beati Georgii martiris tunc proxime subsequentes, ipsis autem octavis... advenientibus... ad octavas tercię revolucionis annualis eiusdem festi beati Georgii... fuisset prorogata. Igitur occurrentibus ipsis octavis tercię revolucionis annualis, videlicet anno Domini M° ccc° xx° septimo...*”⁹ a per tárgyalása megkezdődött.

Ezen — problematikája miatt hosszabban és zömében eredeti szövegében idézett — megfogalmazásból (első látásra és kontrolladatok híján) az a kronológiai

biakban Engel, 1996.)

7 Anjou-kori Oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. VIII. 1324. Szerk.: Blazovich László. Bp.–Szeged, 1993. (A továbbiakban a regesztaszámok — külön jelölés híján — ezen kötetre vonatkoznak.)

8 Esztergomi káptalan magánlevéltára. 66. 1. 5. (Df. 238 226.) Kiadása: Knauz, Ferdinandus–Dedek, Crescens Ludovicus: Monumenta ecclesie Strigoniensis. III. Strigonii, 1924. 110–112. p. (A továbbiakban: Str. III.) Regesztáját I. az Anjou-kori Oklevéltár XI. 1327. kötetében (Bp.–Szeged, 1996.) a 270. szám alatt. (Itt köszönöm meg a kötet szerkesztőjének, Almási Tibornak, hogy dolgozatomat elolvasta és azt baráti tanácsaival támogatta.)

9 Str. III. 110–111. p.

sorrend is élénk tárulhat, hogy a király Erdélybe történő megérkezése és Lampert halála 1324. május 1. előtt történt.

Az 1324. évi adatsorok azonban megcáfolják ezt a következtetést. Számos olyan 1324. évi oklevél maradt ugyanis ránk, amelyben Lampert országbíró élőként szerepel május 1. után: a napra pontosan datálható oklevelek közül csupán májusban tíz királyi privilégium méltóságnévsorában található meg,¹⁰ ő maga pedig három alkalommal adott ki oklevelet.¹¹

Ezenfelül megállapíthatjuk, hogy az uralkodó 1324. évi erdélyi hadjárata sem május előtt zajlott le. Ha végigtekintünk a királyi oklevelek keltezésében esetenként előforduló helymegjelöléseken, a következőket tapasztalhatjuk az uralkodó itineráriumával kapcsolatosan: Károly Róbert 1324-ben január 12-én Budán, január 28-án, 29-én, február 2-án, 5-én, 12-én, 20-án, 29-én, március 3-án, 8-án, 11-én, 27-én, április 13-án, 28-án, május 1-jén, 3-án, 6-án, 8-án, 17-én és 20-án Visegrádon adott ki oklevelet.¹² Nyilvánvaló, hogy még a legnagyobb lefedetlen időközben (a március 27. és április 13. közötti napok alatt) sem lehetett egy erdélyi hadjáratot lebonyolítani. Sőt, éppen arra van bizonyáságunk, hogy erre a nyár folyamán került sor: Károly király június 17-én Déva vára mellett adott ki oklevelet, július 10–25. között hat diplomát a Küküllő folyó mellett, és augusztus első felében is Erdélyben tartózkodott még.¹³ Az első oklevél, amely újra Visegrádon kelt, augusztus 26-i dátumozású.¹⁴

A királyi hadoszólás utánra történt perhasztlások is ezen adatsort gyámolítják. Az első három ilyen hasztlás dátumai: május 19. (István szabolcsi ispán), május 21. (Drugeth Fülöp nádor) és május 28. (Lampert országbíró).¹⁵ A királyi had így feltehetőleg május második felében kezdett gyülekezni, indulása június elejére tehető, s az említett június 17-i, Déva vára mellett kiadott privilégium fényében

10 218. (május 2.), 245. (május 12.), 247. és 248. (május 13.), 252. és 253. (május 14.), 269. (május 22.), 272. (május 23.), 287. (május 28.) és 291. (május 30.) számok.

11 257. (május 15.), 259. (május 16.) és 288. (május 28.) számok. L. még továbbá a 217. és 288. számokat.

12 20., 41., 42., 48., 55., 68., 73., 84., 86., 87., 98., 134., 177., 205., 211., 220., 226., 233., 234., 260., 261. és 263. számok.

13 314., 343., 344., 346., 348., 355. és 356. számok. Augusztus folyamán: Szeben mellett (augusztus 10. és 11. — 375., 376., 378. és 379. számok), Waras város mellett (augusztus 12. — 380. szám), Wrusyghaz mellett (augusztus 12. — 381. szám), Sebesen (augusztus 13. — 382. szám) és ismét Varas mellett (augusztus 14. — 383. szám).

14 387. szám.

15 262., 264. és 288. számok.

Erdélybe való két, két és fél hét alatti eljutása valószínűsíthető. Maga a hadjárat így június–augusztus folyamán zajlott le.

A fenti adatsorok tehát azt bizonyítják, hogy Lampert még 1324 májusában is országbíró volt, valamint, hogy az erdélyi hadjárat sem május előtt, hanem nyáridőn történt.¹⁶

Mindezek ellenére meg merjük kockáztatni, hogy Sándor országbíró oklevele a helyes eseménysorrendet tartalmazza. Eszerint tehát Lampert halála után a per Tamás erdélyi vajda elé került, majd ezt a király visszavette és saját különös jelenléte elé tűzte ki, mégpedig egy május 1-jei napra. Az eseménysorban 1324 szerepel egyedüli évjelölésként, azonban van arra esélyünk, hogy a mondott napot ne 1324., hanem 1325. május 1-jeként értelmezzük! (Sajnos feltételezésünket csak közvetett bizonyítékokkal tudjuk meg támogatni, mivel a perre vonatkozóan az 1325. évi oklevélanyagban nem találtunk adatot.)¹⁷ Részben hivatkozhatunk paleográfiai okokra, hiszen a dátumokban esetlegesen szereplő „quarto” és „quinto” kifejezéseket könnyen lehet mind félreolvasni, mind félreírni. Talán éppen az előbbi eset történt a korábbi okleveleket tartalmilag idéző *notariusszal*, aki az 1327. évi oklevelet összeállította, a másik esetben pedig a *scriptor* másolási-tisztázási hibájára gyanakodhatunk.

Említhetünk azonban kronológiai okokat is, hiszen a hadjárat lezajlásának és a királyi had oszlásának időpontjára vonatkozó adatokat áttekintettük. Még ha feltételezzük is, hogy a per a hadjárat idején került a vajda elé (mikor is a székelyek nem jelentek meg), az újabb idézés a vajda elé, majd a per visszavétele a király

16 Itt jegyezzük meg, hogy a hadoszlás időpontja október 6. volt. Ezt több oklevél alátámasztja. Drugeth Fülöp nádor július 16-án (349. szám) a Küküllő menti táborban egy eskütételt október 6-ra halasztott el. Miklós nádori albíró október 27-i oklevele szerint (467. szám) a királyi hadoszlás quindenája — vagy más elnevezés szerint „ezenkedd-napja” (l. Nagy Gyula: Királyi hadbaszállások, hadak oszlása, ezenkedd-nap. In: Turul, 2. (1884) 16. p.) — október 20-án volt (az oklevél másik eredeti példánya, hibásan, október 21-ét nevezi meg). Köcski Sándor előtt bizonyos nemesek október 20-án jelentek meg (471. szám), s mivel ezen ügyet éppen Lampert országbíró halasztotta el, tudjuk, hogy ezen nap a hadoszlás quindenája volt. Így a hadoszlás napjával ismét október 6-át kapjuk. (Hasonlóan l. még pl. 472., 473. és 479. számokat is.) Vö. Knauz Nándor: Kortan. Bp., 1876. 256. p.; Jozef Novák: Residentia exercitus regis, Speciálny spôsob datovania v Uhorsku. In: Historické štúdie, 1. (1955) 231. p.; Szentpétery Imre: A kronológia kézikönyve. Bp., 1985. (Reprint) 130. p. Ezen munkákban napra pontosan nem datált — június 17. utáni — időpont szerepel hadoszlási napként.

17 Itt köszönöm meg Géczi Lajosnak, a Csongrád Megyei Levéltár munkatársának, az Anjou-kori Oklevéltár 1325. évi készülő kötete szerkesztőjének, hogy — noha e perre vonatkozó adatot nem talált — kéziratát ebből a szempontból kérésemre áttekintette.

különös jelenléte elé kitölthette az 1325. május 1-jéig terjedő időszakot, akkor pedig különösen, ha a perfolytatásra csak a hadoszlás után került sor.¹⁸ E magyarázattal véleményünk szerint az események megtalálnák a maguk helyét az 1324. évi oklevelek adatai által kínált szilárd alapon.

2.) Lampert országbíró önálló oklevélkiadásának utolsó ránk maradt, napra pontosan datálható terméke május 28-i keltezésű. Ám május 30-án is találkozhatunk még Lamperttel egy királyi privilégium méltóságnévsorában.¹⁹ Engel Pál monográfiájában július 8-tól üresedést említ egy kiadatlan oklevél alapján, ahol a budafelhévízi konvent már beszámol Lampert országbíró haláláról,²⁰ s ezután valóban több oklevélben is „néhai” országbíróként szerepel.²¹ Arra, hogy az országbíró halálát valóban július elején kell keresnünk, bizonyosság a (már Erdélyben tartózkodó) király július 5-én és 6-án kelt két-két privilégiuma, amelyeknek méltóságnévsora még tartalmazza Lampert nevét.²²

Ellenőriznünk kell még azt is, hogy Lampert halála valóban Erdélyben történt-e, miként az 1327. évi oklevél állítja. Ehhez azt kell bizonyítanunk, hogy az országbíró maga is elkíserte a királyt Erdélybe. E bizonyítást azonban szintén csak közvetett úton tudjuk elvégezni, mivel — mint említettük — május 28. után nem maradt fenn Lamperttől saját oklevél.

Az 1324. évi hadjárat²³ idején számos egyházi és világi főember (vagyis a királyi

18 Ebben az esetben tehát arra kapnánk adatot, hogy a per három évvel való elhalasztását úgy kell értenünk, miszerint a halasztás évét már beszámították, vagyis az 1325 és 1327 közötti időt mintegy három évként fogták fel. Ezt a gondolatot más adattal is erősíthetjük. I. Károly király egy 1339. április 19-én kelt oklevelében arról ír, hogy 1330. jún. 10-től 10 évre („a quindenis festi Penthecostes per decem annos ab extunc sequentes”) a soproni polgároknak adta a Ferteu folyó királyi vámjának felét a város erődtételeinek megsegítésére, ám mivel e 10 év hamarosan letelik („tamen quia terminus gracie nostre... iam ad expirationem et completionem tendit”), és az erődtételek még nem fejeződtek be, újabb két évre („infra duos annos subsequentes”) nekik adja ezen vám felét. (Győr–Moson–Sopron Megyei Levéltár. 2. Sopron város 119. Df. 201 753. Kiadása: *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I. 1. Sopron, 1921. 73–74. p.) Itt tehát arra gondolhatunk, hogy 1330 volt az első, 1331 a második év stb.

19 291. szám.

20 341. szám.

21 L. pl. csak júliusban a következő számokat. július 10. (343.), július 13. (344.), július 15. (347.), július 26. (361. [= 360.] és 361.)

22 326., 327., 330. és 331. számok.

23 A hadjárat értékelésére, ill. az ettől eltérő vélemények összefoglalására l. *Kristó Gyula*: Az Anjou-kor háborúi. Bp., 1988. 80–81. p.

tanács, illetve annak zöme) az uralkodó mellett tartózkodott. Az Erdélyben kelt privilégiumok *datum per manus* formulái András (Endre) alkancellárt említik; Drugeth Fülöp nádor idézett oklevele július 16-án a Küküllő mellett kelt; egy július 22-i (a fenti adatsorok alapján bizonyosan Erdélyben kiadott) királyi privilégium arról szól, hogy a király a bárók és főpapok tanácsára ad engedélyt hídépítésre egy nemesi birtokon;²⁴ az ország főpapjait és nemeseit említi a már szintén idézett, Szeben mellett kiadott augusztus 10-i királyi diploma is (név szerint megemlítve Henrik veszprémi püspököt, királynéi kancellárt), akik ott, a helyszínen tettek panaszt az uralkodónak; augusztus 11-én a király Tamás erdélyi vajdának adományozott vámot; szintén augusztus 11-én Fülöp nádort említi az uralkodó a Szeben mellett kiadott másik oklevelében.²⁵

Mindezekből már valószínűsíthető, hogy Lampert országbíró — miként a nádor vagy az erdélyi vajda is — a király mellett tartózkodott Erdélyben. E felvetés szerecsére konkrétabb adatokkal is igazolható: az uralkodónak a Küküllő mentén, július 10-én kiadott diplomájában az szerepel, hogy Lampert néhai országbíró halála előtt bírságot engedett el István fia: János nemesnek; a július 13-án, szintén a Küküllő mellett datált királyi oklevél pedig arról tudósít, hogy az országbíró betegségében tett végrendeletében (a király engedélyével) bírságokat engedett el lelki üdvéért az egri káptalannak. Ezen adatok alapján számunkra vitathatlannak tűnik, hogy az országbíró Erdélyben tartózkodott, s a király személyesen hallotta végakaratát, ráadásul ezt az is hitelesíti, hogy utóbbi oklevelet a király Lampert kérésére állította ki.²⁶ Az 1327. évi oklevél állítását tehát ezen esetben az 1324. évi adatok is támogatják. Még az is feltételezhető, hogy Lampert halála a Küküllő folyó mentén történt, talán éppen annak a Karachynusnak a házában, amely *domus* a király július 10-i oklevelének keltezésében szerepel.²⁷

Azt azonban mégsem merjük teljes bizonyossággal állítani, hogy Lampert utolsó (királyi privilégium méltóságnévsorában való) említésének napján, július 6-án hunyt el, mivel nem tartjuk valószínűnek, hogy halálának híre július 8-ra eljutott Budafelhévízre,²⁸ még váltott lovakkal száguldó futárral/futárokkal sem. A július

24 352. s. szám.

25 377. és 379. számok.

26 343. és 344. számok.

27 343. szám.

28 Itt és ekkor egy korábbi elhalasztott perben kellett volna eljárnia. (Ezen július 8-i oklevelet a budafelhévízi konvent állította ki [341. szám].) Az 1324. évi anyagban nincs egyéb nyoma ezen ügynek, így csak gyanítjuk, hogy május előtti, még a királyi had gyülekezését megelőző

5-i és 6-i két-két privilégium megfogalmazása talán már korábban megtörtént, s csak letisztázásuk/dátumozásuk fejeződött be ezen a két napon. Így óvatosabban azt állapítanánk meg, hogy Lampert legkésőbb július 8-án már biztosan nem élt, s valószínűleg azon hónap első napjaiban (4-én?, 5-én?) hunyt el.

3.) Az országbírói méltóság üresedése tehát július 8-i hiteles adattal bizonyítható. Kérdés, meddig tarthatott ez az állapot, azaz mikor lett Köcski Sándor országbíró.

Az 1324. évi forrásbázis szerint az első királyi privilégium Lampert halála után július 14-én kelt, ebben és ettől kezdve október 3-ig a méltoságnévsorok egyáltalán nem említenek országbírót, kivéve július 27-ét, amikor a *iudice curie nostre vacante* formula szerepel.²⁹ Mivel pedig „abban az esetben..., ha váltásról van szó egy méltóságban, a régi tisztségviselő utolsó s utódjának első feltűnése között a hivatal említetlenségének minden esetét kényszerűen a tisztség betöltetlenségére utaló adatnak kell tekintenünk”,³⁰ a méltóság üresedését szeptember 26-ig — az október 3-i diplomát megelőző utolsó királyi privilégiumig — mindenképpen valószínűsíthetjük.

Károly király október 3-i oklevelének méltoságnévsorában található meg először a *magistro Alexandro iudice curie nostre* kitétel,³¹ s ezután Sándor országbíró jelenléte folyamatos a forrásokban.³²

esetről lehet szó. Lampert egyebekben 1324-ben rendszeresen Budafelrhévízen ítélkezett: 1. január 17. (26. szám), február 17. (72. szám), február 24. (80. szám), május 15. (257. szám), május 16. (259. szám), május 28. (288. szám). Egy adatot találtunk még visegrádi bíraskodására is (február 20., 73. szám), ám ekkor nem nemesek közötti, hanem Pozsony város és egy nemes közötti ügyben járt el.

29 L. 350., 351., 352., 359., 360., 361., 362., 364., 365., 372., 377., 378., 398., 401., 408. számok. A *vacante* kifejezés előfordulására: 363. szám. (Itt jegyeznénk meg, hogy *Engel*, 1996. e „*vacante*” kifejezést nem említi.)

30 *Almási Tibor*: Az 1328. évi országbíróváltás okleveles adatai. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: Koszta László. Szeged, 1995. 27–28. p. Ezen megfogalmazást erősíti, hogy szintén július 27-ről ránk maradt két királyi privilégium (364. és 365. számok), amelyekben az országbírót nem említik a méltoságnévsorok.

31 427. szám. (*Engel*, 1996. I. 6. p. ezt az oklevelet az országbírói tisztség üresedésének utolsó dátumaként hozza!)

32 Október 10. (437. szám), méltoságnévsorban; október 12. (438. szám), első önálló oklevele; október 18. (445. szám), október 19. (448. szám), október 20. (452. szám) méltoságnévsorban; október 20. (453. szám) saját oklevele; október 27. (465. szám), október 28. (470. szám) méltoságnévsorban; október 28. (471. és 472. szám) saját oklevelei; október 31. (476. szám) méltoságnévsorban stb.

Megállapításainkat végül így összegezzhetjük: Lampert országbíró Erdélyben hunyt el 1324 júliusának elején, legkésőbb július 6-án. Az országbírói méltóság üresedése július 8. és szeptember 26. között igazolható oklevelekkel, Köcski Sándor pedig október 3-án már országbíró volt, méltóságába szeptember 26. és október 3. között kerülhetett.

Itt jegyezzük meg, hogy az okmánytárban levő méltoságnévsor-mutatóból (valószínűleg gépe-lési hiány folytán) hiányoznak a következő számok, holott ezen oklevelekben Köcski Sándor szerepel: október 19. (448. szám), október 27. (465. szám) és december 20. (552. szám).

Tartalom

Közlemények

Kenyeres István:

A temesvári udvarbíró utasítása (1552)

Adalékok az 1551/52. évi temesvári és temesközi eseményekhez 125

Forrásközlés

Duka Tivadar:

Visszaemlékezés

— Közzéteszi: *Hermann Róbert* 149

Éble Gábor:

A gróf Károlyi nemzetség levéltára

— Közzéteszi: *Sunkó Attila* 179

Mályusz Elemér:

„A tótság letelepedése Magyarországon a középkorban”

Akadémiai pályázat. (Adalék *Turóc megye kialakulása*

Bp., 1922. c. művének történetéhez)

— Közzéteszi: *Soós István* 195

Műhely — Térképtörténet

Reisz T. Csaba:

Lipszky János térképészeti „hagyatéka”

(A Lipszky-térképek és feldolgozásaik jegyzéke) 203

Kisebb közlemények — Archontológia

Piti Ferenc:

Okleveles adatok az 1324. évi országbíróváltáshoz 243

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen (IBM, lehetőleg WinWord 2.0-ás vagy 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a nyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, önálló szöveggént a dolgozat végéhez csatolva készüljenek.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kézirtattári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) a 0.5-1.5 íves kéziratokat tekintjük (kb. 45 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) *A folyóiratcikk szerzője*: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [= lásd], jz. vagy jegyz.